

Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін
імені О. М. Лазаревського
Кафедра історії України, археології та краєзнавства

Кваліфікаційна робота освітнього ступеня «магістр» на тему:

**Фондові колекції Національного історико-культурного
заповідника «Гетьманська столиця»**

Виконала:

Студентка 62 групи,

заочна форма навчання

Спеціальності 032 Історія та археологія

Какама Ірина Федорівна

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Острянюк А.М.

Роботу подано до розгляду «_____» _____ 20__ року.

Студент

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Рецензент

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Результат захисту

(оцінка)

(дата захисту)

Голова АК

(підпис)

(прізвище та ініціали голови АК)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри історії України,
археології та краєзнавства

протокол № _____ від «_____» _____ 2025 року.

Студент (ка) допускається до захисту даної роботи в атестаційній комісії.

Завідувач кафедри

(підпис)

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
 РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	 8
1.1. Історіографія проблеми	8
1.2. Джерельна база дослідження	14
1.3. Методологія і методи дослідження	17
 РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ»	 20
 РОЗДІЛ 3. МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ ЗАПОВІДНИКА	 41
3.1. Основні етапи формування колекцій заповідника	41
3.2. Археологічні пам'ятки	49
3.3. Нумізматичні колекції	57
3.4. Твори мистецтва	60
3.5. Музейні предмети з дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння	73
3.6. Експозиційна та виставкова діяльність заповідника	76
 ВИСНОВКИ.....	 81
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	 85
 ДОДАТКИ.....	 109

ВСТУП

Актуальність теми наукового дослідження. Музейні заклади виконують функції збереження і популяризації матеріальних і духовних надбань людства, наукове дослідження та всебічне осмислення багатогранної історичної спадщини, що є однією з передумов успішного розвитку народу в економічній, соціальній, культурній та духовній сферах. У сучасному світі музеї виступають не просто місцем збереження історичних пам'яток, а перетворюються на соціокультурні інститути, що забезпечують комунікацію між поколіннями, неперервність традицій, ведуть активні наукові дослідження, здійснюють видавничу та різні види соціокультурної діяльності. Саме тому вивчення і запровадження до наукового обігу інформації, що зберігається у музеях, має велике суспільне значення.

Батурин – це місто з багатим історичним минулим, в якому питання про створення музею порушувалося неодноразово, але було вирішено лише у другій половині XX ст. Впродовж другої половини XX – початку XXI ст. музейні заклади Батурина неодноразово змінювали сутність своєї діяльності, статус, підпорядкування, основні напрямки й фокус діяльності. Від більш ніж скромного селищного музею з достатньо обмеженим спектром пам'яток і наявністю табуйованих для вивчення тем минулого заклад розрісся у масштабний історико-культурний заповідник національного значення, став фактично містоутворюючим підприємством Батурина. Оскільки Національний історико-культурний заповідник (далі – НІКЗ) «Гетьманська столиця» перетворився на провідну науково-дослідницьку та культурно-просвітницьку установу Чернігово-Сіверщини і продовжує відігравати важливу роль у становленні музейної справи в регіоні, то досвід його роботи потребує всебічного вивчення і поглибленого аналізу.

Проблеми функціонування НІКЗ «Гетьманська столиця» неодноразово привертали увагу фахових науковців, краєзнавців, політичних і громадських діячів, зрештою, небайдужих громадян. У наукових студіях, газетних

публікаціях, дописах в електронних ЗМІ частково висвітлювалася доля окремих колекцій – творів живопису, зброї, тканин тощо. Однак на сьогодні не створено ґрунтовної наукової праці, в якій би була всебічно та цілісно висвітлена історія музею впродовж усього періоду його існування, комплексно розглянуті усі складові діяльності колективу заповідника за увесь період його діяльності, насамперед формування, збереження і поповнення фондової збірки.

Поза увагою науковців на сьогодні залишилася значна частина музейних предметів із фондів НІКЗ «Гетьманська столиці». В експозиції заповідника представлена лише незначна їх кількість, а чимало цінних предметів поки що не залучені до наукового обігу. Для формування цілісної і об’єктивної картини про НІКЗ «Гетьманська столиця» як науково-дослідницьку та освітньо-культурну установу необхідно розкрити таку важливу галузь діяльності, як формування і наукова обробка фондів заповідника. У такому аспекті історія закладу ще не досліджувалася, що свідчить про актуальність вибраної теми.

Мета дослідження полягає у всебічному вивченні процесу формування та розвитку фондової колекції НІКЗ «Гетьманська столиця».

Відповідно до поставленої мети були визначені наступні **завдання**:

- проаналізувати джерельну базу досліджуваної проблеми;
- визначити ступінь історіографічної розробки проблеми;
- окреслити методологічне підґрунтя, концептуальні засади та методик дослідження;
- висвітлити основні етапи розвитку НІКЗ «Гетьманська столиця»;
- визначити основні етапи формування фондової колекції заповідника;
- проаналізувати основні елементи фондової колекції заповідника;
- охарактеризувати основні форми і методи експозиційної та виставкової діяльності;

Об’єктом дослідження є Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» як один із провідних закладів з охорони та збереження культурної спадщини в системі української культури на зламі ХХ – ХХІ ст.

Предметом дослідження є історія створення та інституційний розвиток НІКЗ «Гетьманська столиця», процес формування його фондкових колекцій, основні напрями експозиційно-виставкової діяльності.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від 1993 р. до 2014 р. Нижня хронологічна межа пов'язана із заснуванням НІКЗ «Гетьманська столиця» у контексті розгортання пам'яткоохоронної діяльності в Україні. Верхня хронологічна межа дослідження доведена до 2014 р., тобто початку російської збройної агресії на території України, що зумовило зміну концептуальних та організаційних засад діяльності заповідника в нових умовах.

Територіальні рамки дослідження охоплюють територію Батуринської територіальної громади Ніжинського району Чернігівської області, де розгортається діяльність НІКЗ «Гетьманська столиця».

Наукова новизна магістерської роботи визначається постановкою проблеми, яка до цього часу не була об'єктом спеціального розгляду і висвітлення. Вперше у вітчизняній науці здійснено комплексний аналіз фондової колекції НІКЗ «Гетьманська столиця».

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані при подальшому вивченні історії НІКЗ «Гетьманська столиця» зокрема і історії розвитку музейної справи в Україні загалом. Також окремі факти, положення і висновки, викладені в роботі, можуть стати в нагоді при розробці проблем вітчизняного музеєзнавства, пов'язаних із фондовою, експозиційною та культурно-освітньою діяльністю вітчизняних музеїв.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, фактичний матеріал і висновки магістерської роботи були оприлюднені у вигляді доповідей на IV і V наукових семінарах аспірантів та магістрантів (грудень 2024, 2025 рр.), XVIII науковій конференції молодих вчених і студентів Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (квітень 2025 р.).

Структура роботи. відповідає поставленій меті та завданням. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (292 позиції), додатків. Загальний обсяг роботи становить 112 сторінок, з них 84 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Історіографію обраної проблеми становить комплекс наукових, науково-популярних студій та інформаційних дописів, котрі хронологічно охоплюють період функціонування НІКЗ «Гетьманська столиця» в Батурині за доби незалежності. Базовими для написання магістерської роботи послужили публікації, розміщені насамперед у наукових виданнях заповідника «Батуринська старовина», збірниках матеріалів різноманітних наукових і науково-практичних конференцій, які проводились на базі заповідника, періодичному виданні «Слово гетьманської столиці». Окрім того, значна кількість наукових студій, котрі висвітлюють історію заповідника, основні напрямки фондової роботи та колекції заповідника, опубліковані на сторінках збірників наукових праць «Конотопські читання», «Могилянські читання», «Ніжинська старовина», «Науковий вісник Національного музею історії України», «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні», «Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи», «Сіверщина в історії України», «Сіверянський літопис», матеріалів різноманітних наукових конференцій.

Значна кількість публікацій, котрі висвітлюють різні аспекти діяльності заповідника, були оприлюднені на сторінках всеукраїнських та регіональних періодичних видань «Вісті Борзнянщини», «Голос Присеймів'я», «Гомін України», «Деснянська правда», «Конотопський край», «Культура і життя», «Літературна Україна», «Отчий поріг», «Порадник», «Світ-Інфо», «Світ», «Свобода», «Україна козацька», «Україна молода», «Український музей». «Шлях перемоги».

Перш за все, відомості щодо основних етапів розвитку музейної справи в Батурині та заповідника, основних музейних надбань і цінностей містяться в

путівниках, виданих членами колективу. У них висвітлюється історія та сучасний стан заповідника в цілому [1, 27, 28, 148], та його окремих структурних одиниць і відділів: Будинку Генерального судді В. Кочубея [16], Музею археології Батурина [147], Палацово-паркового ансамблю гетьмана України Кирила Розумовського [172]. В усіх цих путівниках міститься загальна інформація щодо історії заповідника та зазначених відділів та дані щодо найцінніших історико-культурних надбань у фондах та експозиції.

Для розуміння історії становлення і загальної стратегії розвитку батуринського заповідника важливе значення мають публікації його директорів А. Олещинської [165], Н. Ребрової [184–187, 189, 192–200], Т. Кербут [56–62], а також А. Домашенко [29–32] та Н. Сердюк [226–228].

Історія та витоки музейної справи в Батурині висвітлюються в розвідках Л. Кіяшко [67, 73, 74, 77], Н. Дробязко [40, 45], Т. Кербут [63], О. Ломко [117], І. Матушак [130], Н. Сердюк [234].

Важливе місце в публікаціях керівництва і співробітників заповідника належать також висвітленню основних напрямків його діяльності. До основних з них належать передусім фондова, експозиційна, культурно-просвітницька, наукова, кадрова, фінансово-економічна тощо. Основні напрямки діяльності заповідника розкрито у статтях Н. Ребрової. У фокусі її публікацій перебували питання будівництва, збереження та відновлення пам'яток – складових історико-культурної спадщини [183, 190, 191], реалізація концепції національно-патріотичного виховання силами колективу заповідника [188], проведення соціально значущих культурницьких акцій [182, 201], проблеми збереження історичної пам'яті [202], зрештою, аналіз проблем і перспектив розвитку установи у контексті її кадрового забезпечення [203].

На сьогодні накопичений значний пласт наукової та науково-популярної літератури, опублікованої співробітниками заповідника, в якій висвітлені шляхи поповнення його фондів. Відтак аналіз публікацій дозволяє виділити основні джерела надходження експонатів до фондів та експозиції, напрямки музеєфікації та реставрації історико-культурної спадщини. Цей напрямок роботи знайшов відображення у публікаціях Н. Ребрової [204], Л. Кіяшко [68, 69], Н. Саєнко

[213], Н. Желіхівської (Пільтяй) [55], Т. Оксінь [162], Н. Сердюк [235], І. Матушак [123, 124, 125, 127, 128], Н. Ярмач [288–290, 292, 293, 295], К. Парфененко [175].

У формуванні фондів колекцій заповідника важливу роль відіграли археологічні розкопки, котрі тривають в Батурині та його околицях починаючи з 1995 р. Їх результати мають основоположне значення для формування фондів та експозиції музею археології м. Батурина та інших відділів заповідника. Першочергове значення для виконання магістерської роботи є залучення історіографічного доробку істориків та археологів, котрі фахово займалися археологічним вивченням Батурина від початків археологічних досліджень у місті і до сьогодення. Найвагомішим у цьому плані є науковий доробок В. Коваленка [78–99], З. Когути [101], В. Мезенцева [132–144], Ю. Ситого [237–247]. Їх публікації відображають у динаміці археологічні дослідження гетьманської столиці, дозволяють сформулювати певні підсумки вивчення Батурина засобами археології. Крім того, значна увага у працях зазначених дослідників приділена окремим складовим археологічного надбання гетьманської столиці – збереженим і втраченим архітектурним надбанням, окремим охоронним археологічним зонам у межах Батурина та поза міською територією. Загалом зазначені студії характеризуються високим інформаційним потенціалом, ступенем достовірності й фаховим рівнем. Варто також зауважити, що завдяки науковій та популяризаторській діяльності діаспорних вчених З. Когути і В. Мезенцева історія гетьманської столиці увійшла до наукового дискурсу західної української діаспори й опинилася в полі уваги громадськості США та Канади.

Крім того, результати археологічних сезонів у Батурині висвітлені у низці публікацій А. Батюка [2, 3, 6], М. Герасько [20], Ю. Гутник [25], О. Євтушенка [49], К. Солдатової [251–254, 261, 262, 268], Н. Желіхівської (Пільтяй) [53], Ф. Юхна [284].

Підсумком археологічних досліджень Батурина стало відкриття і функціонування музею археології міста, що знайшло відображення у публікаціях Н. Олефіренко (Саєнко) [163, 164] та К. Солдатової [269], Н. Сушко [271]. Також

Н. Саєнко продовжила висвітлення результатів археологічних досліджень у Батурині протягом останніх років [209–212, 214, 215].

Л. Кіяшко у низці статей охарактеризувала основні напрямки та здобутки в царині наукової роботи [70–72, 76]. О. Ломко у ряді дописів [112–114, 118] висвітлила ряд напрямків науково-просвітницької та культурно-масової роботи заповідника. До їх числа входить проведення резонансного культурницького заходу – фестивалю «Шабля», впровадження новітніх комп'ютерних технологій та інтернет-ресурсів у діяльності заповідника і, загалом, пошук оптимальних форм і методів взаємодії наукового закладу з громадськістю. І. Паламарюк проаналізувала основні напрямки, форми і методи національно-патріотичного виховання, котрі реалізуються співробітниками заповідника [168]. А. Потребенко охарактеризувала культурницькі заходи, котрі проводяться в палаці [178]. Н. Сердюк у ряді публікацій висвітлила проведення резонансних наукових і культурницьких заходів у заповіднику – відзначення значущих свят, відвідання установи високими гостями, дотичними до відродження Батурина, розгортання екскурсійної роботи, популяризація основних напрямків діяльності тощо [102, 219–223, 225, 229–233, 236]. Ю. Ситнєва ознайомила у своїй розвідці з результатами фінансової діяльності заповідника [248].

Природно, що в контексті магістерської роботи найбільший масив залучених матеріалів становлять публікації, присвячені окремим групам і конкретним експонатам у фондах і експозиції заповідника.

Насамперед найбільш значущими є публікації, присвячені опису та науковій інтерпретації археологічних колекцій та артефактів. Протягом 30 років археологічних розкопок Батурина вчені-археологи накопичили значний обсяг археологічної спадщини, закумульованої в музеї археології м. Батурина та інших структурних одиницях заповідника. Відтак, археологічні колекції у відділі «Будинок генерального судді Василя Кочубея» проаналізовані у публікації К. Солдатової [250].

Природно, з огляду на специфіку заповідника, найбільше місце у його фондах та експозиції займають старожитності, пов'язані з козацькою добою Батурина, насамперед діяльністю гетьманів, чия резиденція перебувала в місті.

Відтак, наприклад, Н. Саєнко цілісно охарактеризувала комплекс старожитностей доби І. Мазепи, котрі зберігаються у фондах заповідника [216]. Аналогічну проблему збереження артефактів козацької доби порушила у своїй публікації К. Парфененко [173].

Передусім вагомим виглядає доробок співробітників заповідника щодо наукової атрибуції, категоризації та каталогізації козацької зброї, що зберігається у фондах. На сьогодні побачили світ наукові розвідки А. Батюка [5], А. Донця [34–37], Н. Желіхівської [52, 54], О. Рибець [205, 206], Н. Сердюк [224], у яких охарактеризовані основні види холодної та вогнепальної зброї козаків. Поряд з тим, значна увага в дописах наукових працівників заповідника приділена іншим артефактам козацької доби – козацьким люлькам [17, 286, 287], натільним хрестам [267].

На сьогодні значним є і пласт наукової літератури, присвяченої колекції побутових предметів у фондах та експозиції заповідника. Зокрема, Ю. Блажко охарактеризувала колекцію настільників, що зберігаються в заповіднику [14, 15], Н. Верба – чорнильниці, які використовувалися в канцелярській діяльності [19], К. Дзекун – колекцію годинників [26], А. Домашенко – колекцію рушників [33], І. Куртова – підсвічники [111], О. Ломко [120–122], і К. Солдатова [265] – побутові речі родини Кочубеїв, Т. Місечко – одяг і меблі [145, 146], Н. Пільтяй – побутові речі родини Розумовських [176], Н. Прокопенко – жорна водяних млинів [179], Р. Огієвська [159, 160] і Н. Ярмач [294] – пам'ятки, пов'язані з діяльністю видатного вченого-бджоляра П. Прокоповича. Також Н. Ярмач оприлюднила дані про колекцію кахлів, які зберігаються у заповіднику [291]. На сьогодні оприлюднений пласт наукової літератури, присвячений колекції керамічного посуду та глиняних виробів у фондах заповідника [256, 260, 285].

На сьогодні достатньо представницьким виглядає пласт наукової літератури, присвячений книжковим зібранням, творам живописного, декоративно-ужиткового мистецтва, дрібної пластики тощо в колекції заповідника. Ю. Блажко [13] і Н. Дробязко [42] у своїх публікаціях подали відомості щодо книжкового зібрання заповідника. Також Н. Дробязко охарактеризувала фалеристичну колекцію заповідника [43, 44]. Декоративні

прикраси у фондових зібраннях описані у розвідках А. Батюка [4], Ю. Гутник [22, 23]. Розвідка завідувача відділу О. Євтушенка присвячена колекції давньоруських перснів у зібраннях заповідника [50]. Наукова співробітниця І. Куртова у своїй статті охарактеризувала еволюцію весільного вбрання батуринських наречених з утилітарної та мистецької точки зору [110].

Вагоме місце в колекціях та експозиціях заповідника належить також іконописному мистецтву. Проблемам формування збірки сакрального мистецтва присвячена студія Л. Кіяшко [75]. І. Матушак порушила проблему збереження пам'яток матеріальної культури релігійного призначення [126].

Відтак колекціям народних та авторських ікон, їх науковій атрибуції присвячені наукові дослідження Н. Дробязко [39], О. Новік [152, 153, 156, 157]. Остання також описала у своїх студіях деякі твори живописного та декоративно-ужиткового мистецтва, що зберігаються у фондах заповідника [154, 155, 158]. Портретний живопис заповідника охарактеризований у студіях О. Ломко [115, 116]. К. Парфененко проаналізувала зібрання портретів гетьмана І. Мазепи в колекції заповідника [174], а А. Потребенко – портрети гетьмана К. Розумовського [21, 177]. Зрештою, твори скульптури і дрібної пластики у зібранні заповідника розглянуті у дописах Н. Желіхівської [51] і Н. Сушко [272–274].

Отже, наукова розробка проблем, пов'язаних із функціонуванням НІКЗ «Гетьманська столиця» в Батурині розпочалася з його утворенням у 1990-х рр. і триває до нашого часу. Основною передумовою розгортання батуринознавчих студій стало відродження міста і розбудова заповідника за президентства В. Ющенка в 2005–2010 рр. Наукова розробка зазначених напрямків ведеться передусім завдяки зусиллям керівного складу, наукових співробітників, зберігачів, екскурсоводів окремих структурних підрозділів. В силу порівняно нетривалого періоду функціонування заповідника його історія розвитку є порівняно добре задокументованою і висвітленою в регіональних та всеукраїнських ЗМІ. Натомість не до кінця вичерпаною є проблема наукової атрибуції, категоризації та каталогізації конкретних зібрань заповідника. Колективи окремих фондів на сьогодні досягли певних результатів у вивченні та

оприлюдненні інформації про музейні цінності. Проте на сьогодні актуальним залишається завдання створення цілісного наукового дослідження, в якому були б охарактеризовані історія, основні напрямки діяльності та фондові зібрання заповідника.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельну базу магістерського дослідження становить комплекс історичних джерел, що зберігаються у фондах НІКЗ «Гетьманська столиця» в м. Батурині. На сьогодні музейна колекція заповідника нараховує 11423 музейних предметів державної частини Музейного фонду України та 10156 предметів і матеріалів науково-допоміжного фонду. Їх класифікація здійснюється на підставі усталених в українському історичному джерелознавстві норм і правил за чинною типо-видовою характеристикою. Відтак, до основного масиву джерел, залучених до написання магістерської роботи, належать перш за все *речові*, а також меншою мірою *зображальні* і *писемні* джерела, котрі, у свою чергу, поділяються на дрібніші групи.

Першу групу джерел нашого магістерського дослідження становлять *речові* джерела, котрі зосереджені у фондах і музейних установах заповідника. Класифікація їх здійснена на підставі усталених у сучасному музеєзнавстві підходів до поділу пам'яток на окремі категорії. Зокрема, до найважливіших груп пам'яток, які перебувають на зберіганні в заповіднику, належать знаряддя праці, зброя, вбрання, прикраси, предмети побуту. Своєю чергою, їх класифікують як історичні, археологічні, етнографічні, історико-культурні, ритуальні, техніко-технологічні тощо; нумізматичні (колекції монет і паперових грошових знаків, значків, орденів, медалей тощо); художні (оригінальні твори живопису, графіки, іконопису, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва, предмети народної творчості: різьблення, гончарства, килимарства, вишивки, ковальства тощо, а також твори новітніх різновидів і напрямів художньої діяльності); меморіальні (предмети і матеріали, пов'язані з життям і діяльністю видатних людей, а також надгробки, меморіальні знаки та архітектурні комплекси на увічнення тих чи інших історичних подій).

Природньо, що експонати з кожної з цих груп джерел мають неспівмірний інформаційний потенціал. Звісно, до найбільш цінних в історичному та культурному відношенні належать пам'ятки, пов'язані з життям і діяльністю видатних осіб (наприклад, надгробок на могилі гетьмана К. Розумовського тощо). Натомість, до категорії масових пам'яток можуть належати типові для певної епохи зразки кераміки або нумізматичні пам'ятки, котрі характеризуються набагато нижчим інформаційним потенціалом. Достовірні відомості про те чи інше речове джерело на зберіганні в заповіднику можна отримати за умов наявності точних даних про автора, час, місце, матеріал створення тієї чи іншої пам'ятки (як наприклад з картинами, фотографіями, окремими зразками декоративно-ужиткового мистецтва). Проте водночас щодо численних пам'яток, здобутих під час археологічних розкопок, частина інформації може бути відсутньою, особливо в разі фізичного пошкодження, часткового руйнування пам'ятки. Ці обставини природньо знижують інформаційний потенціал пам'ятки й вимагають проведення додаткових пошуків щодо його підвищення.

В окремих випадках до речових джерел, залучених до написання роботи, належать різноманітні заміники оригінальних пам'яток (копії, репродукції, муляжі, макети, реконструкції). Їх виготовлення виправдане і доцільне у випадку втрати або неможливості доступу до оригінальної пам'яток, які становлять особливу цінність з огляду на належність певній видатній історичній особі.

Другу групу джерел магістерської роботи становлять *писемні*. Вони насамперед репрезентовані науковими звітами про археологічні дослідження у межах м. Батурина та в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». Створені вони були з наслідками археологічних досліджень на території гетьманської столиці провідних археологів регіону – В. Коваленка, Ю. Ситого та інших. Ці звіти містять цінні відомості щодо перебігу археологічних досліджень на території міста, результатів проведених розкопок, віднайдені археологічні артефакти тощо. Загалом ці звіти характеризуються високим ступенем достовірності і значним

інформаційним потенціалом. На сьогодні тексти цих звітів зберігаються в науковому архіві Інституту археології України НАН України.

До писемних джерел також слід віднести діловодну документацію. Вона представлена насамперед обліково-фондовою документацією, яка застосовується в повсякденній діяльності заповідника. До них належать акти прийняття, інвентарні картки, інвентарні книги, книги надходжень (їх відповідниками виступають локальні комп'ютерні бази інвентаризаційних даних), книги тимчасового зберігання. Важливе значення для нашого дослідження має зведена книга надходжень, в якій відображена інформація про артефакти, які зберігаються у фондах заповідника. До найважливішої інформації, яка характеризує кожен із них, належать відомості, які містять назву, шифр, кількість екземплярів, матеріал виготовлення, місце знаходження, місце, дату, матеріал, техніку виготовлення, розміри, стан збереження, час і спосіб надходження. Зазначена інформація відзначається значною достовірністю даних. Проте слід виокремити випадки, коли частина зазначеної інформації відсутня в силу різних обставин (поганий стан збереженості, відсутні точні дані про місце знаходження, місце, дату виготовлення тощо). У таких випадках слід проводити додаткові каталогізаційні дослідження з метою пошуку вичерпної інформації про музейних предмет, подекуди з залученням аналогів, які зберігаються в інших музейних установах.

Третю групу джерел магістерської роботи становлять зображальні. Вони представлені насамперед малюнками, планами, картами-схемами, котрі ілюструють як перебіг археологічних досліджень, так і їх результати. Відтак, залучення їх дозволяє визначити основні місця проведення розкопок на території Батурина та околиць, змалювати і зафіксувати виявлені артефакти. Також до цієї групи варто зарахувати фотоматеріали, виконані під час археологічних розкопок, що дозволяють визначити коло їх учасників. Також були залучені фотозображення цінних археологічних артефактів з експозиції та фондів заповідника. У переважній більшості зазначені зображальні джерела були запроваджені до наукового обігу шляхом публікації у численних наукових дослідженнях, при укладанні путівників, буклетів, різноманітної науково-

популярної, рекламної продукції тощо. Вони також характеризуються високим ступенем достовірності, оскільки дозволяють точно охарактеризувати зовнішній вигляд археологічних об'єктів та виявлених знахідок, визначити час, місце, коло суб'єктів наукових досліджень Батурина.

Отже, джерельна база магістерської роботи є достатньо репрезентативною для реалізації її мети та основних завдань. Їх види прямо впливають із проблематики та специфіки нашого дослідження, відтак першочергове значення мають речові, дещо менше – писемні та зображальні. На нашу думку, залучений комплекс джерел у цілому характеризується високим інформаційним потенціалом та ступенем достовірності. Винятком можуть бути лише випадки фізичних пошкоджень або часткової втрати, що вимагає залучення додаткових джерел для підвищення їх інформативної цінності.

1.3. Методологія і методи дослідження

Методологічну основу, магістерської роботи складають загальнонаукові принципи об'єктивності та історизму, системності багатofакторності, опори на джерела та історіографічну традицію. Їх залучення та практичне використання дало змогу визначити мету, завдання, структуру дослідження, правильно структурувати наявний масив наукової літератури та джерел, досягти обґрунтованих висновків.

Пріоритетне місце під час роботи над магістерським дослідженням посідав принцип *історизму*, практичне застосування котрого передбачало максимально повне врахування умов і обставин, у яких відбувається становлення і діяльність Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». Практичне використання цього принципу дозволило охарактеризувати комплекс передумов, які передували відкриттю установи, з'ясувати традицію місцевої музейної справи, яка уможливила відкриття і розвиток установи, її діяльність за доби незалежності.

Принцип об'єктивності передбачає максимально повне врахування і використання комплексу доступних джерел з обраної проблеми та наявного історіографічного доробку. Його практичне застосування дало змогу відібрати з

широкого кола джерел інформацію, яка відображає суть проблеми щодо об'єкту дослідження, залучити до наукового обігу комплекс актуалізованих джерел у поєднанні з наявним історіографічним доробком. Вивчення проблеми проводилося з урахуванням результатів її попереднього дослідження, що дало змогу врахувати історію археологічного дослідження Батурина і формування його фондової колекції.

Принцип системності уможливорює розуміння предмету дослідження як певної системи. Відповідно до специфіки нашого дослідження фондова колекція Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» розглядається як складна структура різномірних за сутністю джерел. Вона була сформована в результаті тривалого процесу формування, а основними джерелами виступили здобуття в результаті археологічних та етнографічних експедицій, дарування авторами та іншими музейними установами, обміну, передачі культурних цінностей, вилучених на митниці тощо.

Принцип багатфакторності полягає у врахуванні при вивченні об'єкта дослідження усіх численних об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливали на його розвиток. Він дозволяє виділити і врахувати найбільш значущі фактори, які впливали на становлення заповідника, набуття ним певних організаційних форм і статусу. До таких, на нашу думку, слід віднести наявність традиції музейного розвитку Батурина протягом ХХ ст., національне відродження в умовах відновлення незалежності України і позиція третього Президента України В. Ющенка щодо відродження історичної пам'яті про місто.

Принцип опори на історичні джерела зумовив залучення максимально повного комплексу джерел історичного дослідження. При розробці конкретних питань, пов'язаних із вивченням становлення фондової колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця» застосовувалися ті види джерел, використання яких дало змогу найповніше висвітлити специфіку й особливості цього процесу.

Принцип дотримання історіографічної традиції полягає у максимально повному врахуванні та використанні історіографічного доробку попередників у галузі конкретних історико-археологічних і музеєзнавчих досліджень Батурина,

формування його музейних колекцій. Використання принципу дало змогу з'ясувати стан наукової розробки проблеми, виявити наявні прогалини і запропонувати конкретні завдання з метою заповнення «білих плям» в історіографії.

У роботі над обраною проблемою було використано комплекс загальнонаукових і спеціальних історичних методів дослідження.

Важливе місце у процесі написання магістерської роботи належить загальнонауковим методам *аналізу і синтезу*. Застосування аналітичного методу дозволило виокремити основні елементи фондової колекції відповідно до типової класифікації речових джерел, етапи її формування. Використання синтезу дозволило розглянути зазначену колекцію як цілісну систему, формування якої підпорядковане головній меті – повному висвітленню історії Батурина, визначенню його місця в історії українського державотворення.

Застосований як один із провідних при написанні магістерської роботи *історико-описовий* метод дає можливість описати і висвітлити історію становлення заповідника та формування її колекції. Серед спеціальних історичних методів, використаних при дослідженні окресленої проблеми, слід відзначити слід відзначити метод періодизації, застосування якого дозволило визначити хронологічні рамки дослідження, розглянути найбільш значущі події в історії заповідника. Взаємопов'язаний із ним *проблемно-хронологічний* підхід дозволив розглянути історичні процеси на рівні заповідника у хронологічній послідовності від їх зародження та подальший їх розвиток. Практичне застосування *ретроспективного* методу пов'язано з висвітленням передумов становлення музейної справи в Батурині, витоки якої сягають початку ХХ ст.

Методологічна основа магістерської роботи спирається на сучасні принципи і методи наукового пізнання. Поєднання застосованих принципів і методів дозволило реалізувати мету та завдання роботи.

РОЗДІЛ 2.

ІСТОРІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ»

Для глибшого розуміння становлення і розвитку НІКЗ «Гетьманська столиця» варто здійснити ретроспективний екскурс в історію розвитку музейної справи в Батурині протягом ХХ ст. Зародження її відбулося в 1920-х рр. і було пов'язане з короткочасним періодом українського національно-культурного відродження.

Першим, хто на громадських засадах організував музей у Батурині, був Василь Іванович Дуброва – голова Батуринського товариства бджолярів імені П. Прокоповича. Це товариство, засноване у 1921 р., поставило собі за мету відкрити Музей імені П. Прокоповича. Відтак Чернігівська губполітпросвіта у 1924 р. звернулася до Конотопської пополітпросвіти з проханням відрядити для організації музею до Батурина музейника Марка Вайнштейна. З питань організації музейної справи товариство співпрацювало з істориком Василем Різниченком. Крім того, воно отримало цінні документи від родичів Петра Прокоповича. Це були оригінали документів: заповіт П. Прокоповича, його статті, лекції. Зусиллями членів товариства було зібрано й інші предмети музейного значення – крісло з гербом Кочубеїв, речі з Батуринського Миколо-Крупицького монастиря, стародруки тощо [66, с. 3].

Відкриття першого музейного закладу в Батурині відбулося у липні 1925 р. з нагоди 150-ї річниці з дня народження бджоляра П. Прокоповича в історичних стінах Будинку Кочубея. Перед будинком товариство облаштувало показову пасіку. [161, с. 2]. Значна увага приділялася наповненню фондів музею, експонати до якого надходили з різних джерел. Членів товариства найбільше цікавили експонати, пов'язані з постаттю відомого бджоляра П.І. Прокоповича, та все ж вони поповнювали експозицію й іншими речами, наприклад, з Батуринського Миколо-Крупицького монастиря, стародруками тощо.

Пам'яткоохоронна діяльність у Батурині в цей час здійснювалася на підставі Положення *«Про пам'ятки культури й природи»*, затвердженого Постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 16 червня 1926 р. На підставі цієї Постанови, пам'ятки Батурина були взяті на облік Конотопським окружним музеєм у 1926 р. Список пам'яток мав такий вигляд: «1. Дворец гетмана графа Разумовского и флигели; 2. Дом Кочубея с парком; 3. Городок Мазепы с валом и греблей; 4. Церковь Воскресения в Батурине; 5. Крупицкий монастырь. На жаль, Батуринське товариство бджолярів імені П. Прокоповича та музей припинили свою діяльність у 1932 р. [73, с. 4]. Відтак, з огляду на згортання українізації, а згодом і розгортання політичних репресій музейна справа в Батурині була згорнута на найближчі десятиліття.

Охорона історико-культурних надбань Батурина набула актуальності після закінчення радянсько-німецької війни. На підставі постанови Батуринського райвиконкому *«Про заходи впорядкування стану пам'яток старовини і природи, Кочубеївського саду та дому графа Розумовського»* від 23 травня 1947 р. було ухвалено: *«Зобов'язати голову Батуринської селищної ради Котляр взяти сад-парк Кочубея як історичну і художню цінність та будинок графа Розумовського під свій особистий контроль ... »*. У доповідній записці начальника відділу архітектури Козицького та інспектора охорони пам'яток архітектури Кореня до голови Батуринського райвиконкому Г. Кальченка від 21 липня 1950 р. зазначалося, що палац К. Розумовського перебуває на державному обліку управління у справах архітектури при раді міністрів УРСР під охоронним номером 602. Також Батуринська селищна рада вела роботу з упорядкування парку «Кочубеївський», підтвердженням чого є протокол засідання Батуринської селищної ради про облаштування «Кочубеївського саду» від 4 червня 1952 р. [2, с. 7].

23 квітня 1953 р. комісія на чолі з інспектором з охорони пам'яток архітектури Чернігівської обл. А.Н. Яворівським склала акт обстеження палацу Кирила Розумовського, в якому відзначила відсутність охорони і належного догляду і, як наслідок, – поступове руйнування пам'ятки. В цьому ж акті був зроблений аналогічний висновок і щодо незадовільного стану будинку Василя

Кочубея. Надалі для укладання списку пам'ятників Батурина до міста приїздив інспектор з охорони пам'яток архітектури Чернігівської області М. Призонт, який разом із заступником голови виконкому Батуринської районної ради депутатів трудящих А.Ф. Ровним 25 вересня 1959 р. склали акт обстеження парків Батурина, в якому відзначили незадовільний стан збереженості пам'яток Батурина.

Улітку 1960 р. історик архітектури Михайло Цапенко і архітектор Володимир Ленченко провели перші ґрунтовні обстеження будинку Василя Кочубея та палацу Кирила Розумовського. Вони віднесли будинок Василя Кочубея до числа пам'яток українського цивільного зодчества кінця XVII ст. Про палац Кирила Розумовського вони зазначили, що ця пам'ятка, збудована архітектором Камероном для гетьмана, так і не була використана за призначенням.

З метою впорядкування обліку, охорони та збереження визначних пам'ятники на підставі постанови Ради Міністрів УРСР від 24.08.1963 р. № 9 пам'яткам Батурина було надано охоронні номери. Група співробітників Інституту мовознавства АН УРСР на чолі з членом-кореспондентом Академії наук УРСР О. Іваненко в 1967 р. звернулися за допомогою до УТОПК. Вони висловили прохання вжити заходи для збереження таких пам'яток Батурина, як будинок Василя Кочубея та палац Кирила Розумовського. У зв'язку з цим зверненням правління УТОПК зажадало від Чернігівської обласної організації Товариства вжити необхідні заходи. У 1968 р. остання схвалила пропозицію про реставрацію будинку Василя Кочубея коштом Бахмацької районної організації УТОПК. Після завершення робіт у ньому передбачалося розташувати народний музей.

У 1973 р. розпочалася реставрація будинку Василя Кочубея, де в 1975 р. відкрився Батуринський історико-краєзнавчий музей як філія Чернігівського історичного музею. У 1979 р. будинок Василя Кочубея було взято на державний облік і надано охоронний номер [45, с. 26, 28].

У повоєнні роки в Батурині знову були здійснені спроби відкриття музею. У листопаді 1960 р. завдяки ентузіазму місцевих жителів при будинку культури

було створено краєзнавчий музей, який очолив учитель В. Назаренко. Батуринці надавали експонати до новоствореного закладу. Згодом, у 1965 р. краєзнавчий музей розмістився в приміщенні школи, всього на 18 квадратних метрах. Його експозиція займала лише 18 м². Музейними експонатами цього закладу були фото з видами Батурина минулих століть, печатка суконної мануфактури К.Г.Розумовського, вулики П.І. Прокоповича, старовинні монети, предмети побуту, козацькі старожитності, тощо [73, с. 4].

Найактивнішим дослідником історії Батурина того часу був місцевий краєзнавець Микола Шкляр. Він безкоштовно проводив захопливі екскурсії для туристів, ділячись глибокими знаннями про батуринську старовину. Ще до відкриття музею зібрав унікальну приватну колекцію, що включала стародруки, рідкісні книги та безліч експонатів. Після створення музею він передав частину своєї колекції до його фондів і став працювати там на громадських засадах. Проте пожежа 1970 р. обірвала цю історію, знищивши значну частину колекції.

Активним дослідником історії Батурина був також краєзнавець Олександр Кодаков, який у 1974 р. заснував у власному помешканні приватний музей. Його листи свідчать про цінність зібраних експонатів: кераміка з гетьманських палаців, побутові предмети і озброєння XVII–XIX ст. та археологічні знахідки. Частина його колекції згодом була придбана НІКЗ «Гетьманська столиця» [66, с. 3].

Батуринський селищний голова Олександр Згурський ініціював реставрацію історичної пам'ятки XVII ст. – Будинку В. Кочубея, де у 1975 р. на підставі наказу № 52 Міністерства культури УРСР було відкрито філію Чернігівського обласного історичного музею – Батуринський історико-краєзнавчий музей. Першим його завідувачем став Віктор Галайба, юрист за освітою. Під його керівництвом був сформований колектив, до складу якого увійшли науковий співробітник Жучкова Руфіна Опанасівна, музейні доглядачі Гайдамака Надія Іванівна та Кодакова Євгенія Олександрівна, кочегар Шеремет Ольга Захарівна. Основним завданням співробітників було формування фондової колекції для подальшого створення експозиції. Експозиційна площа приміщення становила 250 м². При музеї був створений фотогурток, учасники

якого в основному займалися фотозйомкою об'єктів Батурина. За перший рік музей відвідало 3700 чоловік, а потім з кожним роком кількість відвідувачів зростала, як і кількість експонатів. Та на цій посаді Віктор Никифорович пропрацював недовго: згідно наказу №14 від 22 жовтня 1975 р. він звільнився за власним бажанням. Обов'язки завідуючого поклали тимчасово на наукового співробітника Жучкову Руфіну Опанасівну. У цей час працівники музею оформляли експозиційні виставки, писали лекції, працювали в Державному архіві Чернігівської області, активно співпрацювали з краєзнавцями, шукаючи матеріали, які стосувалися історії Батурина.

Наприкінці липня 1976 р. до Батурина приїхав Крайнов Валентин Сергійович, уродженець м. Саранська. 1 серпня цього ж року його було призначено завідуючим відділом Батуринського історико-краєзнавчого музею. Під керівництвом В. Крайнова відбулась реорганізація внутрішнього штатного розпису. Р. Жучкову перевели на посаду наукового співробітника з обов'язками завідуючої фондів, Н. Гайдамаку – доглядачем музейних залів, на посаду технічного працівника прийняли Глухно Наталію Степанівну. Основним напрямком діяльності колективу під керівництвом В. Крайнова було збирання етнографічних та інших матеріалів та спогадів старожилів Батурина та навколишніх сіл, а також фотографування старих осель місцевих мешканців. Через рік, 18 серпня 1977 р. В. Крайнов подав заяву на звільнення та повернувся до м. Саранська. Але пам'ять про Батурин у нього залишилась на все життя, оскільки через 27 років він видав книгу «Матрена Васильевна Кочубей: мифы и реальность».

Надалі Р. Жучкову знову призначили на посаду завідуючої музеєм. На цій посаді вона пропрацювала до 15 вересня 1994 р. У штаті музею працювали всього 3 працівники. На посаду наукового співробітника від 5 січня 1978 р. було прийнято Пухкала Михайла Борисовича, а на посаду технічного працівника музею Голінко Галину Григорівну. 22 грудня 1980 р. на посаду молодшого наукового співробітника була зарахована Мовтян Наталія Василівна. Науковці закладу брали участь у наукових семінарах, які проходили в обласних музеях. Співробітники відвідували місцеві організації, де читали лекції на різну

історичну тематику, налагодили тісний зв'язок зі школами Бахмацького району. Для учнів Батуринської школи у музеї проводились відкриті уроки з історії рідного краю [40, с. 5; 66, с. 3].

Значний внесок у збереження історичних пам'яток Батурина здійснив селищний голова Олександр Згурський. Він ініціював реставрацію Будинку генерального судді В.Кочубея, пам'ятника великому бджоляру П.І. Прокоповичу в парку «Кочубеївський», встановлення каплиці «Остання Тарасова дорога», двох пам'ятних знаків на Гончарівці – жертвам Батуринської трагедії 1708 р. та гетьману І.Мазепі. За роки головування О. Згурського було здійснено дві спроби реставрації палацу К. Розумовського, остання у 1994 р. Також він послідовно відстоював ідею створення Батуринського державного історико-культурного заповідника [234, с. 6].

З метою збереження пам'ятних місць, пов'язаних з історією українського козацтва та гетьманства, на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 14 червня 1993 р. № 445 комплекс пам'яток Батурина було оголошено Державним історико-культурним заповідником «Гетьманська столиця». На момент створення заповідника в штаті працювало лише 2 наукових співробітники, які виконували просвітницьку, науково-дослідну, експозиційну, виставкову, пам'яткоохоронну роботу, займалися комплектуванням фондів. З часом чисельність наукового колективу зростала, як і обсяг виконуваних завдань.

Головним напрямком діяльності заповідника з початку його діяльності і до сьогодні виступають наукові дослідження. Вони стосуються профільних дисциплін – пам'яткознавства, музеєзнавства, історії України та відображають специфіку закладу, його завдання. Науково-дослідна робота співробітників заповідника – це вивчення історії Батурина, передусім гетьманського періоду, Лівобережжя доби Гетьманщини, збереження культурної спадщини. У 2017 р. 23 наукові співробітники проводили дослідження 37 наукових тем. Науковці здійснювали інформаційний пошук в бібліотеках та архівах України. Заповідник має свій науковий архів, що зберігає і наукові доробки працівників, підготовлені за час його існування. Архів щороку поповнюється значною кількістю історичних довідок, розробок, тематико-експозиційних планів, тощо [72, с. 2].

У 1995 р. завдяки ініціативі дирекції заповідника за підтримки науковців Чернігівського державного педагогічного інституту – О. Коваленка та В. Коваленка розпочала роботу Батуринська археологічна експедиція. Передусім були визначені охоронні зони заповідника, з'ясовані основні етапи розвитку міста від доби неоліту до XVIII ст. Упродовж 1995–1997 рр. було встановлено точне місце розташування гетьманського будинку, укріплень Цитаделі та фортеці, палацу Івана Мазепи на Гончарівці. Також було вперше зафіксовано шар пожежі 1708 р., який підтверджував масштаби Батуринської трагедії.

У 2001 р. в Батурині розпочала діяльність Міжнародна україно-канадська археологічна експедиція. До досліджень завдяки підтримці благодійників США та Канади долучилися науковці Канадського Інституту Українських Студій Альбертського університету під керівництвом Зенона Когута та Володимира Мезенцева. Учасники експедиції сконцентрували свою увагу на вивченні фундаментів гетьманського будинку. Було з'ясовано історію його розбудови у період гетьманування Д. Ігнатовича, І. Самойловича та І. Мазепи. Результати археологічних досліджень лягли в основу його реконструкції в 2008 р. У 2001 р. дослідники визначили місце цвинтаря замкової церкви на Цитаделі. Аналіз виявлених тут масових поховань підтвердив факт злочину, вчиненого у 1708 р. московським військом.

У 2006–2008 рр. проводилися розкопки укріплень Цитаделі, на підставі якого була відкрита історія заснування та розбудови Батуринської фортеці. Було встановлено розташування головної православної святині гетьманського Батурина – Троїцького собору. Встановлено, що храм був зведений у період гетьманування Д. Ігнатовича та І. Самойловича. У 1708 р. його зруйнували, як і більшість інших споруд гетьманської столиці. Навколо фундаментів церкви було виявлено понад 400 різночасових поховань, частина з яких належала жертвам Батуринської трагедії. Упродовж 2003–2008 рр. зусилля археологів були спрямовані на вивчення міської забудови Батурина.

Унікальною археологічною пам'яткою, яка поетапно вивчалася понад 20 років, стала заміська резиденція Івана Мазепи. Встановлено, що це була укріплена садиба площею 9 гектарів. На її території розміщувався величний

гетьманський палац, збудований у стилі центральноєвропейського бароко. Ця резиденція була першим відомим оборонно-житловим комплексом «palazzo in fortezza» на території України.

Важливим досягненням останніх років розкопок стало відкриття садиби Пилипа Орлика. У 2014 р. місцеві мешканці знайшли фрагмент кахлі із гербом «Новина». І саме ця знахідка вказала на місце подальших пошуків. Упродовж 2018–2021 рр. археологи довели приналежність цієї садиби генеральному писарю [259, с. 4].

22 січня 2009 р. Президент України В. Ющенко урочисто відкрив Музей археології Батурина. Ідея відкриття цього профільного музею виникла на початку 2000-х рр. Вже тоді НІКЗ «Гетьманська столиця» мав значне археологічне зібрання, сформоване в результаті археологічних досліджень та системної збиральницької роботи його колективу. Археологічне вивчення Батурина кожного сезону приносило нові сенсаційні знахідки та відкриття. Все це дозволило сформувати стаціонарну музейну експозицію. У ній відображено не лише загальний процес історичного розвитку Батурина, а й його специфічні особливості – перебування у місті резиденції гетьманів та тотальне знищення його як адміністративного центру Гетьманщини в 1708 р.

Приміщенням музею стала Воскресенська церковно-парафіяльна школа – пам'ятка архітектури місцевого значення, розташована у історичному середмісті Батурина, поруч із Воскресенською церквою – усипальницею гетьмана Кирила Розумовського. Після передачі будівлі на баланс заповідника проводилася її комплексна реставрація. Паралельно велось наукове проектування експозиції нового музею, яке тривало більше року. Експозицію розмістили в 3-х залах. У першій залі відвідувачі знайомилися із історією археологічного вивчення Батурина та його стародавньою історією. У цій залі відображено різні історичні періоди та експонуються перші знаряддя праці, глиняні жіночі та чоловічі фігурки трипільської культури, бойову зброю – кам'яні сокири і молотки. Життя людей кінця XI – початку XII ст. на території сучасного Батурина ілюструють чоловічі та жіночі прикраси та різноманітні побутові речі.

Наступна зала висвітлює польсько-козацький період в історії Батурина. У цій залі розміщений фрагмент лицарського поясу XVII ст., що належав вельможному господарю чи офіцерові польської залоги, монети, що були у той час у обігу. Козацький блок представляли військово-похідні речі та предмети побуту. Особливу увагу серед них привертали рельєфні пічні кахлі з жител батуринців.

Третя зала музею розкриває історію гетьманської столиці Батурина. У цій залі були представлені різні зразки зброї: пістолі, шаблі, кулі та гарматні ядра. Традиції гетьманського управління ілюструють археологічні знахідки від особистих речей української знаті до грошей європейських держав, які були тоді в обігу. У Музеї можна оглянути багато предметів, пов'язаних з добою І. Мазепи: віконниці та керамічні деталі із оздоблення його палацу, кахлі з родинним гербом гетьмана та різноманітні дорогоцінні речі – фрагменти турецьких порцелянових тарілок, келихи з богемського скла та фрагмент срібної оправы від книги кінця XVII – початку XVIII ст. У Музеї археології Батурина були представлені свідки Батуринської трагедії 1708 р.: ікона «Богоматір з Немовлям», уламок церковного дзвону та фрагмент розірваної гармати із садиби І. Мазепи [258, с. 2–3].

Після відкриття музею розкопки в Батурині продовжилися, що дало змогу поповнювати колекцію новими експонатами. Головним завданням археологічного сезону 2010 р. було дослідження котловану споруди, залишки якої були виявлені наприкінці археологічного сезону 2009 р. південніше палацу І. Мазепи в заміській гетьманській резиденції на Гончарівці. За припущенням вчених, відкрита в 2009 р. та досліджена в 2010 р., споруда могла бути другим корпусом садиби І. Мазепи на Гончарівці. Керівник археологічних досліджень В. Коваленко припустив, що південна споруда була зимовою опочивальнею І. Мазепи і парадним житловим флігелем садиби. За припущеннями вчених, північніше гетьманського палацу була розташована церква. В 50 м на південний захід від гетьманського палацу було зафіксовано сліди невідомої наземної споруди [49, с. 3].

Завданням археологічних досліджень 2013 р. на території Батуринської фортеці поблизу решток відкритого у 2006–2008 рр. Троїцького собору було виявлення вежі-дзвіниці, відомої з писемних джерел як «Мазепин стовп».

Ближче до фундаментів собору було досліджено кілька поховань церковного цвинтаря, які, ймовірно, були останками загиблих від московської навали, тіла яких залишилися не похованими в листопаді 1708 р. Продовжилися розкопки на території заміської резиденції гетьмана І. Мазепи на Гончарівці. Також було закладено розкоп біля палацово-паркового ансамблю К. Розумовського, за північним його флігелем, де було виявлено давньоруське житло-напівземлянку. У парку «Кочубеївський» на території садиби генерального судді В. Кочубея тривали пошуки дерев'яної церкви Введення Пресвятої Богородиці, які, проте, не увінчалися успіхом [53, с. 8].

Під час археологічного сезону 2015 р. археологи вивчали цвинтар біля фундаментів собору Живоначальної Трійці. Було відкрито 80 різночасових дорослих та дитячих поховань. У трьох могилах знайшли 2 натільні хрестики з мідного сплаву та ікону на мідній пластині. Були продовжені дослідження території садиби Кочубеїв, де виявили цегляний розвал печі, численні фрагменти пічних кахлів. В ході робіт археологи натрапили на 2 господарські ями та споруду кінця бронзового – початку раннього залізного віку. Також вдалося знайти споруду часів І. Мазепи. Розвідувальні шурфи були закладені і на території сучасного міського базару по вулиці Кооперативній. У них виявлено бити цеглу з розчином XVII ст. На думку Ю. Ситого, це були рештки церкви Миколи Чудотворця, [263, с. 3].

У 2016 р. дослідники продовжили вивчати територію Батуринської фортеці. Було знайдено рештки шинків гетьманського часу, матеріали часів Київської Русі, які доводять, що і в XI–XII ст. на місці сучасного Батурина існував значний населений пункт. Було також продовжено дослідження території уздовж колишньої Київської вулиці. Продовжилися розкопки передмістя гетьманського Батурина. В двох розвідувальних шурфах, закладених на території парку «Кочубеївський», археологи натрапили на рештки цегляних фундаментів, котрі, найімовірніше, належали до комплексу споруд маєтку Кочубеїв [209, с. 6].

У 2017 р. розкопки проводилися по всьому місту та його околицях. Один із розкопів було закладено на Майдані Гетьманської слави. Археологи продовжили вивчати забудову міста і знайшли два житла: перше давньоруського

часу, яке загинуло під час знищення батуринського поселення монголами у 1239 р., друге – післямонгольської доби, яке відноситься до другої половини XIII ст., що доводить, що в середні віки на місці сучасного Батурина існував значний за розмірами населений пункт. На досліджуваному об'єкті вдалося виявити речі пізнішого часу. Також вдалося виявити садибу початку XVIII ст. з житлом, яке могло належати заможному представнику козацької старшини. Біля житла було знайдено значну кількість кахлів. На іншому розкопі археологи виявили розвал горщика волинцівської культури VIII–IX ст. доби слов'ян. Також науковці продовжили вивчати прибудову до будинку генерального судді В. Кочубея. Дослідження продовжилися в урочищі Гончарівка, де археологи знайшли фундамент споруди початку XVIII ст. і котлован житла XVII–XVIII ст., знищеного у 1708 р. [254, с. 6].

У 2018 р. зусилля науковців були спрямовані на продовження вивчення забудови міста періоду XVII–XVIII ст., дослідження садиб представників козацької старшини та пошук нових археологічних об'єктів. У розкопі на розі вулиці Партизанської та провулка Партизанського були виявлені залишки жител XVII–XVIII ст. та періоду Київської Русі і численні побутові знахідки. Дослідження проводилися і на території садиби родини Кочубеїв. Продовжили вивчення залишків цегляних фундаментів часів гетьмана Кирила Розумовського. Дослідження були продовжені на поселенні Дорога на передмісті Батуринської фортеці. Там було закладено розкоп, в результаті досліджень якого науковці натрапили на залишки житла XVII ст., старожитності волинцівської культури (VII–VIII ст. н.е.). Окремо дослідження продовжилися на приватній садибі по вулиці Шевченка. Там, ймовірно, знаходилося житло представника козацької старшини другої половини XVII ст.. [252, с. 1].

У 2019 р. продовжилися дослідження Кочубеївщини. Було продовжено вивчення окремої споруди другої половина XVIII ст., коли власником садиби був гетьман Кирило Розумовський. На території Побожівки археологи продовжили вивчення решток будинку генерального писаря Пилипа Орлика. Один із розкопів було розбито неподалік автошляху Кіпті-Бачівськ, де вивчалось житло мешканця Батурина XVII – початку XVIII ст., розібране до 1708 р. На північному передмісті

Батурина – Горбанівці було продовжено пошук нових археологічних об'єктів ранніх слов'ян та сіверян – волинцівської та роменської культури VIII–X ст. Було виявлено чимало слідів жител та господарських об'єктів доби слов'ян. Ще один об'єкт розкопок 2019 р. був розташований на території заміської резиденції Івана Мазепи [251, с. 1].

Археологічні дослідження 2020 р. були спрямовані на дослідження садиб мешканців Батурина XIII–XVIII ст. Вони підтвердили, що давньоруське поселення на території сучасного Батурина не було знищене монголо-татарами як інші населені пункти краю восени 1239 р., а продовжувало існувати, принаймні, до другої половини XIII ст., проте згодом змушене було мігрувати у Верхнє Подесення та непрохідні Брянські ліси. У розкопі на поселенні «Палац» було віднайдено дві житлові споруди другої половини XIII ст. На території історичного району Батурина Побожівки було досліджено житло початку XVIII ст. яке здогадно належало генеральному писарю в уряді гетьмана Івана Мазепи Пилипу Орлику. На території південного передмістя Батурина на поселенні «Дорога» було продовжено вивчення житла мешканця Батурина XVII – початку XVIII ст. Ще один об'єкт розкопок був розташований на території заміської резиденції гетьмана Івана Мазепи [268, с. 1].

Археологічні дослідження 2021 р. стосувалися вивчення ділянки території Батуринської фортеці неподалік Цитаделі і забудови післямонгольського періоду поблизу палацу гетьмана Кирила Розумовського. Основна увага дослідників була зосереджена на території по вул. Партизанська, 1. На досліджуваному об'єкті було виявлено кілька горизонтів забудови: на нижньому ярусі – давньоруська забудова XII–XIII ст., на верхньому – забудова XVII–XVIII ст. На другому розкопі на поселенні «Палац» тривав пошук археологічних об'єктів XII–XIV ст. В результаті пошуків археологи натрапили на три житлові споруди [2, с. 1].

Результати науково-дослідної діяльності співробітників заповідника втілені у численних наукових розвідках у вітчизняних та закордонних наукових виданнях. У 1997 р. започатковане проведення наукових Батуринських читань. За їх результатами починаючи з 2006 р. друкуються наукові збірники, а з 2010 р. започатковано випуск збірника наукових праць «Батуринська старовина».

У 2013 р. заповідник підписав із Чернігівським національним педагогічним університетом ім. Т.Г. Шевченка та Центром пам'яткознавства НАН України і УТОПІК договір про спільне видання наукового збірника «Батуринська старовина». Протягом останніх років за участі заповідника було видано кілька збірників матеріалів і документів: Батуринська старина (2011); Батурин: сторінки історії (2012); П.І. Прокопович (2016). З 2012 р. що два роки заповідник спільно з Центром пам'яткознавства НАН України проводить Міжнародні Спаські наукові читання [71, с. 13].

Упродовж 2009–2016 рр. заповідник уклав угоди з Національним центром «Мала академія наук України», Українським інститутом національної пам'яті, Чернігівським національним педагогічним університетом ім. Т.Г. Шевченка; Центром пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. Наслідком укладання цих угод стала реалізація спільних проектів: проведення наукових конференцій і читань, творчих конкурсів, здійснення археологічних досліджень, спільне заснування й випуск друкованих наукових видань, тощо. У 2017 р. були укладені договори про гуманітарне співробітництво з Іриною Дмитришин, завідуючою кафедрою в Паризькому Інституті Східних мов та цивілізацій з метою організації та проведення науково-просвітницьких заходів з представлення загалу Григорія Орлика. Укладений договір про співробітництво з Університетом «Нижній Дунай» у м. Галац (Румунія) про наукові дослідження спільних сторінок історії України та Румунії XVII–XVIII ст., вивчення та висвітлення діяльності гетьмана І. Мазепи [72, с. 2].

У 2002 р. була розроблена комплексна програма збереження пам'яток заповідника, реалізація якої розпочалася у 2003 р. Програма включає в себе наступні пам'ятки: Палацово-парковий комплекс К. Розумовського, Будинок генерального судді В.Кочубея з парком, комплекс Воскресенської церкви з церковно-парафіальною школою, Цитадель Батуринської фортеці, фундаменти палацу Мазепи на Гончарівці, комплексу Покровської церкви. Серед загальних робіт по місту передбачалися влаштування та реконструкція міських інженерних мереж, благоустрій та озеленення вулиць міста з влаштуванням доріг, відтворення історичного образу фасадів на об'єктах історичного центру XIX – початку XX ст., розташованих біля комплексу Воскресенської церкви та

Цитаделі. Були передбачені реабілітація території між трасою Київ-Москва і палацово-парковим комплексом К.Розумовського, створення комплексу оздоровчого відпочинку в сосновому лісі на березі озера Шовковиця, створення на березі р. Сейм туристичних баз та об'єктів культурного дозвілля.

У зв'язку з реалізацією програми на об'єктах заповідника – Будинку генерального судді Лівобережної України Василя Кочубея, палацовому комплексі Кирила Розумовського в 2003 р. розпочато реставраційні роботи. За 2003 р. було освоєно 2 млн. грн. (недофінансування – 0,19 млн. грн.). На 2004 р. в рамках Комплексної програми були заплановані кошти в сумі 3,76 млн. грн., але фактично виділено лише 0,5 млн. грн. Ця сума зовсім не відповідала тим обсягам робіт, які були заплановані, і роботи на об'єктах заповідника в 2004 р. були практично призупинені. Кошти пішли на оплату боргів 2003 р., проектні роботи, утримання сторожів та освітлення на об'єктах реставрації.

2005 р. було створено Міжнародний благодійний фонд «Гетьманська столиця» для фінансування робіт на об'єктах заповідника та соціальної мережі селища. З травня 2005 р. розпочалися наймасштабніші за всю історію Батурина роботи по збереженню пам'яток заповідника. Роботи проводились на наступних об'єктах заповідника – палацовий комплекс К.Розумовського (палац та два флігелі), Воскресенська церква, Воскресенська церковно-парафіяльна школа, Будинок генерального судді В. Кочубея, роботи на якому було закінчено, згідно акту Держкомісії 18 листопада 2005 р.

Кошти, які було виділено для реставрації, використані на прокладення інженерних мереж, водопроводу і газопроводу до палацу К. Розумовського, Будинку генерального судді В.Л.Кочубея, Воскресенської церковно-парафіяльної школи. Біля палацу К.Г. Розумовського та Будинку Кочубея були споруджені топочні. Проводилися ремонтно-реставраційні роботи по Будинку генерального судді В. Кочубея та прилеглої території: посилення та гідроізоляція фундаментів, влаштування системи опалення, вентиляції, електроосвітлення та слаботочних мереж з охоронною пожежною сигналізацією, покладена дубова підлога, виготовлено та встановлено віконні та дверні прорізи, комплекс

ремонтно-реставраційних робіт по оздобленню фасадів та інтер'єру, благоустрій території садиби, меморіального поховання воїнів Другої світової війни.

Замовником робіт на об'єктах заповідника виступило управління містобудування та архітектури Чернігівської облдержадміністрації, генеральним проектувальником – інститут «УкрНДІпроектреставрація», генеральним підрядником – корпорація «Укрреставрація», археологічні дослідження виконував археологічний загін ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка. Генеральним підрядником робіт по соціальній та інженерно-транспортній мережі селища виступило ВАТ Трест «Київміськбуд-6» [58, с. 5–6].

21 листопада 2007 р. було видано Указ Президента України В. Ющенка №1131 «Про деякі питання розвитку НІКЗ «Гетьманська столиця» та селища Батурин». В одному з пунктів указу мова йшла про проведення у 2007–2008 рр. комплексу робіт з укріплення та благоустрою схилів Цитаделі Батуринської фортеці та територій, прилеглих до палацового комплексу К. Розумовського; відбудову протягом 2008 р. об'єктів Цитаделі Батуринської фортеці, зокрема, Гетьманського палацу, Гетьманської скарбниці, дерев'яної церкви Воскресіння Господнього, фрагмента оборонних стін фортеці із баштами, в'їзних брам фортеці, а протягом 2009–2010 рр. – церкви Святої Живоначалъ ної Трійці із дзвіницею; спорудження у 2008 р. Меморіального комплексу пам'яті жертв Батуринської трагедії; проведення комплексу археологічних досліджень, у тому числі створення при Чернігівському державному педагогічному університеті імені Т.Г. Шевченка Батуринської постійно діючої археологічної експедиції та міжнародної літньої школи молодих археологів; завершення до 15 серпня 2008 р. здійснення заходів із благоустрою парку «Кочубеївський» та прилеглої до нього території, зокрема, озеленення, парку та відновлення історичного в'їзду на його територію, а також упорядкування парку палацового комплексу К.Розумовського; відбудову протягом 2009–2010 рр. в урочищі Гончарівка палацу гетьмана Івана Мазепи, церкви, в'їзної брами та чотирьох бастіонів, здійснення заходів із благоустрою прилеглих до них територій.

На виконання Указу Президента авторський колектив інституту «НДІпроектреставрація» на чолі з науковим керівником, членом Національної

спілки архітекторів України, Володимиром Ленченком, розробив концепцію архітектурного відтворення, впорядкування та музеєфікації комплексу пам'яток Батуринської Цитаделі початку XVIII ст. Об'єктами, відтвореними на території Цитаделі є головна замкова в'їзна вежа, північна замкова башта, південна замкова башта, фрагмент замкової стіни (у правому крилі стіни запроектовані приміщення для охорони, екскурсиводів, підсобних працівників), що відділяє територію замку від міста, замковий дерев'яний міст через рів перед Замковою в'їзною вежею, палісадові огорожі, замкова церква Воскресіння Господнього, гетьманська скарбниця, криниця.

Дерев'яні елементи й конструкції, що застосовувалися для відтворення об'єктів Цитаделі, у відповідності з будівельними традиціями України були виготовлені з деревини листяних або хвойних порід (дуб, сосна) у вигляді брусів. Автентичні археологічні пам'ятки, виявлені на території Батуринського замку під час археологічних досліджень та проведення будівельних робіт, експонуються у захисних павільйонах. До виконання Указу Президента України долучилися всі області України.

На території Майдану (колишня Воскресенська площа) розміщений меморіальний комплекс, який включає скульптурні композиції: «Кобзар», «Сини мої, соколи», «Молитва за Україну», «Козацька слава». Центральна композиція комплексу зображує в повний зріст гетьманів Дем'яна Многогрішного, Івана Самойловича, Івана Мазепу, Пилипа Орлика та Кирила Розумовського. Автором композицій є відомі скульптори Микола та Богдан Мазури. Матеріалом для виготовлення скульптур послужили бронза і граніт [57, с. 4].

В результаті здійснених відбудовчих заходів 16 жовтня 2008 р. відбулося освячення хреста храму Воскресіння Господнього на цитаделі Батуринської фортеці [61, с. 8].

У 2003-2008 рр. під егідою Президента України Віктора Ющенка, завдячуючи державному фінансуванню та благодійній допомозі відбулася реставрація палацу гетьмана Кирила Розумовського. В інтер'єрі палацу на момент початку реконструкції автентичне декоративне оздоблення було відсутнє, лише в деяких приміщеннях першого поверху збереглися карнизні

профільовані тяги, а також сліди від влаштування печей та камінів. Фрагментарно збереглося інтер'єрне оздоблення віконних відкосів і профільованих тяг. Автентичні міжповерхові сходи не збереглися. Парадні сходи були відновлені, декоровані сірим гранітом та натуральним қарарським мармуром. Інтер'єри палацу відновлені за аналогами збережених робіт Ч. Камерона – Павловського палацу. Великого Палацу в Царському Селі. Всі деталі – розпис, ліпнина стелі і стін, паркет, штори, виготовлені за аналогічними зразками XIX ст. Зали палацу розкішно декоровані розписами сюжетів давньогрецької міфології, рослинним орнаментом, арабесками, зразками яких слугували ілюстрації з книги архітектора Ч. Камерона «Терми римлян». Стеля прикрашена ліпниною, живописними картинами із зображеннями міфологічних сцен, рослинного орнаменту. Палац був переданий із спільної власності територіальних громад Чернігівської області у державну власність з віднесенням її до сфери управління Міністерства культури та туризму та подальшим включенням до складу цілісного майнового комплексу заповідника. 22 серпня 2009 р. в палаці К. Г. Розумовського відбулись урочистості, що завершилися відкриттям його для відвідування [181, с. 62–63].

У 2010 р. з нагоди відзначення річниці з дня народження Кирила Розумовського був започаткований захід «На гостинах у гетьмана», а згодом, з залученням творчої молоді проводиться дитячий щорічний конкурс РозумФест. З 2012 р. у гетьманському палаці відбувається обласний щорічний музичний фестиваль-конкурс молодих виконавців імені Андрія Розумовського. Одним із грандіозних заходів, що відбувся 23 серпня 2018 р. на території поряд з палацом став великий проект «Ренесанс Незалежності». Гетьманський палац приймав з офіційними візитами двох Президентів України – Віктора Ющенка у 2009 р. та Петра Порошенка у 2019 р. Крім того, у палаці проходили різноманітні заходи державного рівня: наради під головуванням міністрів України Євгена Нищука, Лілії Гриневич. Стіни гетьманського палацу неодноразово ставали місцем приймання важливих державних рішень та підписання угод.

У 2003 р. перед колективом заповідника постала потреба у започаткуванні видавництва власного друкованого видання. У 2006 р. дирекція закладу прийняла

остаточне рішення про заснування газети. Серед співробітників був оголошений конкурс на найкращу назву видання. Переміг варіант «Слово «Гетьманської столиці». Газета, згідно Положення, мала виходити раз на два місяці на паперовому носії і розповсюджуватися безкоштовно серед відвідувачів заповідника, учасників конференцій, круглих столів, по бібліотеках України, серед гостей фестивально-виставкових заходів тощо. До основних рубрик видання належать «Відбудуємо гетьманський Батурин», «Листи з фронту», «Калейдоскоп подій», «Військова історія», «Сучасне і минуле», «Історичні постаті», «До вашої книжкової полиці», «Нам пишуть», «З підшивок старих газет», «Наше інтерв'ю», «Втрачені пам'ятки», «Кросворд», «Батурин археологічний», «Прем'єра», «Культура і громадське життя», «Телетайп», «Краєзнавство», «Династії», «Демографія», «Етнографія», «Духовність», «Еліта нації», «Міжмузейна співпраця», «З фондів заповідника», «Мовою документів», «Наші відгуки», «Таємниці Батурина», «Промисли», «Зброярство», «Нумізмати́ка», «Мистецтво», «Перлини зодчества», «Поетична вітальня», «Вітаємо ювіляра», «Знай наших!» «Підсумки акції», «Музичне мистецтво», «Календар визначних дат», «Культурні події», «Сучасне і минуле» і для найменших читачів – «Казки Батуринського краю». За історію виходу газети, було видано 2 спеціальні випуски, №2 (47) 2015 р., присвячений 90-й річниці започаткування музейної справи в Батурині та 40-й річниці відкриття Батуринського історико-краєзнавчого музею і випуск №2 (20) 2010 р. – із біографіями ветеранів-батуринців до 65-ї річниці Перемоги у Другій світовій війні. Газета друкувалася послідовно в Бахмацькій, Ніжинській районних друкарнях, видавництві ПП Лисенко М.М. (м. Ніжин) та Конотопській міській друкарні [76, с. 1; 231, с. 1]. Також заповідник видає путівники, буклети, інформаційні проспекти, каталоги колекцій із власного фондового зібрання [72, с. 2].

Відтак в останній передвоєнний рік заповідник перетворився на найбільший державний заклад міста Батурина по кількості працівників. Кількість штатних одиниць заповідника складала 105 осіб, з них 97% колективу – жителі Батуринської громади. За гендерним складом 64 особи – жінки, а 36 осіб – чоловіки. Середній вік працівників колективу становив 47 років. Вищу освіту мали 42 працівники, що складає 42% від загальної кількості. Двоє співробітників

заповідника отримали наукові ступені кандидата історичних наук, ще декілька закінчили аспірантуру, а переважна більшість персоналу була охоплена різними формами підвищення кваліфікації [203, с. 1].

Заповідник розгорнув активну фінансово-економічну діяльність, спрямовану на залучення додаткових позабюджетних коштів. Одним з основних джерел додаткового фінансування стало надходження коштів від плати за послуги. Основні надходження заповідника становить плата за обслуговування екскурсійних груп. На спеціальний рахунок у 2015 р. за ці види послуг надійшло 1 292,4 тис. грн., що складає 79% від надходжень. За надання послуги відвідування музеїв та виставок заповідник в 2015 р. отримав кошти в сумі 151,5 тис. грн. – 9% від надходжень. За реалізацію друкованої продукції (книг, брошур, путівників), які розробляють наукові співробітники заповідника, отримано 59,4 тис. грн., що становить 3,6% від загальної суми надходжень. У 2015 р. надходження від фото- і відеозйомок урочистих подій склали 60,8 тис. грн., За надання послуги з обслуговування відвідувачів (урочисті події) заповідник отримав 64,3 тис. грн., що становить 4% від загальної суми надходжень.

Для популяризації діяльності заповідника та залучення широкого кола відвідувачів було підготовлено та видано за кошти спеціального рахунку брошури тиражем по 1 тис. екземплярів кожна: «Палацово-парковий ансамбль гетьмана України К.Розумовського», «НІКЗ Гетьманська столиця», «Будинок генерального судді В. Кочубея» на загальну суму 42 тис. грн. Були підготовлені та виготовлені два виставкові стенди: трисекційний стенд «Герої не вмирають» та односекційний стенд «Батуринський голова Олександр Пилипович Згурський» на суму 6,5 тис. грн. Всього було придбано матеріальних цінностей та друкованої продукції під реалізацію на суму 243,6 тис. грн. – 16% від загального надходження. На оплату послуг технічного обслуговування) із коштів спеціального рахунку було спрямовано 201,2 тис. грн. - 13% від надходжень. За рахунок коштів спеціального фонду також було придбано обладнання й предмети довгострокового користування на суму 76,7 тис. грн. – це 5% від надходжень. 24 тис. грн. було спрямовано на проведення реставраційних робіт

на оригінальних фрагментах нижньої частини епітафії надгробка К.Г. Розумовського (1805 р.: скульп. І.П. Мартос) [248, с. 7].

У 2016 р. обсяг прибутків від наданих заповідником послуг склав 1631,0 тис. грн, що становить 29 % від фінансування загального фонду з державного бюджету України. Основні надходження становлять прибутки від обслуговування екскурсійних груп. На спеціальний рахунок протягом 2016 р. надійшло 1271 тис. грн., що складає 78% від надходжень. У Переліку платних послуг заповідника нараховувалося 13 екскурсійних тем, тому за надання послуги «відвідування музеїв та виставок» заповідник у 2016 р. отримав кошти в сумі 199,3 тис. грн., що складає 12% від надходжень. За реалізацію друкованої продукції (книг, брошур, путівників), які розробили наукові співробітники заповідника, було отримано 65,4 тис. грн., що становить 4% від загальної суми надходжень. У 2016 році надходження від фото-і відеозйомок урочистих подій склало 63 тис. грн. За надання послуги з обслуговування відвідувачів (урочисті події) заповідник отримав 31 тис. грн.

Кошти, які надійшли на спеціальний рахунок заповідника в 2016 р. були використані на виплату заробітної плати, матеріальних допомог, грошової винагороди, премій працівникам установи, нарахування та утримання податків, внесків; створення належних умов обслуговування відвідувачів; для популяризації діяльності заповідника та залучення широкого кола відвідувачів; на підготовку та виготовлення друкованої продукції: збірника документів і матеріалів «Петро Іванович Прокопович», путівника «Батурин», газети «Слово гетьманської столиці» (5 номерів по 1000 екз.); на придбання матеріалів, інвентарю для господарської діяльності; на забезпечення належної роботи мереж, обладнання та техніки заповідника; на навчання працівників; на проведення реставраційних робіт на оригінальних фрагментах нижньої частини епітафії надгробка К.Г. Розумовського, придбання реставраційних матеріалів на загальну суму 48,6 тис. грн. [249, с. 2–3].

Отже, музейна справа в Батурині розпочалася у 1920-х рр. за доби національно-культурного відродження, але була згорнута у 1930-х рр. Протягом післявоєнної доби в суспільстві неодноразово порушувалися питання відновлення

батуринських пам'яток, які перебували у поруйнованому стані. Справу вдалося зрушити з місця після відкриття батуринського історико-краєзнавчого музею, який мав характерні для установ подібного профілю риси. Питання про відкриття в Батурині історико-культурного заповідника було реалізовано в 1993 р. з відновленням незалежності України. З цього моменту протягом наступних років заповідник перетворився на справді містоутворююче підприємством з потужним колективом. Заповідник, отримавши статус національного, зміг організаційно та фінансово зміцнитися, реалізуючи основні напрями гуманітарної діяльності. Були проведені масштабні та резонансні археологічні розкопки та інші історичні дослідження, які довели місце Батурина в суспільних процесах на українських землях у різні історичні періоди.

РОЗДІЛ 3.

МУЗЕЙНІ КОЛЕКЦІЇ ЗАПОВІДНИКА

3.1. Основні етапи формування колекцій заповідника

Формування фондової колекції заповідника розпочалося в 1973 р. з початком діяльності Батуринського історико-краєзнавчого музею. Джерелом її поповнення послужила фондова збірка шкільного історико-краєзнавчого музею, що складалася з різних груп зберігання: декоративно-ужиткових речей та фотодокументів. Загальна кількість предметів музейного значення, що пройшли наукову інвентаризацію в 1975 р., становила 263 одиниці, в тому числі основного фонду 101 од., науково-допоміжного фонду – 162 од.

У звіті про діяльність за 1975 р. в розділі «Наукове комплектування фондів» зазначається: «Комплектування фондів проводилось в основному по темах: «П.І. Прокопович видатний вітчизняний бджоляр», «Край в період Великої Вітчизняної війни», «Батурин в дореволюційний період», «Батурин в дев'ятій п'ятиріччі та ін.». Станом на 1 січня 1976 р. інвентаризацію пройшло 930 предметів музейного значення, у тому числі основного фонду 375 од., науково-допоміжного фонду – 555 од [129, с. 8].

Станом на 1 січня 1993 р. музейний фонд закладу становив 4345 музейних предметів, з них основного фонду – 2431. Утворений у 1993 р. на базі музею Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» став правонаступником фондових, майнових та грошових активів і пасивів музею. Вже тоді було приділено першочергову увагу науковому комплектуванню фондів заповідника, що більш широко висвітлює добу Гетьманщини.

Формування фондової збірки відбувається за наступними напрямками поповнення фондової колекції: матеріали з археологічних досліджень Батурина, які розпочалися 1995 р., етнографічні експедиції зі збору предметів музейного значення батуринського регіону, організація та проведення акції «Подаруй Гетьманській столиці експонати», придбаних предметів музейного значення

відповідної тематики за державні кошти й тісна співпраця з цілою низкою організацій, меценатами, митцями та приватними особами.

Наприклад, 18 квітня 2017 р. у заповіднику стартував XIV тур акції «Подаруй «Гетьманській столиці» експонат». Метою проведення акції, яка тривала до 18 травня, був збір етнографічних матеріалів для формування і поповнення зібрання заповідника для облаштування типової батуринської будівлі кінця XIX – початку XX ст. Керівництво запропонувало небайдужим батуринцям передати до заповідника речі, які були у вжитку у їх предків: побутові речі, твори народного-ужиткового мистецтва, меблі, посуд, одяг, документи, фото [125, с. 5].

Заповідник плідно співпрацює з Міністерством культури України, Національним банком України та Спілкою художників України. Так, за підтримки Міністерства у 2006 р. була зібрана колекція художніх творів, яка є ілюстрованою історією України: на виконання наказів МКУ Дирекція художніх виставок України передала заповіднику 102 одиниці зберігання, а в 2011 р. на придбання художніх творів Міністерство виділило кошти в сумі 81926,8 грн.

У 2004 р. заповідник налагодив співпрацю з Державною службою контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України. За ці роки з Бориспільської, Київської. Яготинської, Чернігівської та Сумської митниць до фондів заповідника було передано 956 предметів музейного значення.

У 2004 р. колектив заповідника започаткував проведення щорічної Акції «Подаруй Германській столиці експонат». За підтримки Бахмацької районної адміністрації акція набула районного масштабу, а наступного року перетворилася на загальноукраїнську. За час її проведення до фондів заповідника надійшло 1425 предметів музейного значення.

Завдяки проведенню археологічних досліджень Батурина відділ фондів отримує безцінні предмети музейного значення, які заслуговують на особливу увагу. За час розкопок до фондів заповідника надійшло більше 25 тис. од, археологічних знахідок. З 2004 р. заповідник організовує етнографічні експедиції зі збору предметів музейного значення на території батуринського регіону. Все, що зібрано в ході експедицій протягом 2004–2018 рр. передано до заповідника безкоштовно або за символічну плату. Значну частину зібраного становлять

предмети декоративно-ужиткового мистецтва: український народний одяг, розмаїття рушників, предмети побуту, меблі [4, с. 5]. Загальна кількість предметів музейного значення, що пройшли наукову інвентаризацію за період з 1994 по 2007 р., коли Указом Президента України від 16 листопада 2007 р. закладу було надано статус національного, становить 12 933 од., з них основного фонду – 6658 од., науково-допоміжного фонду – 6275 од. Станом на 1 січня 2015 р. фондова збірка заповідника становила вже 18 069 одиниць, з них основного фонду – 8681 одиниць, науково-допоміжного фонду 9388 одиниць.

Справа відродження Батурина, його пам'яток з ініціативи Президента України В. Ющенка в 2005–2009 рр. стала дійсно загальнонаціональною. Заповідник отримав підтримку колег з інших українських музеїв, які відгукнулися на прохання й передали експонати до фондової збірки. Завдяки підтримки голови Чернігівської обласної адміністрації В. Хоменка в 2009 р. благодійний фонд «Чернігівщина» (директор О. Коваленко) спрямував значні кошти на придбання експонатів для експозиції палацу К. Розумовського.

З 2010 р. заповідник спрямовує кошти, що надійшли від надання платних послуг, на придбання предметів музейного значення та виготовлення копій оригінальних експонатів, які розкривають історію Гетьманщини. Протягом 2010–2012 рр. з цією метою були укладені угоди на 124.13 тис. грн.

Велику увагу адміністрація заповідника надає питанню збереження фондової збірки. У 2012 р. було підготовлено та проведено заходи щодо забезпечення належного зберігання музейних предметів. За кошти спеціального фонду закладу було придбано металеві висувні касети для зберігання творів живопису, металеві шафи для зберігання графічних робіт, металеву шафу для зберігання нумізматичної колекції, нагород та виробів із вмістом дорогоцінних металів, стелажі на загальну суму 192414 грн. Також для оперативного контролю та підтримання відповідно до норм збереження тепло-вологісного, світлового та біологічного режимів було придбане обладнання на суму 144600 грн. (гігрометри, осушувачі, люксметри тощо).

Тісна співпраця з Національним науково-дослідним реставраційним центром України, його Харківською філією та Національною академією

образотворчого мистецтва і архітектури надає друге життя музейним предметам, що надійшли до фондової збірки в незадовільному стані збереження. На реставрацію однієї з перлин колекції заповідника – оригінальних фрагментів надгробного пам'ятника К. Розумовського роботи Івана Мартоса впродовж 2011-2017 рр. були спрямовані кошти в сумі 226 тис. грн. Відтак станом на 1 січня 2018 р. фондова збірка заповідника становить 19269 одиниць зберігання, з них основного фонду – 9540, науково-допоможного – 9729 [127, с. 132–134].

Археологічна колекція НІКЗ «Гетьманська столиця» почала формуватися у 1975 р., з початком функціонування Батуринського історико-краєзнавчого музею. Перше надходження до музею було внесене до інвентарної картки 21 березня 1975 р. Це був зуб гігантського оленя палеолітичної доби розміром 5,5х2,5 см, який було знайдено на березі р. Сейм у 1961 р. та передано до музею Олександром Кодаковим. Того ж дня в реєстр було внесено кам'яний молоток періоду неоліту: «внизу клиноподібний, зверху циліндричний, розміром 8х4,5х2,5 см. Його було виявлено в парку «Кочубеївський» у 1955 р. Подарунок Миколи Шкляра».

Надалі музейники Батурина активно збирали місцеву старовину і постійно здійснювали науково-етнографічні експедиції до населених пунктів батуринського краю, мешканців якого схилили до передачі предметів історичної цінності, які були виявлені під час земляних робіт та зберігалися в них вдома. В цей період формування археологічної колекції відбувалося переважно завдяки випадковим знахідкам. Основний фонд Батуринського історико-краєзнавчого музею на кінець 1980-х рр. нараховував понад 2 тис. речових і писемних пам'яток історії та культури, з яких близько півтисячі предметів становили археологічні знахідки. Найбільш активним у вивченні історичного минулого Батурина і збереження його пам'яток був батуринець Микола Шкляр (1914–1982), який займався збором випадкових археологічних знахідок для власної колекції, частина якої потрапила до фондів музею. Важливе значення мала також збиральницька діяльність Олександра Кодакова (1909–1993), який створив домашній історико-природничий музей. У його колекції були представлені кераміка з гетьманських палаців, предмети із бронзи, побутові речі, ядра. На початок 1980-х рр. в музеї нараховувалося до 20 предметів XVII ст. Важливою знахідкою, без якої важко

уявити історію Батурина, став фрагмент дула гармати кінця XVII – початку XVIII ст. з рельєфним орнаментом. Його було виявлено на території заміської резиденції гетьмана Івана Мазепи на Гончарівці в 1988 р. З колекції Олександра Кодакова заповідник придбав цю знахідку 18 лютого 1994 р.

По смерті О. Кодакова, за його заповітом, деякі випадкові знахідки потрапили до фондів заповідника, а саме наральник, дві сокири, дві козацькі люльки, замок, ключ та чотири чавунні ядра з Гончарівки, шпора, яка була знайдена біля парку «Кочубеївський», жіноча прикраса та залізне кайло без зазначення місця знахідки. Також з колекції Олександра Костянтиновича надійшло понад 60 одиниць уламків кахлів [3, с. 6].

На початку своєї діяльності у 1993 р. фондове зібрання батуринського заповідника налічувало лише 4 345 експонатів. Проте завдяки невтомній та самовідданій праці колективу фонди закладу постійно збільшуються. Сьогодні фондове зібрання заповідника перевищило 20 тис. одиниць зберігання державної частини Музейного фонду України та науково-допоміжного фонду. Основними джерелами поповнення є археологічні дослідження території Батурина та його околиць, етнографічні експедиції, дарування, а також цільове придбання експонатів за державні, благодійні кошти та кошти зі спеціального фонду заповідника [170, с. 6].

Основним джерелом поповнення фондової колекції тканин є етнографічні експедиції по збору предметів музейного значення серед жителів Батурина, навколишніх сіл та населених пунктів району й області. Найбільша кількість експедицій була проведена в 2005–2009-х рр., коли було обстежено значну територію Чернігівської та Сумської області, віднайдено велику кількість унікальних за своїм походженням та культурним значенням музейних предметів з тканини – близько 900 одиниць зберігання. Колекція поповнюється і шляхом отримання предметів в дар. За підтримки Міністерства культури у 2006 р. Дирекція художніх виставок України передала авторську роботу Олени Попової – рушник «Мамина вишня в саду». Роботи цієї майстрині добре знані в Україні та за її межами. Вони експонувалися в Туреччині, Новій Зеландії, США [9, с. 6].

Відомий український маляр, іконописець, колекціонер, куратор мистецьких видань Тарас Лозинський у 2003 р. після візиту до Батурина подарував до фондової збірки ікону «Богоматір» кінця XVII ст. За легендою, вона була подарована Іваном Мазепою в одну із церков Жовківського району Львівської області. Наступним подарунком колекціонера фондовій збірці стала ікона «Богоматір Одигітрія» 1677 р. авторства Якова з Вишні, яку в 2007 р. Тарас Лозинський разом із дружиною Роксоланою передав до заповідника та просив іменувати її «Богоматір Одигітрія Батуринська». Надалі колекцію ікон заповідника дарувальник збагатив ще 4 музейними предметами: «Введення в храм Діви Марії» XVIII ст., «Знамення», «Свята Трійця» та «Свята Великомучениця Варвара» – XIX ст. У 2008 р. колекціонер передав до фондового зібрання заповідника унікальну пам'ятку першої половини XX ст. – портрет гетьмана Івана Мазепи Богдана Лепкого, художника та видатного письменника, автора відомої трилогії «Мазепа». Загалом за понад 20 років співпраці з заповідником, фондова збірка закладу збагатилася 63 музейними предметами, а бібліотека поповнилася 73 примірниками друкованих видань [8, с. 5; 39, с. 69].

Восени 2006 р. після першого відвідання Батурина Сергій Нечипоренко – відомий митець у галузі художнього ткацтва передав до фондової колекції заповідника понад 80 предметів побуту із своєї батьківської хати. Деякі з них виготовлені власноруч членами родини Нечипоренків. У 2008 р. художник створив хоругву у стилі крелевецького ткацтва з написом: «Батурину. Ми були, ми є, ми будемо», яку у 2010 р. подарував до фондового зібрання. Продовженням співпраці з митцем стали передані заповіднику у 2013 р. його власні роботи: рушники, плахти, декоративні тканини, скатертини, панно, настільники, килими, проекти, що мають велику історичну та культурну цінність [11, с. 6].

Грегор Розумовський – нащадок гетьмана Кирила Розумовського в день урочистого відкриття оновленого палацу у 2008 р. подарував лейб-компанійський палаш XVIII ст., який належав гетьману. Це стало значним поштовхом для подальшої діяльності з формування музейної колекції [278, с. 1].

У травні 2019 р. відома історик, перекладач, завідувач кафедри українських студій у Національному інституті східних мов і культур у Парижі І. Дмитришин

передала до фондової колекції перше видання книги Ілька Борщака «Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV». Особливо цінним з історичної точки зору є те, що ця книжка належала самому автору. 23 серпня 2019 р. заслужений діяч мистецтв України Юрій Нагулко урочисто передав заповіднику свою картину «Батурин» [42, с. 7].

У 2020 р. після тривалої роботи колективу заповідника, тісної співпраці з істориком зі Згурівки Іриною Зібороною, яка давно працює над дослідженням історії родини Кочубеїв, Олександром Кочубеєм, благодійниками, надбанням заповідника стала робота видатного скульптора Пармена Забіли – барельєф-медальйон з портретом Петра Кочубея. У 2021 р. конотопська благодійна організація «Світанок», почесним президентом якої є відомий підприємець і благодійник Євген Сур, придбала для експозицій заповідника ряд унікальних предметів: ікони XVII та XIX ст., віяло XVIII ст., книги XVIII–XIX ст. та багато інших, профінансувала виготовлення копій предметів із зібрань музеїв України та світу, як то каптан та камзол гетьмана Кирила Розумовського та інші. Олександр Кочубей профінансував реставрацію унікального експоната – барельєфа Петра Аркадійовича Кочубея, яку здійснили фахівці Національного заповідника «Києво-Печерська лавра». ТОВ «Агрі-Сейм» та Український науково-дослідний інститут хімічного машинобудування спрямували кошти на оновлення експозиції Будинку генерального судді Василя Кочубея. Конотопська благодійна організація «Світанок» та Лідія Ткачук – президент Українського національного музею в Чикаго, профінансували реконструкцію образів історичних героїв, які «ожили» в театралізованих та імерсивних екскурсіях [213, с. 1].

Формування бібліотеки заповідника було розпочате зі створенням у 1975 р. Батуринського історичного музею. Перші поповнення бібліотеки склали 84 книги різної тематики. Станом на 2015 р. бібліотечний фонд нараховував 5207 примірників. Бібліотечну скарбницю поповнювали книги, подаровані працівниками музею, відвідувачами, гостями з різних регіонів нашої країни та зарубіжжя. Багато людей стали почесними дарувальниками бібліотеки заповідника. Збирали і передавали книги для бібліотеки, зокрема, уродженець Батурина, Галайба Василь Васильович – краєзнавець і колекціонер, Тарас

Лозинський – колекціонер зі Львова; Борис Возницький – Герой України, директор Львівської національної галереї мистецтв (1962 – 2012 рр.); Володимир Мезенцев, професор Славістичного відділення університету в м. Торонто, співкерівник Батуринської міжнародної археологічної експедиції; Тарас Чухліб – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту козацтва при інституті історії України НАН України; Володимир Недяк, мистецтвознавець; Тетяна Таїрова-Яковлева – доктор історичних наук, директор центру з вивчення історії України Санкт-Петербурзького університету і багато інших.

До наповнення бібліотеки заповідника долучилися Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Чернігівський обласний художній музей ім. Григорія Галагана, Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського, Національний заповідник «Глухів», Національний заповідник «Давній Галич», Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Всеукраїнське Товариство «Просвіта» ім. Т.Г. Шевченка, видавництва «Либідь», «Кальварія», «Темпора», «Альтернативи», «Купола»; Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка, Національна Парламентська бібліотека. Заповідник є власником книг з дарчими автографами Президентів України Леоніда Кравчука, Леоніда Кучми, Віктора Ющенка, а також політиків, діячів культури, мистецтв, поетів, письменників, серед яких Анатолій Зленко, Левко Лук'яненко, Микола Жулинський, Валерій Сергійчук, Іван Плющ, В'ячеслав Чорновіл, Андрій Гудима, Петро Брайко, Валентин Соколов та багато інших видатних діячів України [13, с. 7].

Таким чином, у науковому комплектуванні фондової колекції Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» можна умовно виділити три етапи. Перший етап охоплює від початку заснування заповідника у 1993 р. до отримання ним статусу національного у 2007 р. На той час фондова колекція формувалася завдяки проведенню археологічних розкопок, етнографічних експедицій, подарункам з боку меценатів, небайдужих громадян

тощо. Другий етап охоплює період від 2008 по 2014 р., тобто від активного відродження Батурина за часів президентства В. Ющенко до початку гібридної російської агресії. На той час справа відродження гетьманської столиці набула державної ваги, що зумовило активне надходження пам'яток до відреставрованих об'єктів заповідника, відкриття музею археології Батурина. Нарешті, третій етап охоплює період від 2014 р. і до сьогодні і співпадає з часом повномасштабної російської агресії, що змушує керівництво заповідника шукати нові форми, методи і джерела надходження експонатів до фондової колекції заповідника, раціонально витрачати кошти, змінювати напрямки й спрямованість експозиційної та культурно-масової роботи з відвідувачами.

3.2. Археологічні пам'ятки

Археологічні знахідки є одним із найважливіших джерел поповнення фондів. Упродовж 30 сезонів археологічних досліджень було виявлено тисячі унікальних артефактів, що змінили уявлення про Батурин. Колекція «Археологія» налічує більше 3 тис. одиниць зберігання, серед яких широко представлені предмети з гетьманських резиденцій з кераміки, скла, металу, каменю, дерева, шкіри та ін.

Перш за все, фондова колекція заповідника має багате керамологічне зібрання, що в основному було сформоване з матеріалів археологічних досліджень Батурина та його околиць. Протягом 1995–2017 рр. вдалося зібрати значну колекцію столового посуду XVII–XVIII ст., що представлена фрагментами та цілими виробами глиняних мисок і тарілок.

До найбільш цікавих знахідок в керамологічній колекції, зокрема, належать полив'яна тарілка другої половини XVII – початку XVIII ст., яка була виявлена під час археологічних досліджень 2005 р. на території Батуринської фортеці. Виріб виготовлено з червоної глини і оздоблений у двох техніках: рельєфним орнаментом і кольоровою поливою (зелена та коричнева). Інший фрагмент глиняної тарілки другої половини XVII – початку XVIII ст. було знайдено на території Цитаделі Батуринської фортеці у 1996 р. під час вивчення решток Гетьманського будинку. Теракотова миска виконана з червоної глини, покрита

побілом, по якому нанесено мальовку червоно-коричневим ангобом (фарбою). Фрагмент глиняної миски другої половини XVII – початку XVIII ст. виявили під час досліджень 2006 р. південно-східного передмістя Батурина. Миска виготовлена з червоної глини, теракотова, внутрішня поверхня посудини повністю покрита побілом із залишками мальованого рослинного орнаменту. Виріб прикрашений ангобом жовтого, зеленого та червоного кольорів. Фрагмент глиняної тарілки початку XVIII ст., знайдений у ході досліджень резиденції І. Мазепи Гончарівки у 2011 р., прикрашений зеленою поливою. Всередині посудина має рослинний орнамент [260, с. 84].

Особливу цінність в археологічній колекції становить одна з найбільших в Україні колекція кахлів XVII–XVIII ст. Серед них представлені унікальні геральдичні кахлі: «Курч» Івана Мазепи, знайдена на території його заміської садиби на Гончарівці та «Новина» Пилипа Орлика з його садиби в Батурині [170, с. 6]. Загалом унікальна колекція кахлів, що була зібрана під час багаторічних археологічних досліджень в Батурині, налічує понад 8 тисяч фрагментів та цілих виробів із зображеннями янголів, геральдичними символами, літерами, зооморфними зображеннями, рослинними та геометричними орнаментами тощо. У цьому зібранні помітне місце займає кахля з гербом І. Мазепи. Вона була виявлена у вигляді фрагментів у 2009, 2010 та 2015 рр. за 36 м від залишків палацу гетьмана, в котловані великої споруди, «покоєвої хати» (флігеля) на території його заміської резиденції на Гончарівці. Ця кахля стала першою в Батурині знахідкою із зображенням герба І. Мазепи на кераміці. Значні розміри цієї знахідки дозволяють припустити, що вона була прикрасою фасаду палацу І. Мазепи. Її лицьова сторона прикрашена рослинно-геральдичним орнаментом. У центрі розміщена геральдична фігура з перехрещених балок з півмісяцем і зіркою – центральний елемент герба гетьмана «Курч». У її верхній частині зображений круглий лавровий вінок із розміщеною в центрі літерою «І», тобто «Іван». Нижче розміщуються літери «М» та «Г», тобто «Мазепа» «Гетьман». Ще нижче розташовані букви «В» та «Ц», тобто «Войска» «Царского», а під нижньою перехрестиною герба – «П», «В» та «З», що є початковими літерами слів «Пресветлого» «Велічества» «Запорожского». По периметру кахлі герб оточують

завитки у формі розгалужених, вигнутих пагонів з листям. Виходячи з-під герба, вони простягаються вгору і сплітаються над вінком з літерою «І» [149, с. 6–7].

У 2014–2015 рр. Батуринська археологічна експедиція проводила дослідження території Кочубеївщини на схід від будинку і виявила численні зразки керамічного посуду XVII–XVIII ст., представлені уламками горщиків, мисок, покришок, кахлів та фрагментів скляних предметів. Виявлені кахлі представлені карнизними та лицевими коробчастими виробами з рослинним зображенням. Серед кахлів присутня кутова та одна незвичної форми – зі вдавленою до середини виробу центральною частиною лицевої пластини. Якщо усі інші зразки неполив'яні, то ця кахля має бірюзово-зеленувату поливу. Ймовірно, саме вона була центральним елементом на лицевому боці печі. За знахідками можна впевнено стверджувати про існування у Будинку генерального судді щонайменше трьох кахляних печей: перша була облицьована розписаними багатьма кольорами поливи кахлями та була розташована у вітальні (середнє приміщення в будинку), друга – кахлями з бірюзово-блакитною поливою, розташована в кімнаті господаря (північна кімната), третя – теракотовими кахлями без поливи (найбільш невибаглива), у дівочій кімнаті (східна частина всередині будинку), куди не допускалися гості. Таким чином, нові зразки кахлів в колекції НІКЗ «Гетьманська столиця» підтверджують влаштування кахляних печей наприкінці XVII – у другій половині XVIII ст. за визначеною модою [4, с. 5].

Восени 2014 р. під час господарських робіт на північно-західному передмісті гетьманського Батурина місцеві мешканці знайшли фрагмент кахлі із геральдичними символами. Цю випадкову знахідку вони передали до відділу археології заповідника. Фрагмент кахлі співробітники закладу атрибутували та визначили зображення на ньому – герб Пилипа Орлика «Новина». До інших цікавих знахідок археологів із нововиявленої садиби Пилипа Орлика належать бронзова ремінна накладка у формі «лілії» та численні фрагменти кахлів із зображеннями гербів гетьмана Івана Мазепи та Пилипа Орлика, які нині передані на збереження до колекцій заповідника [264, с. 4].

Під час розкопок на цвинтарі собору Живоначальної Трійці було виявлено значну кількість натільних хрестиків. Серед знахідок вирізняється хрестик

натільний, двобічний другої половини XVII–XVIII ст., який знайшли в 2008 р. у похованні дорослої людини. Основа виробу різьблена з дерева та оправлена у срібний футляр. Матеріал – дерево, що символізує Дерево Життя в раю. По формі хрестик прямий, латинський, чотириконечний, де поперечна лінія ділиться вертикальною навпіл, причому поперечна лінія розташована вище за середину вертикальної лінії. На одній стороні тільника в центральній частині розміщується рельєфне зображення розп'ятого Ісуса, яке виконане у православному каноні. На задньому плані виробу розташовані крила-промені, котрі осягають Розп'яття, символізують ніби промені Світла Життя. На звороті вміщене рельєфне зображення Богородиці з Немовлям.

У 2015 р. археологи, досліджуючи Троїцький цвинтар у Батурині, виявили ще 2 натільні хрестики. Перший – металевий, за формою латинський чотириконечний. В центральній частині розміщене рельєфне зображення восьмиконечного Голгофського хреста, що символізує переродження душі. Під хрестом вміщена «голова Адама», яка символізує спокутування первородного гріха. Центральне зображення з усіх боків обмежене написами, які через погане збереження знахідки важко прочитати. На зворотній стороні простежується рослинний і геометричний орнамент. Обрамлення хреста рослинним орнаментом символізувало Дерево Життя Хреста Господнього, що розцвів. Геометричний орнамент у вигляді квадратів чи ромбів символізує чотири Євангелія і чотирьох євангелістів.

Наступна знахідка – металевий латинський чотириконечний хрестик, який має в центральній частині, як і у попередньому виробі, рельєфне зображення Голгофського хреста, а під ним «голова Адама» (череп та кістки). По колу виробу розташовані написи, які також майже неможливо розібрати. Із зворотнього боку у рамках міститься геометричний орнамент. На задньому плані виробу розміщуються оформлені кінці чотирикутників. Внутрішні кути середньохрестя діляться навпіл кульками діаметром – 3 мм на прямокутній основі (2х3 мм), котра з'єднується з балками хреста двома волютами. Кола, кульки або краплини на кінцях балок є символами Крові Христової, пролитої в спокутуванні гріхів людини. Розташовані по троє елементи також символізують трипостасність Бога [267, с. 7].

Також під час археологічних досліджень заміської резиденції гетьмана Івана Мазепи в Гончарівці було знайдено чотири бронзові пластини, котрі можуть бути фрагментами оправы старовинної дорогоцінної книги. Найбільший інтерес становить фрагмент розміром 3,5х3,3 см, вирізаний у формі оголеної чоловічої постави, що грає на сурмі. Лицьова сторона майстерно вигравірована. Чітко проглядаються обличчя, кучері, торс, мускулясті руки й пальці юнака, що передані графічно виразно у реалістичній класичній манері. Зігнутою у лікті лівою рукою чоловік привитягнув прямо на рівні плеча у правий бік. Нижня частина фігурки та частина сурми відламані, що ускладнює дослідження даного фрагменту. Археологи Ю. Ситий та Ю. Коваленко схилиються до думки, що цей елемент є результатом роботи досвідченого майстра-гравера на індивідуальне замовлення, а не продукцією масового виробництва. Історик В. Мезенцев провів широкий порівняльний аналіз цієї знахідки і дійшов до висновку, що на ній репрезентовано янгола з сурмою ренесансної традиції. Гравіроване зображення фігурки янгола з сурмою з Гончарівки може бути частиною композиції Страшного Суду. Найімовірніше, то була релігійна книга з розкішною оправою. Вона могла перебувати в особистій бібліотеці Івана Мазепи [274, с. 6].

Під час археологічних досліджень в Батурині було виявлено 108 цілих форм та фрагментів люльок для паління. Значна їх кількість була знайдена у ході розкопок укріплень Цитаделі, найбільше в рові біля залишків мосту – 17 одиниць. Серед зібрання пристроїв для паління особливу увагу привертає знахідка люльки в формі «чобітка», що датується кінцем XVII – початком XVIII ст. Цю люльку було знайдено у 2005 р. під час досліджень північно-східної ділянки Цитаделі, неподалік від Гетьманського будинку. Люлька з червоної глини має довжину 6,2 см, а висоту 3,3 см. і цікаву форму, яка нагадує взуття з короткою халявою, гострим носом та об'ємним каблуком. Виріб оздоблений штампованими рельєфними лініями і покритий зеленою поливою. Відтак у зібранні заповідника наразі зберігається найстаріший на теренах України відомий зразок люльки у формі «чобітка», що належить до періоду гетьманування Івана Мазепи [266, с. 3].

Під час археологічних досліджень території заміської резиденції гетьмана Івана Мазепи – Гончарівки було виявлено 6 цілих та 33 фрагменти люльок.

Внутрішня чашечка в них задимлена, чим можна стверджувати про їхнє перебування у вжитку. Переважна більшість знахідок білоглиняні. Люльки, знайдені археологами на території маєтку І. Мазепи, відрізняються одна від одної. Із цілих форм два вироби сіроглиняні (одна з них вкрита зеленою поливою), а чотири – білоглиняні. Дані знахідки мають механічні пошкодження на чашечці, а в 3-х екземплярів відсутня шийка чашечки. Чотири вироби мають тюльпаноподібні чашечки, які різняться орнаментациєю. В однієї з люльок чашечка поділена на сектори, її шийка прикрашена поперечними лініями та крапками, а тулуб орнаментований рельєфними пелюстками та поздовжніми крапками, тулійка оздоблена поздовжнім крапковим орнаментом. Одна з люльок прикрашена крапковим орнаментом у вигляді грон винограду. Дві знахідки прикрашені поздовжнім та поперечним орнаментом. Сіроглиняні люльки мають бутоноподібні чашечки з геометричним орнаментом, одна з них вкрита зеленою поливою. Ці вироби можна віднести до східного типу. Фрагментовані знахідки люльок здебільшого дійшли до нас у вигляді пошкоджених частин люльки: тулійок та частин чашечок, які мають різноманітну геометричну орнаментацию у вигляді крапок та поперечних ліній. Три з них можна віднести до східного типу. Окрему увагу привертає фрагмент порцелянової голандської люльки, прикрашеної візерунком у вигляді пелюсток [286, с. 3].

У 1997 р. під час археологічних досліджень житлової споруди на південно-східній околиці Батурина був виявлений пояс із мідного сплаву із застосуванням технік лиття, карбування й посріблення. Збережений фрагмент довжиною 38,5 см складається з п'яти прямокутних ланок та шостої ланки з бляхою. Кожна ланка має три вушка для рухомого з'єднання: одне праворуч і два ліворуч, та прикрашена рослинним орнаментом із завитків і листків. На округлій блясі зображено вершника в обладунках (можливо, іконографічне зображення польського короля Сигізмунда III Вази), над яким з хмар простягається рука з вінцем. На звороті бляхи розташована застібка. Стилїстика оздоблення пояса близька до тріумфальних мотивів, що були широко поширені у польському офіційному мистецтві 1610–1630 рр. Це дає підстави припустити, що пояс належав представнику шляхетської верхівки Батурина доби Речі Посполитої [150, с. 4].

Під час археологічних досліджень у Батурині на території Цитаделі та Фортеці, близьких і далеких передмістях неодноразово знаходили округлі крем'яхи. Всі вони округлої форми та невеликих розмірів, до 5 см. Виготовлені вони з фрагментів стінок чи донець посудин із обробленими та затертими краями. На одній гральній фішці збереглася зелена полива. Виявлення таких гральних фішок в різних ділянках міста вказує на популярність цієї гри серед мешканців гетьманської столиці. Для гри у крем'яхи брали вже невживаний посуд чи кахлі і потім з них виготовляли округлі глиняні «камініці». Глиняні вироби розбивали на дрібніші фрагменти, формували з них крем'яхи, які мали бути однорідними та однакових розмірів. Зазвичай ці фішки були невеликі й зручно поміщалися в долоню. Для гри брали невелику кількість крем'яхів, переважно 5. Загалом в зібранні заповідника зберігається 7 крем'яхів [257, с. 7].

В експозиції музею археології Батурина експонуються три зразки глиняних іграшок-свищиків, з яких два – фрагменти у вигляді коників. Один з виробів було виявлено 1969 р. біля палацу К.Г. Розумовського, інший – у 2006 р. під час археологічних розкопок посаду Батурина. У 2014 р. у розкопі, що був закладений на подвір'ї Собору Живоначальної Трійці були виявлені фрагменти керамічних теракотових іграшок, що зображують чоловіка, жінку та дитину. На думку професора В.І. Мезенцева, вироби могли бути створені батуринським гончарем і датуються XVII–XVIII ст. Іграшки дійшли до нас фрагментовано: два вироби мають верхню частину тулуба з головою, відтвореною у реалістичній манері з чітко вираженими рисами обличчя та головним убором. Збереглися і частини рук. Проте від однієї іграшки залишилася лише верхня частина тулуба без голови [285, с. 4].

У 2021 р. археологи віднайшли у Батурині залишки ковальської майстерні XII ст., що розташовувалася поруч із укріпленим городищем. На початку XVII ст. біля валу Батуринської фортеці діяла виробнича ділянка з металургійними горнами ямного типу, де були виявлені залишки чорних металів [151, с. 3]. Також яскравим артефактом, віднайденим під час розкопок 2021 р., стала жіноча прикраса – скроневе кільце кінця XIII ст [2, с. 1].

НІКЗ «Гетьманська столиця» має у своїй колекції 23 цілих і 5 фрагментів жорен від водяних та ручних млинів, які є беззаперечним доказом розвитку та

розквіту млинарства на території Батурина. Наприклад, одне жорно, датоване кінцем XVII ст., виготовлене з льодянистого піщаника, має розмір 1,5 м. у діаметрі та вагу близько 400 кг. Жорно довгий час використовувалося на одному з водяних млинів Батурина і на сьогодні є частиною експозиції Музейного комплексу «Козацький двір» [180, с. 5]. На території Цитаделі Батуринської фортеці починаючи з 18 травня 2013 р. експонується двоє жорен водяних млинів XIX – початку XX ст. Ці жорна були віднайдені у Батурині на території приватної садиби. На торцях жорен помітні сліди ручної обробки. На робочій поверхні, де безпосередньо перетиралося збіжжя, чітко виражені канавки-насічки. До центру вони глибші, до країв – дрібніші. Однакові розміри (D – 150 см, вага – 400 кг) жорен свідчать, що вони є парою – це верхній і нижній камінь. Відомо, що ці жорна використовувалися на водяному млині, який знаходився на вулиці Набережній, 87 (район «Острів») і належав родині Мізів [179, с. 6].

Численну категорію археологічних знахідок становлятьринки (сковороди) для приготування їжі у печі. Під час досліджень у 2008 р. території Батуринської фортеці археологи натрапили на фрагментринки XVII ст. Вона округлої форми, діаметром 16,8 см, з невисокими стінками та трубчастою ручкою. Всередині виріб покритий поливою зеленого кольору. У такій посудині готували засмажку – овочеву заправку для різних страв, тому у народі цей різновид ринок називали – «засмажка». Відновлений штатним художником-реставратором III категорії заповідника Наталею Кривулею, цей виріб прикрасив експозицію Музею археології Батурина [273, с. 4].

В експозиції музею археології Батурина представлена шабля типу польської «карабели», подарована у 2007 р. заповіднику жителькою США, українкою за походженням Євгенією Сакевич-Даллас та Олександром Шевченком, головою Бахмацького осередку Чернігівського земляцтва в Києві. Вона має довжину клинка 703 мм, ширину клинка 31 мм, довжину елмані (кінцева частина клинка, заточена з обох боків, призначена для здійснення колючого удару) 180 мм, кривизну клинка 40 мм. Гарда шаблі з плечами, що закінчуються кульками, виготовлена з жовтого металу. Стержень руків'я складається з двох окладок, виготовлених з кістки. Окладки з'єднані з хвостовиком двома заклепками жовтого

металу. Руків'я завершене невеликим потовщенням, схожим на голову орла, яке, окрім інших ознак, відрізняє карабелу від інших видів шабел, хоч зараз це потовщення слабо виражене, оскільки шабля зазнавала реконструкції [37, с. 5].

В експозиції Музею археології Батурина представлені кулі, які були знайдені під час археологічних досліджень на полі Берестецької битви, і передані Рівненським обласним краєзнавчим музеєм. Їх доцільно розподілити на три типи: округлі (3 од.), з ливниками («хвостами») (2 од.) та свинцева картч у вигляді переважно циліндричних зливків чи деформованих куль (11 од.) [52, с. 7].

Отже, основну частину археологічної колекції заповідника становлять артефакти, які належать до періоду Української козацької держави. Також вагоме значення мають представлені у фондах та експозиції знахідки давньоруської та післямонгольської доби, які переконливо свідчать про існування поселень на території Батурина у цей час. Археологічні знахідки репрезентують практично усі категорії речових джерел, які виділяються сучасною археологічною наукою. Особливу історичну, художню та інформаційну цінність вони мають завдяки оригінальному їх характеру і виявленню на місці важливих історичних подій безпосередньо в гетьманській столиці.

3.3. Нумізматичні колекції

Колекція «Нумізматика» у заповіднику нараховує близько 4 тис. одиниць зберігання. Вона представлена монетами XVI–XIX ст., медалями, орденами, нагрудними значками, жетонами, паперовими грошами (бонами) та різними банківськими платіжними документами [170, с. 6].

Археологічні дослідження на території Батурина принесли цікаві нумізматичні знахідки. В 2005 р. на території Литовського замку (Цитаделі) було знайдено срібні монети: півторагрошовики (1618 р.), шостак коронний (1627 р.), соліди XVIII ст. У 2012 р. під час досліджень заміської резиденції І. Мазепи на Гончарівці разом із побутовими речами були виявлені мідні соліди (боратинки) 1659 р. карбування часів правління короля Яна II Казимира. На аверсі зображено портрет монарха, на реверсі – герб Королівства Польського та дата карбування. У 2016 р. серед знахідок було виявлено білонний солід Лівонського герцогства

1650 р. з монограмою королеви Христини I Вази та гербом міста Риги. А в 2018 р., під час археологічних досліджень на території Фортеці, знову знайдено мідні боратники (1662–1665 рр.) та срібний солід Христини I Ваза з частково збереженими написами. Монети мають однаковий ступінь зношеності, що дозволяє припустити їх тривале використання у повсякденному обігу. Соліди не мають характеру скарбів, а свідчать про активне ринкове життя Батурина.

У 2017 р. колекція поповнилася значним надходженням – скарбом із 398 монет, подарованим мешканкою м. Бахмач Тетяною Стрикун. Серед них присутні талери, крейцери, гроші, філери, шеляги та соліди з кольорового металу та срібла XVII–XVIII ст., зокрема, боратинки та соліди Христини Вази і Августа III. Цей матеріал додатково підтверджує широку присутність солідів в обігу на українських землях [78, с. 4].

Під час господарських робіт по вул. Шкляра протягом 2008–2015 рр. було знайдено 10 монет, які датуються першою половиною XVIII – початком XX ст. Номінали монет представлені «полушкою» 1720 р. 3 монети «деньга» (1749–1750 рр.), 2 монети «3 копійки» (1899 р., 1911 р.), «копійка» (1852 р.), «2 копійки» (1837 р.), «5 копійок» (1759 р.), «20 копійок» (1907 р.). У зв'язку з тим, що монети тривалий час перебували в землі, вони почали втрачати свій первинний зовнішній вигляд. На більшості монет навіть важко розпізнати їх номінал. Проте після реставрації ці знахідки поповнили нумізматичні колекції заповідника [6, с. 3].

Для фондової колекції заповідника український меценат Євген Сур у Франції придбав орден Святого Людовика, яким у свій час був нагороджений Григорій Орлик. Доставлений він був завдяки допомозі Надзвичайного і Повноважного посла України у Франції Олега Шамшура. Знак ордена Святого Людовика, XVIII ст. має вигляд мальтійського хреста золотавого кольору з кульками на кінцях, із облямівкою із емалі білого кольору з жовтими ліліями між кінцями хреста. У центрі розміщено овальний медальйон із фігурою Святого Людовика в королівській мантиї з лавровим вінком у правій руці та терновим вінком у лівій. На AV напис: «LUDOVICUS MAGNUS INSTITUIT 1693». На RV хреста такий же медальйон з вогняним мечем та лавровим вінком, а по колу девіз

ордена: «BELL[ICAE] VIRTUTIS PRAEM[IUM]» в перекладі «Нагорода військової мужності».

Колекціонер лицарських орденів Валерій Глушук, засновник Талліннського музею лицарських орденів, ініціював виготовлення реконструкції ордену Меча, котрим також був нагороджений Григорій Орлик, за технологіями та інструментами XVIII ст. і профінансував роботу. Ідею підтримав віце-канцлер канцелярії шведських королівських і лицарських орденів Стаффан Розена, який надав всю необхідну інформацію та допомогу. Уперше в історії Швеції з дозволу короля Карла XVI Густава, королівські ювеліри Хенрік і Фредрік Інгеманссони, користуючись інструментами і технологіями середини XVIII ст., здійснили наукову реконструкцію єдиного орденського знака. Копітка і відповідальна робота тривала півтора року. У січні 2020 р. реконструкцію ордена було урочисто передано генеральному директору заповідника Наталії Ребровій Стаффаном Розеною у Таллінському музеї лицарських орденів. Знак ордена Меча доби шведського короля Фредеріка I золотавого кольору у вигляді хреста мальтійського типу, увінчаний короною, під якою навхрест схрещені шпаги; у центрі медальйон, вкритий емаллю синього кольору з вертикальним зображенням шпаги (золотавого кольору) вістрям вгору та оточеної трьома коронами (AV). На RV – шпага пронизує лавровий вінок, вище напис: «PRO PATRIA» («За вітчизну»). У кільці – стрічка жовтого кольору з вузькими блакитними смужками по краях [43, с. 4].

Завдячуючи керівництву Національного банку України, 2002 р. заповідник отримав унікальну нумізматичну колекцію. Керівництво установи підтримало ініціативу заповідника щодо випуску серії срібних пам'ятних монет «Гетьманські столи» і першою в цій серії стали монета «Батурин», карбована в 2005 р. номіналом 10 гр. [127, с. 132].

Отже, основними джерелами поповнення нумізматичної колекції заповідника стали результати археологічних розкопок у Батурині, дарунки і виготовлення на замовлення реплік фалеристичних пам'яток. На сьогодні установа має достатньо значну колекцію нумізматичного матеріалу. Проте поповнення її з огляду на специфіку нумізматичних пам'яток достатньо нерегулярне, залежить від випадку. Відтак поповнення її можливе за рахунок

продовження археологічних досліджень у Батурині та залучення якомога ширшого кола благодійників заповідника.

3.4. Твори мистецтва

Однією з найбільш багатих і репрезентативних частин фондової колекції заповідника є колекція творів мистецтва. Вони охоплюють достатньо широкий спектр і репрезентовані творами професійного, аматорського, декоративно-ужиткового мистецтва. Джерелами їх надходження є результати етнографічних експедицій, пожертви і подарунки з боку митців, а також надходження за рахунок культурних цінностей, котрі намагалися незаконно переправити за кордон контрабандним шляхом.

Колекція «Тканина» на момент створення закладу налічувала 196 музейних предметів. Це були переважно предмети жіночого одягу та побутова тканина. За 30 років діяльності заповідника ця колекція збільшилась у 10 разів і на сьогодні нараховує 2000 одиниць збереження виробів з тканини: одяг, рушники та предмети інтер'єрного призначення. Хронологічні межі музейних предметів охоплюють понад 100 років – з кінця XIX – до початку XXI ст. Значне місце займає колекція рушників, яка налічує понад 500 одиниць, а також народне вбрання – понад 800 одиниць, представлене усіма елементами національного костюма: сорочки, верхнє зимове вбрання (кожухи, свити, юпки), нагрудний одяг (карсетки, безрукавки), поясний одяг (спідниці, плахти, запаски, фартухи, штани, шаровари), головні убори (очіпки, хустки, шапки) та аксесуари. Більшу частину колекції становлять предмети жіночого гардеробу. Важливий елемент українського народного вбрання – вишита сорочка, яких фондовій збірці заповідника нараховується близько 200. Це і колоритно оформлені святкові, і більш стримані повсякденні сорочки, які виготовлені з тканин різної якості фабричного і домотканого, бавовняного, лляного і конопляного полотна. У колекції представлені сорочки з різних історико-етнографічних регіонів Полісся, Середньої Наддніпряни, Слобожанщини тощо. Орнаментальні композиції вишивки переважно геометричні та рослинні, вишиті білими, червоними та чорними нитками. Шиття виконане різними техніками: хрестиком, гладдю,

низинкою, мережкою, вирізуванням. Особливої уваги заслуговують сорочки вишиті білим по білому: ця техніка вишивки є найдавнішою в Україні.

У колекції верхнього одягу зберігаються юпки різного крою та оздоблення, пошиті з домотканого сукна та фабричних тканин. Їх нараховується понад 30 музейних предметів. Нагрудний жіночий одяг у збірці здебільшого представлений корсетками, яких нараховується близько 80. Вони пошиті з однотонної чи багатокольорової кравної (купленої) тканини. Особливий інтерес серед них становлять корсетки та юпки, пошиті з фактурної дрібновізерункової тканини, яка виготовлялася шляхом складного переплетіння.

Найдавнішим поясним жіночим одягом у фондовій збірці є плахти, виготовлені з полотнищ барвистої картатої тканини. З часом цей вид одягу замінили пишні спідниці. Серед давніх головних уборів, які вийшли з ужитку, у фондовій колекції маємо очіпки, які були обов'язковим елементом вбрання української заміжньої жінки [12, с. 4].

У фондовій колекції НІКЗ «Гетьманська столиця» станом на червень 2021 р. зберігалось 68 корсеток, 10 із них були знайдені впродовж 1975–2017 рр. на території Батурина та передані до фондової збірки місцевими мешканцями. Кожна корсетка колекції є неповторним витвором кравецької майстерності і підтвердженням стилю та моди XIX – першої половини XX ст. мешканок Батурина. До фондової колекції корсетка була передана в 1998 р. головним зберігачем фондів заповідника Надією Ярмач, яка мешкала у Батурині за адресою: 2-й пров. Корнієнка, 3. Відомо, що попередніми власниками садиби були Валентин та Марія Свиридови. Оскільки корсетка походить з їхнього обійстя, то, вірогідно, вона належала комусь із жінок цієї родини [145, с. 7].

Також у зібранні заповідника нараховується понад 50 одиниць церковного шитва: церковне облачення (одяг священика): поручі, пояси, єпитрахиль, набедренники, ризи та предмети, що використовувалися під час літургії – покрівці та воздухи. Майже третину колекції складають інтер'єрні тканини: килими, доріжки, панно, наволочки, підзорники, настільники, скатертини, серветки тощо [170, с. 6].

Широко представлена у заповіднику група зберігання «Образотворче мистецтво». Завдяки цілеспрямованій роботі колективу, заповідник, який на початку 2003 р. мав лише 36 творів, сьогодні зберігає понад 1000 творів XVII–XXI ст. Це сюжетний та портретний живопис, графічні твори (офорти, ліногравюри, літографії, шовкографії), іконопис (народні та авторські живописні ікони на дереві, металі, різьблені та виконані у техніці хромолітографії) та скульптура (роботи з мармуру, гіпсу, бронзи, дорогоцінних металів, дерева). Перлиною колекції є фрагменти надгробка (1805 р.) гетьмана К. Розумовського з Воскресенської церкви-усипальниці К.Г. Розумовського в Батурині роботи українського скульптора-монументаліста Івана Мартоса. Не менш цінними є ікони XVII–XVIII ст. з Батуринського Микола-Крупицького монастиря та Воскресенської церкви-усипальниці.

На початку 2003 р. у збірці заповідника нараховувалося лише 14 творів живопису. фондове зібрання заповідника нараховує 368 одиниць зберігання творів живопису, серед яких 131 – це портретний живопис. Левова частина цих творів надійшла до збірки заповідника у період 2005–2010 рр., коли за ініціативи Президента України Віктора Ющенка справа відродження Батурина стала загальнонаціональною [167, с. 3].

Помітне місце у фондах та експозиції заповідника займає іконопис. У зібраннях широко представлені як старовинні ікони, так і сучасний іконопис вітчизняних майстрів. Народна ікона Покрови Богородиці з фондової колекції заповідника, подарована закладу у 2016 р., Унікальність та історична цінність цієї ікони полягає в тому, що завдяки напису зі зворотного боку з впевненістю можна стверджувати її датування, авторство та регіон [152, с. 5].

Скульптор зі Львова Роман Петрук у 2017 р. подарував до зібрання заповідника 4 ікони святкового чину кінця XVIII – початку XIX ст., дві з яких Богородичні – «Введення в храм Богородиці» та «Успіння Пресвятої Богородиці». Образи, ймовірно, мають західноукраїнське походження і прикрашали іконостас одного із храмів цього регіону. Вони виконані невідомим майстром на суцільних дошках (розмірами 43х31х3 см та 43х34х3 см) фарбами однакової кольорової гами з переважанням синього, червоного та золотистого. Основні сюжетні зображення

на образах обрамлені різьбленими фігурними планками, пофарбованими в золотистий колір. Обидві ікони належать до біографічної іконографії Божої Матері, адже зображують епізоди її земного життя [104, с. 5–6].

У 2019 р. колекцію іконопису поповнила ікона Пресвятої Богородиці Іверська («Вратарниця»), дивом не вивезена за кордон. Образ було вилучено працівниками митної служби України під час спроби незаконного вивезення за межі нашої держави, і передано заповіднику Сумською митницею ДФС. Ікона виконана на початку XX ст. невідомим майстром на дошці (17,8x 13,5x1,3см) олійними фарбами, належить до зразків народного іконопису. Цей образ належить до іконографічного типу «Одигітрія», для якого характерне поясне зображення Богородиці з Ісусом Христом на руках [105, с. 6–7].

Унікальним надбанням фондової колекції заповідника «Гетьманська столиця» у 2021 р. стала ікона «Мадонна в кріслі». Вона була придбана за кошти спецфонду Державного бюджету України у мешканки Батурина Ірини Любовик. Ікона є досить якісною копією з картини «Мадонна в кріслі» італійського художника доби Відродження Рафаеля Санті. «Мадонна в кріслі» із фондів заповідника – робота невідомого художника XIX ст. Вона написана на дошці розміром 52,5x41,3x2,5 см олійними фарбами [106, с. 7; 156, с. 190–193].

Парні ікони із фондової колекції НІКЗ «Гетьманська столиця» розміщені у покуті хати музейного комплексу «Козацький двір». На іконі народного майстра «Спаситель» кінця XIX – початку XX ст. зображення образу Спасителя погрудне – проглядається лик та руки. Ікона у дерев'яному кіоті під склом прикрашена різьбленою фольгою золотого кольору у вигляді гілок з ягодами та листям. Парою до цієї ікони є образ «Божя Мати з Немовлям» кінця XIX – початку XX ст. Вона у прямому навісному кіоті теж прикрашена різьбленою золотого кольору фольгою з подібним орнаментом. Збереження ікон задовільне, що свідчить про дбайливе ставлення до них господарів та їх глибоку релігійність [153, с. 2].

У фондовій колекції заповідника зберігаються унікальні іконографічні матеріали пам'яток Батурина. Так фото 1910 р. відображає екстер'єрне оформлення Воскресенської церкви-усипальниці К.Г. Розумовського, а саме фасадний розпис в плоских нішах. Саме ця світлина лягла в основу проектного

рішення по оздобленню фасадів пам'ятки. Тому фахівці інституту «УкрНДПроектреставрація» на чолі з головним архітектором Косьяненко В.І. розробили ескізний проект живопису фасадів пам'ятки. Під час роботи над проектом було виконано підбір аналогів та розроблені ескізи композицій фасадних ікон. Начальник сектору живопису інституту «УкрНДПроектреставрація» Баяндін С.М та старший науковий співробітник науково-дослідного відділу інституту, автор іконографічної системи розпису фасадів Сівков О.О. написали ікони для розміщення їх на фасадах пам'ятки. 16 вересня 2008 р. було виконано монтаж 13 ікон у існуючих нішах Воскресенської церкви: Воскресіння Христове, Різдво Христове, Зішестя Святого Духу, Воздвиження Чесного Хреста, Успіння Богородиці, Преображення Господнє, Вознесіння Христове, В'їзд до Єрусалиму, Хрещення Господнє, Стрітєння, Благовіщення, Введення до Храму, Різдво Богородиці [59, с. 5].

Достатньо репрезентативно в заповіднику представлений і сучасний український живопис. Гордістю фондової збірки є музейні предмети, що ілюструють історію Гетьманщини та гетьманської столиці Батурина. Це картини «Покрова» (1994 р.) Данила Нарбута, триптих «Я, Богдан» (2002 р.) Олександра Лопухова, «Ще покриють Україну червоні жупани» (2005 р.) Феодосія Гуменюка, «Конотоп 1659» (2006 р.) Миколи Данченка, «Рік 1764. Знищення гетьманства» (2007 р.) Олеся Солов'я, «Рубікон гетьмана Івана Мазепи» (2008 р.) Ігоря Синєпольського, «Клятва Івана Мазепи на вірність України» (2010 р.) Оксани Полтавець-Гуйди.

16 творів мистецтва присвячені Батуринській трагедії 1708 р. Колекція формувалась протягом 2003–2017 років і є результатом кропіткої роботи дирекції та працівників заповідника. Заслужені діячі мистецтв України Олена Владимірова та Володимир Прядка створили спільну роботу, присвячену Батуринській трагедії 1708 р. – «Україна у вогні» (2009 р.). Ще одна із знакових картин – «Батурин» (2015 р.) заслуженого художника України Юрія Нагулка. Тема Батуринської трагедії також розкрита в картинах «Батуринська трагедія» (1993 р.) Андрія Мордовця, «Батуринські яблука, або Меншиков у Батурині»

(1995 р.) Миколи Данченка, «Різанина в Батурині 1708 року» (2000 р.) Андрія Івахненка, «Трагедія Батурина» (2007 р.) Ніни Мурашкіної та інші твори.

Передусім увагу відвідувачів привертає картина «Батуринські яблука, або Меншиков у Батурині» (1995 р.). Автором її є член Національної спілки художників України, художник-монументаліст Микола Данченко. Цей витвір мистецтва був подарований Миколою Кочергою, нашим земляком, фундатором Генерального консульства України в Чикаго. Також особливої уваги заслуговує одна із знакових робіт колекції – картина «Різня в Батурині 1708 року» (2004 р.), автором якої є київський художник Андрій Івахненко. Картина була подарована меценатом Михайлом Костинським, жителем м. Миколаїв. Ці роботи відразу були розміщені в експозиції Музею археології Батурина.

Також у фондовій збірці образотворчого мистецтва, яка висвітлює Батуринську трагедію 1708 року, зберігається ліногравюра члена Національної спілки художників України, народного художника України Василя Лопати «Великий льох» 1990 р., подарована заповіднику автором у 2003 р. Твір створений за однойменною поемою-містерією Тараса Шевченка, яка присвячена темі викриття злочинів, скоєних російським самодержавством проти України.

Сюжетний живопис в колекції заповідника представлено картинами як професійних художників, так і майстрами народного мистецтва. Це пейзажі та архітектурні пам'ятки, побутові сюжети історичної тематики, сюжети, що написані за відомими художніми творами, декоративний розпис. Наприклад, у 2020 р., після тривалої роботи колективу заповідника, тісної співпраці з істориком зі Згурівки Іриною Зіборовою до заповідника була передана робота видатного скульптора Пармена Забіли – барельєф-медальйон з портретом Петра Кочубея. З 2006 р. колектив заповідника плідно співпрацює з українською мисткинею, заслуженим майстром народної творчості України Людмилою Вітковською, яка подарувала заповіднику 55 своїх робіт, серед них – «Ріка Сейм 1708 рік» (2006 р.), «Ой, червона річка, чорні береги, чом Ви славу козацьку та й не зберегли» (2008 р.), «Батуринський козак» (2008 р.), «Сторож Гончарівки» (2008 р.).

У зібранні заповідника більшість портретів зображують гетьманів України та відомих діячів козацької доби. Серед них чільне місце займає поліптих

«Гетьманський шлях» (2004 р.) лауреата Шевченківської премії Валерія Франчука, до якого входять портрети гетьманів України: Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, Павла Полуботка; картини «Гетьман Іван Мазепа» (2005 р.) члена Національної спілки художників України Андрія Гончара; «Пилип Орлик» (2002 р.) Андрія Івахненка; «Іван Мазепа» (1991 р.), «Пилип Орлик» (2007 р.) та «Гетьман Дорошенко» (2007 р.) лауреата Шевченківської премії, народного художника України, заслуженого діяча мистецтв України, члена Національної спілки художників України Феодосія Гупи (2007 р.); портрети гетьманів Петра Дорошенка (2007 р.) та Івана Виговського (2007 р.) членів Національної спілки художників України Олени Владимирової та Володимира Прядки. Останнім поповненням збірки стали роботи художниці Наталії Павлусенко, яка створила портрети гетьманів: «Іван Мазепа» (2019 р.), «Пилип Орлик» (2021 р.) та «Іван Самойлович» (2022 р.), які вона написала на замовлення заповідника [167, с. 3–4].

Створення портрету Івана Самойловича вилилося у копіткий процес спілкування художника з істориками, реконструкторами та музейниками. Аналізуючи збережені портрети гетьмана Самойловича та виконуючи запит заповідника, Наталія Павлусенко успішно втілила спільний задум за допомогою свого творчого стилю. Портрет гетьмана Самойловича відзначається оригінальністю і зайняв гідне місце у шереху героїв козацької доби.

Також гордістю фондової колекції заповідника «Гетьманська столиця» є наукова реконструкція зовнішності П. Орлика. Вона здійснена за зображенням із «Ілюстрованої України» та за одним із білоруських антропологічних типів. Реконструкцію образу у повний зріст із застосуванням воскової скульптури було виконано у 2017 р. колективом художників Київського музею воскових фігур Олексія Сажина. Реконструкцію одягу здійснено майстернею «Шляхетний одяг» Руслана Прорви [255, с. 3].

Фондове зібрання заповідника налічує близько 170 графічних творів, виконаних у різноманітних техніках: офорт, ліногравюра, літографія, шовкографія. До фондової колекції заповідника, зокрема, належить серія ілюстрацій Георгія Якутовича до драми Івана Кочерги «Ярослав Мудрий»,

виконана у 1962 р. Ще одна робота в колекції заповідника – ілюстрація до дитячої книги «Казка про липку та зажерливу бабу» (1966 р.). Вказані графічні твори художника були подаровані заповіднику в 2010 р. Володимиром Вітруком зі Львова. Також у фондовій збірці образотворчого мистецтва, яка висвітлює Батуринську трагедію 1708 року, зберігається ліногравюра члена Національної спілки художників України, народного художника України Василя Лопати «Великий льох» 1990 р., подарована заповіднику автором у 2003 році. [171, с. 5].

Цінними музейними предметами у фондовій колекції заповідника є авторські роботи відомого художника Тараса Лозинського – три портрети гетьмана Івана Мазепи, виконані технікою малярство на склі. Вони були передані автором у 2007 та 2010 роках. У фондовій колекції зберігаються і інші музейні предмети передані Тарасом Лозинським – хрести на престольні, оздобленим каменем темно-блакитного кольору [8, с. 5].

У фондовій збірці заповідника зберігаються одні з найкращих робіт відомого митця Феодосія Гуменюка. Картина «Іван Мазепа» була передана закладу автором у 1994 р., картина «Ще покрийть Україну червоні жупани» з фондів Дирекції художніх виставок передана Міністерством культури і туризму у 2007 р., «Пилип Орлик» та «Гетьман Дорошенко» з фондів Дирекції художніх виставок передані Міністерством культури і туризму у 2008 р [158, с. 6].

Достатньо широко в колекції заповідника представлені вироби різних напрямків декоративно-ужиткового мистецтва. Перші надходження виробів з тканини до Батуринського музею відбулися у 1975 р., і на час створення заповідника колекція тканини нараховувала 196 музейних предметів. Це були переважно предмети жіночого, рідше чоловічого одягу та побутова тканина. За наступні 30 років діяльності заповідника колекція збільшилась у 10 разів і на сьогодні становить близько 2 тис. одиниць зберігання. Це народний одяг, церковне облачення, меморіальні речі та предмети інтер'єрно-побутового призначення. Найбільшим розділом збірки є одяг – понад 800 музейних предметів, рушники – 506 одиниць зберігання [9, с. 6].

Більша частина рушників вишита на тканині фабричного виробництва, інші – на домотканому полотні. Переважають техніки вишивки хрестиком і гладдю з

квітково-рослинним та геометричним орнаментами. Здебільшого рушники прикрашені мереживом ручної роботи. Особливий інтерес становлять кралевецькі рушники – понад 50 одиниць зберігання [12, с. 4]. Решту становлять побутові речі: доріжки, панно, килими, наволочки, підзорники, настільники, рядна, скатертини, серветки, картини тощо. Предмети з тканини виготовлені різними техніками: ткацтва, шиття, плетіння. Більшість з них, понад 1 тис. одиниць зберігання, оздоблені вишивкою багатой колірної гамою з квітково-рослинним та геометричним орнаментами. Серед вишивальних технік присутні: хрестик, півхрестик, вирізування, гладь, низь, мережка тощо [9, с. 6].

У фондовій колекції заповідника зберігаються 4 килими авторства відомого майстра ручного ткацтва Сергія Нечипоренка: «За правду» (1959), «Мрії, мрії» (1961), «Рачки» (1973), «Тепло і добро» (1986). Вони виткані у стриманій кольоровій гамі, де поєднуються відтінки коричневого, червоного, чорного, зеленого, синього, оранжевого та білого кольорів [10, с. 5].

Також у фондовій колекції заповідника зберігаються предмети побуту з батьківської хати Сергія Нечипоренка, що були власноруч виготовлені членами родини Нечипоренків. Серед цих музейних предметів окремої уваги заслуговують дві плахти з назвою «Солов'ї». Одна з них кінця XIX – початку XX ст. виткана бабусею Сергія Григоровича Марією Крисантіївною Невструй-Книшик (1865–1952). Друга плахта 2001 року авторства самого Сергія Нечипоренка відзначається естетичною та функціональною довершеністю. Зшита вона з двох прямокутних полотнищ, на яких відтворено подібний орнамент і колористику плахти, витканої бабусею митця [7, с. 4]. Відтак на сьогодні у фондовій колекції заповідника зберігається 81 одиниця зразків творчого доробку цього майстра: рушники, плахти, декоративні тканини, скатертини, панно, настільники, килими, проекти [9, с. 6].

До витворів мистецтва, представлених в колекціях заповідника, належать також витвори книжкового мистецтва. Наприклад, помітне місце серед них займає відома праця І. Борщака «Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV», видана в 1932 р. у львівському видавництві «Червона калина». Особливої уваги заслуговує й екслібрис І. Борщака, яким прикрашена книжка.

Автором його був Іван Мозалевський, український художник і графік, що у 1926-1928 рр. працював у газеті «Українські вісті» в Парижі, редактором якої був І. Борщак.

На малюнку зображено яскраву пам'ятку українського бароко – браму Заборовського, споруджену в 1746 р. як західний парадний в'їзд до резиденції київських митрополитів біля Софіївського собору Києва. Головна композиція екслібриса – брама, яка стоїть на високому правому березі Дніпра, видно дерева на пагорбі і сам Дніпро, по якому пливе човен. Далі тонкими мистецькими лініями окреслено панораму Подолу з Києво-Могилянською академією, будиночками і церквами, що були зведені І. Мазепою. Усе символізує творчі вподобання І. Борщака, пов'язані з епохою Івана Мазепи, Пилипа й Григорія Орликів, Андрія Войнаровського та ін.

У верхній частині композиції по обидва боки від брами напис строгим академічним шрифтом: «Ex libris Iko Borschak». У нижній частині – розгорнута книга з цитатою Вольтера, на лівій стороні напис французькою мовою: «L'Ukraine a toujours aspiré à être libre... Voltaire». На правій – український переклад «Україна завжди прагнула бути вільною... Вольтер». Внизу під книгою зліва підпис художника: «Iv[an] Mozalevsky fecit», а справа – дата і місце створення екслібриса в Парижі у 1927 р. «Anno MCMXXVII Lutecia» [42, с. 7].

До мистецьких творів у фондowych зібраннях заповідника належать і різноманітні художньо оздоблені побутові вироби. У 1994 році фондова колекція НІКЗ «Гетьманська столиця» поповнилася підсвічником XIX ст. з колекції краєзнавця Олександра Кодакова. Підсвічник виготовлений з кольорового металу, одноріжковий, на підставці із сірого каменю з металевою ручкою, оздобленою рельєфним рослинним орнаментом. Ручка має вигляд розщепленої гілки. Підсвічник висотою 5,5 см, діаметром 3,8 см; підставка – 9,5x9,8x1,8 см. Загальна довжина – 15,5 см. Вінце чашечки свічника дещо деформоване, підставка має сліди механічного пошкодження у вигляді подряпин. На підставці та у чашечці залишки воску, що свідчать про вживання свічника в побуті [111, с. 5].

У 2006 р. жителька Батурина Ганна Хухарева подарувала заповіднику мальовану скриню XIX ст. Скриня прямокутної форми з пласким відкидним

віком, з боків має металеві ручки, посаджена на фігурну раму та окута металом. Розписана скриня рослинним орнаментом на зеленому тлі. Скриня має всі ознаки сакрального предмету, адже вона була невід'ємною частиною весільного обряду та передавалась з покоління в покоління по жіночій лінії [155, с. 7].

Також у фондах заповідника зберігається оригінальний вулик-дуплянка з різьбленим гербом Російської імперії. За переказами, цей вулик походив з пасіки П.І. Прокоповича, тому має особливу цінність, адже речей, які пов'язані з життям та діяльністю видатного бджоляра, майже не збереглося. Вулик-дуплянка нерозбірний, без дна, видовбаний зі стовбура липи, деревина якої м'яка і гарно піддається обробці. На лицьовій стороні вулика, в нижній його частині, був вирізьблений герб Російської імперії у вигляді двоголового орла. В центральній частині вулика прорізані шість отворів: два льотки прямокутної форми та чотири круглі отвори для вентиляції. На жаль, не відомо ні майстра, ні точної дати виготовлення. Можна лише припустити, що вулик був зроблений в XIX ст [159, с. 7].

Зрештою, до мистецьких творів, що зберігаються у фондах та експозиції заповідника, слід зарахувати фотографії (включаючи фотопортрети, фотолистівки), котрі слід зараховувати до окремого виду мистецтва. Фотографії та фотолистівки охоплюють період кінця XIX–XXI ст. Переважно це зображення архітектурної спадщини Батурина. Особливу цінність становлять фотографії та фотолистівки місцевого фотографа Миколи Боканя (1881–1942), які дозволяють уявити забудову Батурина початку XX ст. та важкі часи Голодомору 1932–1933 рр. [170, с. 6].

Колекція фотографій у заповіднику налічує 4074 одиниці зберігання основного та науково-допоміжного фондів. Колекція фотографій кінця XIX – першої чверті XX ст. налічує понад 250 одиниць, в тому числі унікальних оригінальних знімків, фотокопій та фотолистівок. Умовно її можна поділити на підгрупи, критерієм для яких є зображуваний об'єкт: «Палацово-парковий ансамбль Кирила Розумовського» – 53 одиниці, «Воскресенська церква-усипальниця» – 21 одиниця, «Будинок Генерального суду» – 3 одиниці, «Батуринський Миколо-Крупницький монастир» – 10 одиниць, «Покровська церква» – 9 одиниць, «Літні військові табори» – 27 одиниць, два фотоколажі.

Решта фото зображують забудову Батурина, його жителів, краєвиди та річку Сейм. Сюди ми також зарахували 29 видових листівок Батурина. Шоста частина світлин даної колекції надійшла до фондів у 1993 р. як спадок від Батуринського історико-краєзнавчого музею, правонаступником якого став заповідник. Надалі вона щороку збільшувалася завдяки наполегливій та копіткій праці співробітників, спрямованої на виявлення знімків та поповнення ними музейного фотозібрання.

Фондова колекція поповнилася значною кількістю світлин зазначеного часу у 2007 році. Фото надходили до збірки різними шляхами: дарування, передання, придбання. Третю частину зібрання становить доробок місцевого фотографа М. Боканя (1881–1942 рр.), який здебільшого датував і підписував свої роботи, що значно спрощує роботу науковців, які досліджують історію Батурина [109, с. 7]. Цей майстер мав свою фото майстерню в Батурині й захоплювався історією. Тому саме він зробив значну кількість фотознімків архітектурних та історичних пам'яток Батурина, його вулиць і мешканців. До однієї з помітних належить фотографія будівлі сучасного поштового відділення, що знаходиться на вул. Ющенка, 52. Одне із фото підписане «Почта» з датуванням – 1910 р. [65, с. 8].

Наприклад, 2007 року зібрання заповідника поповнилося унікальною світлиною кінця ХІХ ст. з чітко виведеною датою – «1898 рік». Світлина зроблена в Батурині, з високого лівого берега Сейму. Біля підніжжя гори у фокус об'єктива потрапили батуринські двори. Ця фотографія ще цікава тим, що зафіксувала розлив річки Сейм, який затопив її долину. На лінії горизонту ближче до лівого боку проглядається Богословська церква. Обабіч церкви можна розгледіти білені хати жителів Матіївки і Городищечка.

У фондовій колекції заповідника також зберігаються світлини, які ілюструють виїзну торгівлю у Батурині початку ХХ ст. На чорно-білій світлині 1909 р. М.Ф. Боканя зображено людний базар на центральній вулиці Батурина (сучасна вул. В. Ющенка). З обох боків ґрунтової дороги – Києво-Московського тракту, що пролягав через містечко, одна повз одну стояли торгові будівлі – лавки та торгові комори. Вони були переважно дерев'яними, з металевими дахами. У кінці торгових рядів (праворуч від дороги) видно двоповерхову будівлю – готель

В. Стокоза (пам'ятка архітектури XIX ст., що збереглася до нашого часу). З іншого боку вулиці – мурований торговий ряд (пам'ятка архітектури XIX ст., що збереглася до нашого часу) з прибудованим навісом. Уздовж торгових споруд досить щільно прилаштовані підводи з сільськогосподарським крамом та живою худобою. На чорно-білій світлині 1907 р. зображено ярмарок на Воскресенській площі Батурина.

Також у фондovій збірці заповідника збереглися світлини із зображенням типового житла батуринців XIX – початку XX ст. авторства М. Боканя. На датованій 1911 р. чорно-білій світлині зображено одну батуринських вулиць. З обох боків дороги щільно стоять обгороджені білені хати під соломою. Ще одна світлина представляє батуринську хату, що свого часу була корчмою. Вона знаходилася в центральній частині містечка. Саме тут у травні 1843 р. під час своєї подорожі Україною зупинявся Т. Г. Шевченко. На фото М. Боканя, датованому 1909 р., зображено хату, що стояла на одній із вулиць Батурина. Вона огорожена плетеним з лози тином із ворітьми і перелазом. Представлена на світлині будівля мала найпростіше, двокамерне планування – хата-сіни і один вхід, оздоблений критим ганком.

У музейній збірці Національного заповідника зберігається також світлина співаків хору за 1925 р. авторства Миколи Боканя. Цю світлину до музею передала Любов Михайлівна Семенюк (до шлюбу Бурковська), донька псаломщика Воскресенської церкви Михайла Петровича Бурковського. Завдяки спогадам Л.М. Семенюк встановлено імена більшості хористів. Також відома світлина 1927 р., де М. Бокань зазняв хористів біля церкви на храмове свято у Великодній день. До зібрання потрапило й фото 50-х років XX ст., де відображений хор Воскресенської церкви біля будинку його регента. Очевидно, фото зроблене у день якогось релігійного свята, бо присутні священики парафій сіл Батуринського району [103, с. 8].

Окреме місце у зібранні мистецьких творів заповідника займають твори книжкового мистецтва, яка зазнає постійного поповнення. У січні 2022 р. для музейної колекції видання «Пригоди Телемака сина Улісса» авторства відомого французького письменника XVIII ст. Франсуа Фенелона придбав український

меценат Євген Сур. Книга була видана в Амстердамі у 1719 р. і входила до складу книжкового зібрання родини Орликів. Це перше видання, яким колектив заповідника розпочав формування книжкового зібрання гетьмана Пилипа Орлика у «Гетьманській столиці» [41, с. 4].

Отже, мистецькі вироби становлять достатньо вагому і помітну частку фондового зібрання заповідника. Вони репрезентують фактично всі напрямки професійного та декоративно-ужиткового мистецтва. Серед них вагому частку посідають побутові вироби, мистецько оздоблені за допомогою різних технік. Мистецькі вироби сучасних майстрів репрезентовані різними жанрами живопису, а одним із провідних сюжетів залишається висвітлення Батуринської трагедії 1708 р. В комплексі всі ці вироби слугують засобом для збереження історичної пам'яті.

3.5. Музейні предмети з дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння

Вироби з дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння з огляду на їх сутність і специфіку займають порівняно невелику частку фондової колекції заповідника. Джерелами їх надходження в основному слугують результати археологічних досліджень. Також ці вироби надходять до заповідника шляхом придбання або передачі в дар, в окремих випадках – шляхом виготовлення копій на замовлення.

У фондовій колекції заповідника зберігається перстень XI–XIII ст., знайдений на території «Литовського замку» в Батурині під час археологічних досліджень в 2001 р. Цей виріб бронзовий, кований, його щиток має круглу форму діаметром 1,7 см., товщина щитка становить 0,1 см. Дуги персня дріотові округлої форми при січенні, замкнуті, припаяні до країв щитка з 4 внутрішньої сторони. Діаметр дуг при січенні становить 0,1–0,2 см. Сюжетна композиція персня представлена у вигляді хреста, промені якого складаються з трьох паралельних різної довжини ліній, з яких дві крайні, з обох кінців, ніби згинаються до центральної. Між трьохлінійними променями хреста (по відношенню до них під кутом 15°) розміщені чотири прямі лінії. Вся композиція розташована в полі, підкресленому чотирма лініями, розміщеними по краю щитка перпендикулярно

чотирьом прямим лініям. Зображення на щитку персня нанесене шляхом гравірування на застиглому металі [50, с. 68].

Серед безцінних знахідок, виявлених під час розкопок будинку Кочубея, виділяється ювелірна прикраса першої половини XVIII ст. – жіноча каблучка. Виріб складається з декількох частин – тоненького «браслета каблучки» діаметром 17 мм з мідного сплаву та «корони каблучки». Ця «корона» і використовувалась як оправа для камінця. Неперевершеного вигляду каблучці надає ромбовидної форми камінь – сердолік світло-коричневого кольору. Можливо, що прикраса належала одній із доньок генерального судді Василя Кочубея [272, с. 6].

У фондовій колекції заповідника зберігаються чотири одиниці жіночих прикрас з коралового намиста – коралів. Формування колекції розпочалося зі створення експозиції Будинку-музею Генерального судді В. Кочубея, яке завершилось наприкінці 2006 р. Одним з акцентів в оформленні експозиції постали жіночі прикраси, до яких, безперечно, належало коралове намисто, «колюче» або «січене» кінця XIX – початку XX ст., яке у 2007 р. подарувала заповіднику науковий співробітник Дробязко Наталія. Коралі «січені» з 4-х разків мають вигляд нанизаних на бавовняну нитку намистин-циліндриків різного розміру яскравого морквяного кольору. Нижній разок прикрашений вставленими в нього блакитними та чорними скляними намистинами більшими по центру та меншими до краю. Низки кріпляться одна з одною за допомогою тасьми шириною в 1 см, яка імітує орнаментальну вишивку червоного з чорним кольорів. Коралове намисто початку XVIII ст., яке також має подібну форму намистин, було придбане на кошти НІКЗ «Гетьманська столиця» у 2007 р. у співробітника заповідника Олефіренка Дмитра. Воно належало жительці с. Матіївка Пастушенко Марії, яка отримала його у спадок від матері. Коралі, «колюче намисто», мають вигляд нанизаних на шовкову нитку трьох низок намистин у формі дрібненьких циліндриків, між якими вставлені природного походження камінці бузкового кольору. Застібка сучасна, що свідчить про те, що намисто було перенизане уже в наш час.

Також у фондovій колекції заповідника зберігається коралове намисто ХІХ – початку ХХ ст., яке було подароване заповіднику колекціонером зі Львова Тарасом Лозинським у 2011 р. Коралі з 9-ти разків різних розмірів (найменший – 24 см, найбільший – 36 см) з намистин світлого коралового кольору у формі невеличких овалів, які розміщені від більших по центру до менших по краях. До низок кріпляться сплетені з полотняної нитки шнурочки, які мають зав'язуватися на шиї. В 2011 р. за кошти заповідника у киянки Людмили Ключан було придбане намисто коралового кольору з відтинками з 5-ти разків різних розмірів (найменший – 29 см, найбільший – 46 см), які нанизані на жилку. По центру кожної низки розміщені великі круглі намистини, до краю менші [117, с. 7].

Для висвітлення військової звитяги Григорія Орлика в експозиційній діяльності заповідника у 2018 р. було вирішено придбати оригінальну французьку офіцерську шпагу ХVІІІ ст. Клинок цього музейного предмета з чорного металу (сталі), трьохгранний, клиновидної форми. Кожна грань має дол на всю ширину грані, ближче до п'яти оздоблена гравіюванням рослинного характеру. Ефес з металу білого кольору, має гарду з двох пластин у вигляді еліпсів, з'єднаних між собою. Із зовнішньої та внутрішньої сторони гарда оздоблена карбуванням у вигляді зображень музичних інструментів, прапорів, зброї та земної кулі. Остання в давній міфології символізувала матір-Батьківщину. Дуга гарди також оздоблена орнаментом рослинного характеру. Руків'я – дерев'яне, обмотане фігурно переплетеними джгутами із дроту білого кольору товщого та тоншого діаметру. Навершя руків'я кулеподібної форми із металу білого кольору, оздоблене карбуванням. Техніка виготовлення предмета: кування, лиття, карбування, гравіювання. Розміри: L – 90,4 см; L (клинкa) – 74,2 см; В (гарди) – 7,5 см. У 2020 р. шпага пройшла експертне випробування у Центральному казенному підприємстві пробірного контролю м. Київ. Експертна комісія в акті експертизи встановила: фактична маса шпаги – 400,25 г; срібло, 960 проба [48, с. 4].

Відтак, як і в випадку з нумізматичними пам'ятками, надходження предметів з дорогоцінних металів і каміння має швидше випадковий характер. Натомість поповнення колекцій шляхом придбання вимагає значних фінансових

витрат, а тому можливе лише за стабілізації фінансової ситуації та залучення коштів благодійників.

3.6. Експозиційна та виставкова діяльність заповідника

Одним із завдань наукової роботи заповідника є дослідження та наукова обробка музейних колекцій, опрацювання тем та матеріалів, пов'язаних з експозиційною роботою, розробкою концепцій та концептуальних рішень. В 2005–2009 рр. наукові співробітники заповідника провели значну роботу з розробки концепцій музеєфікації пам'яток заповідника, створення тематико-експозиційних планів. В 2006 р. зусиллями колективу «Гетьманської столиці» створена постійна експозиція, що розмістилась в відреставрованих залах Будинку генерального судді В. Кочубея. Щоб створити ці експозиції була проведена титанічна робота – це і розроблення концепцій, підбір музейних предметів, проведення наукових експедицій по збиранню матеріалів, наукова робота, пов'язана з визначенням музейних предметів, виявлення середовища, в якому вони побутували. Заповідник на момент створення в 1993 році не успадкував жодної колекції чи зібрання. Тому на сьогодні виставково-експозиційна діяльність базується, як на власному фондовому зібранні, так із залученням до співпраці інших музейних установ. За 2012–2017 рр. заповідником були підготовані 110 як стаціонарних, так і тимчасових виставок [72, с. 2].

Одразу ж після відкриття оновленого комплексу заповідника впродовж 2008–2022 рр. науковий колектив закладу розробив і впровадив тематичні виставки: «Батуринський архів» (з 2009 р.), «Етапи відбудови Цитаделі Батуринської фортеці» (2009–2020), «Українська ікона» (2011–2022), «Якорі козацьких човнів» (з 2011 р.), «Жорна батуринських млинів» (2013–2022), «На варті Батурина» (22 вересня – 15 листопада 2014 р.), «Ясновельможні гетьмани. Життя для України» (з 2016 р., з 18 квітня до 15 листопада),

Виставка «Батуринський архів» у Гетьманському будинку репрезентує копії документів з архіву гетьмана І. Мазепи й знайомить з різною документацією Козацької держави. Майже 300 років Батуринський архів вважався втраченим під час нищення Батурина московським військом у листопаді 1708 р. У результаті

науково-пошукової роботи копії з гетьманського архіву заповідник отримав у російської сторони завдяки співпраці з МЗС України у 2008 р.

Виставковий проєкт «Етапи відбудови Цитаделі Батуринської фортеці» (2009–2020 рр.) за допомогою тематичних світлин знайомив відвідувача з основними етапами археологічних досліджень території Цитаделі Батуринської фортеці та відбудови об'єктів архітектурно-меморіального комплексу.

В 2011 р. у храмі Воскресіння Господнього було відкрито виставку «Українська ікона», яка знайомила відвідувача з творами іконопису XIX–XX ст. З 2011 р. на території комплексу почала діяти виставка «Якорі козацьких човнів», де представлені якорі XVIII–XIX ст., передані до фондів нашого заповідника Національним заповідником «Хортиця», візуалізувавши розвиток суднобудування та судноплавства на теренах України-Гетьманщини.

Для ознайомлення відвідувачів з соціально-економічним розвитком міста Батурина XVII–XIX ст., у 2013 р. науковці закладу на території музейного комплексу реалізували виставку «Жорна Батуринських млинів». З початком російсько-української війни науковці заповідника на території комплексу в жовтні 2014 р. реалізували виставковий проєкт «На варті Батурина», який через реконструкцію одягу та спорядження гармаша, а також копій польових гармат знайомив відвідувачів зі структурою та особливостями функціонування артилерії у козацькому війську.

Виставка «Ясновельможні гетьмани. Життя для України», реалізована за благодійної підтримки Євгена Сура, відкрита для відвідувачів в 2016 р. у Гетьманському будинку та знайомить через реконструкції зовнішності гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського, Д. Ігнатовича, П. Дорошенка, І. Самойловича, І. Мазепи та П. Орлика з їх військово-політичною діяльністю та боротьбою проти московського поневолення, дипломатичними зв'язками та побутом гетьманського двору. На початку екскурсійного сезону 2019 р. було оновлено екскурсійний матеріал цієї виставки. Всього ж у 2019 р. відділ історії гетьманства провів 3068 екскурсій (для порівняння в 2018 році екскурсій було 2596, в 2017 – 2933). Це складає 38% від загальної кількості наданих екскурсійних послуг по заповіднику. Для учнів молодшого та середнього шкільного віку відділ історії

Гетьманства запропонував інтерактивну екскурсію-квест «Таємниці Цитаделі», на якій у 2019 р. побували 975 відвідувачів. [281, с. 5].

З 23 жовтня по 23 листопада 2012 р. у Чернігівському обласному художньому музеї імені Григорія Галагана за тісної співпраці з Національним історико-культурним заповідником «Гетьманська столиця», з нагоди 90-річчя від дня народження майстра українського художнього ткацтва Сергія Нечипоренка пройшла виставка авторських робіт «Обереги митця». Мистецькі твори з фондової колекції заповідника лягли в основу підготованої виставки «Перебираючи літа», яка експонувалася у Національному історико-культурному заповіднику «Качанівка» у 2015-2016 рр. та в Обласному історико-меморіальному музеї-заповіднику Пантелеймона Куліша «Ганнина Пустинь» у 2016-2017 рр.

Окремі зразки творів Сергія Нечипоренка залучалися до численних виставок і у стінах музеїв самого заповідника. З нагоди 305 річниці Батуринської трагедії роботи художника були представлені на виставці «І вишите моє життя на ньому», що проходила у Гетьманському будинку на Цитаделі Батуринської фортеці. З нагоди 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка в палаці гетьмана України Кирила Розумовського була відкрита виставка «Вічне і живе Шевченкове слово» у рамках проведення заходу «Ох, не однаково мені», де було представлено однойменне панно-триптих майстра перебірного ткацтва Сергія Нечипоренка [11, с. 6].

Картини художника Феодосія Гуменюка з зібрань заповідника брали участь у виставках, організованих НІКЗ «Гетьманська столиця». Виставка «Україна гетьманська в образах сучасних художників» була представлена в 2012 р. в Чернігівському обласному художньому музеї, у 2013 р. – у Полтавському художньому музеї імені Миколи Ярошенка та Сумському обласному музеї імені Никанора Онацького. У 2015 р. виставка «Гетьман України Іван Мазепа» діяла у Національному архітектурно-історичному заповіднику «Чернігів стародавній» [158, с. 6].

Експозиція палацу Кирила Розумовського включає низку оригінальних та унікальних експонатів, які належали гетьману, або ж пов'язані з його життям та діяльністю, зокрема: універсал гетьмана Кирила Розумовського про присвоєння

чину переволочанського сотника Стефану Лукомському від 9 жовтня 1763 р.; 14 світлин палацу гетьмана початку XX ст., зроблені на замовлення правнука гетьмана Каміла Розумовського; світлини палацу XIX та XX ст.; шафа для книг XIX ст.; печатка суконної фабрики гетьмана Кирила Розумовського XVIII ст.; фрагменти надгробка Кирила Розумовського авторства Івана Мартоса, 1805 р. експозиція палацу наповнилась рядом картин: «Рік 1764. Знищення гетьманства» О. Солов'я, «Пилип Орлик. Шлях гетьмана» О. Солов'я, «Портрет Пилипа Орлика» Н. Павлусенко, «Портрет Івана Мазепи» Н. Павлусенко, «Батурин» Ю. Нагулка. Результатом діяльності співробітників заповідника стали успішні виставкові проекти, реалізовані у палаці: «Слава примножена справами» 2018 р., «Григорій Орлик: видатний син видатного батька України. Повернення на Батьківщину» 2019 р., «Батурин гетьманський: культурно-релігійний вимір українського державотворення» 2019 р., «Під гетьманською булавою» 2020 р. [278, с. 1].

Зокрема, міжнародний виставковий проєкт «Григорій Орлик: видатний син видатного батька України. Повернення на Батьківщину», над яким науковці НІКЗ «Гетьманська столиця» працювали два роки, урочисто відкрився у палаці гетьмана Кирила Розумовського у травні 2019 р. Концепція виставки побудована на праці І. Дмитришин «Григорій Орлик, або Козацька нація у французькій дипломатії». Це перший в історії України виставковий проєкт, присвячений Григорію Орлику – блискучому маршалу та дипломату Людовіка XV, багаторічна діяльність якого була спрямована на реалізацію інтересів України і Франції, на здобуття свободи «козацької нації», дипломатичних та військових перемог Франції. Її метою є висвітлення ролі Григорія Орлика в історії України та Франції, повернення українцям пам'яті про видатного гетьманича. Заповідник реалізовував проєкт спільно з істориком Іриною Дмитришин, Надзвичайним і Повноважним Послом України у Франції Олегом Шамшуром та меценатом Євгеном Суром. Дизайн-проєкт та оформлення виставки виконала «Майстерня музейних проєктів Олександра Антонця» з міста Сум [42, с. 7].

Науковий колектив заповідника спільно з ТРО «Контакт» у 2020 р. підготував сценарії та зняв відео-екскурсії по музейних об'єктах заповідника. Результатом стали чотири відео-екскурсії, які можна переглянути на YouTube каналі «Національний

заповідник «Гетьманська столиця». Найпопулярнішою серед глядачів є «Відео-екскурсія палацом гетьмана Кирила Розумовського». Вона триває 9 хвилин та знайомить з історією будівництва, руйнації та відродження палацово-паркового комплексу Кирила Розумовського. У відео також можна дізнатися про родину та державницьку діяльність гетьмана. Популярністю користується і відеоекскурсія «Подорож Цитаделлю Батуринської фортеці». Упродовж 6 хвилин можна ознайомитися з історією будівництва Батуринської фортеці та значенням самої Цитаделі як урядового центру гетьманської столиці Батурина. Відео-екскурсія «Музей археології Батурина», що триває 7 хвилин, знайомить з історією Батурина від найдавніших часів до 1708 року. Відео-екскурсія по Будинку В. Кочубея – це історія самої споруди, що 200 років була власністю родини Кочубеїв, а також історії життя та діяльності представників цієї родини [270, с. 4].

Реалізація зазначених напрямків діяльності дозволила суттєво збільшити кількість відвідувачів заповідника. Наприклад, у 2007 р. Батурин відвідало 20 тис. туристів, а у 2009 році вже 212 тис. Протягом подальших років Батурин відвідувало в середньому 170-180 тис. чоловік (зауважимо: населення нашого міста – 2468 чоловік), з них 35-40% це учнівська молодь [188, с. 3].

Отже, експозиційно-виставкова діяльність у заповіднику реалізується на підставі роботи постійно і тимчасово діючих виставок. В основному вони відображають козацьке минуле гетьманської столиці та деякі інші аспекти життя старого Батурина. З часом концепція експозиційно-виставкової діяльності зазнає змін у зв'язку з російською військовою агресією, що спричинило посилення патріотичної складової у цьому напрямку діяльності установи.

ВИСНОВКИ

Отже, в результаті проведеного дослідження на підставі залученого наявного історіографічного доробку та актуалізованої джерельної бази нам вдалося сформулювати наступні висновки щодо формування фондової колекції Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця».

Повноцінне формування історіографічного підґрунтя роботи стало можливим в умовах відновлення незалежності України після створення у 1993 р. Державного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». Відтак історіографічну базу дослідження становить комплекс наукових, науково-популярних студій, публікацій у періодичних виданнях, у яких висвітлюється зародження музейної справи в Батурині, становлення і розвиток заповідника, подається загальна характеристика його фондів та окремих значущих елементів колекції. Найбільший внесок в історіографічне вивчення цих аспектів діяльності установи здійснили вітчизняні та закордонні історики та археологи В. Коваленко, Ю. Ситий, З. Когут, В. Мезенцев, котрі проводили масштабні археологічні та архітектурні дослідження гетьманської столиці. Ці студії дали змогу відкрити невідомі та замовчувані сторінки історії Батурина козацької доби, створили передумови для формування і поповнення насамперед археологічної колекції заповідника. Поряд з тим, важливе значення для нашої роботи має низка публікацій керівництва та наукових співробітників заповідника, в котрих подана характеристика становлення та діяльності заповідника, охарактеризовані його колекції та окремі експонати.

Актуалізовану джерельну базу магістерської роботи становить комплекс речових джерел, які становлять основу фондової колекції заповідника. Допоміжне значення має використання писемних та зображувальних джерел, котрі дозволяють глибше розкрити об'єкт дослідження. У роботі були використані основні принципи дослідження (об'єктивності, історизму, системності, багатофакторності, опори на джерела та історіографічну традицію), загальнонаукові та спеціальні історичні методи дослідження (аналіз, синтез,

опис, історико-порівняльний, періодизації та ін.). Загалом задіяний інструментарій роботи вкупі з залученою історіографією проблеми та актуалізованою джерельною базою дозволив реалізувати сформульовані мету та завдання і досягти обґрунтованих висновків.

Зародження музейної справи в Батурині відбулося у 1920-х рр. і було пов'язане з періодом національно-культурного відродження цієї доби. У цей час відбулося становлення музейних установ і проведена значна робота зі збирання предметів музейного значення. Проте у зв'язку зі згортанням процесу українізації та розгортанням масових репресій 1930-х рр. ініціативи з розбудови музейної мережі Батурина були згорнуті.

Після завершення Другої світової війни в суспільстві була порушена проблема збереження історико-культурних надбань Батурина, котрі перебували в занедбаному і незадовільному стані. З цією метою було ініційовано створення Батуринського історико-краєзнавчого музею. Попри певну ідеологічну заангажованість, музейники Батурина здійснили значний внесок у формування колекцій заповідника, збирання та опрацювання їх матеріалів.

Принципово новою сторінкою в історії музейної справи в Батурині стало створення в 1993 р. Державного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця», котрий у 2007 р. набув статусу Національного. Передумовами його створення стали відновлення незалежності України, посилення уваги до козацької минувшини краю, відкриття раніше замовчуваних сторінок історії гетьманської столиці і постійна увага до цих процесів з боку влади та третього президента України В. Ющенка зокрема.

Відтак набуття статусу Національного зумовило розгортання основних напрямків музейної діяльності у заповіднику. Вагомим джерелом формування фондів колекцій заповідника стали результати масштабних археологічних досліджень у рамках Батуринської археологічної експедиції. Також важливе значення мають такі джерела поповнення фондів, як етнографічні експедиції, придбання за рахунок бюджету заповідника, отримання експонатів у якості подарунків, виготовлення копій на замовлення, надходження культурних цінностей, які незаконно намагались вивезти контрабандним шляхом. Природно,

що поповнення колекцій вимагає значних капіталовкладень, а значить пошуку позабюджетних коштів на ці потреби, допомоги спонсорів і благодійників тощо.

Формування фондової колекції Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» можна умовно поділити на три етапи. Перший етап – 1993 – 2007 рр. – від заснування заповідника до отримання ним статусу національного. Другий етап – 2008–2014 рр. – від активного відродження Батурина за часів президентства В. Ющенка до початку гібридної російської агресії. Третій етап – 2014 – 2022 рр. і співпадає з періодом російської агресії.

Усю фондову колекцію заповідника можна розподілити на декілька нерівнозначних за обсягом та наповненням груп. До основних із них належать археологічні пам'ятки, твори мистецтва, нумізматичні колекції, предмети з дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння. Найбільш широко та репрезентативно представлені перші дві категорії завдяки результатам постійно діючої Батуринської археологічної експедиції, етнографічним дослідженням та регулярним акціям на зразок «подаруй заповіднику експонат». Зазначені заходи дали можливість поповнити фонди та експозицію практично усіма категоріями археологічних пам'яток та мистецьких творів. Натомість поповнення колекції нумізматичними пам'ятками, виробами з дорогоцінних металів та каміння з огляду на їх специфіку, має випадковий характер і потребує значних фінансових капіталовкладень.

Експозиційна та виставкова діяльність заповідника реалізується завдяки роботі постійно діючих експозицій в окремих його відділах та тимчасових виставок, приурочених до певних подій і дат. Виставково-експозиційна діяльність заповідника здійснюється завдяки використанню як власного фондового зібрання, так і залучення колекцій з інших музейних установ. У свою чергу, заповідник на регулярній основі надає експонати для виставок в інших музейних установах. На початковому етапі становлення заповідника колектив розробив і впровадив ряд постійно діючих виставок і виставкових проєктів. З часом їх концепція та спрямування змінилося з огляду на початок російської військової агресії, зросла роль патріотичної складової в експозиційно-виставковій діяльності.

Отже, та сьогодні НІКЗ «Гетьманська столиця» перетворився на фактично містоутворюючий заклад Батурина. Установа реалізовує фактично всі існуючі на сьогодні напрямки музейної діяльності, створює і впроваджує в життя резонансні суспільно значущі заходи. Діяльність заповідника, природно, зазнала докорінних змін в умовах повномасштабної російської агресії починаючи з 2022 р. Впровадження військового стану спричинило докорінну зміну в діяльності заповідника, передусім згортання багатьох напрямків діяльності. З іншого боку, війна стала поштовхом для пошуку нових ідей, форм і методів роботи у царині фондової та експозиційної діяльності. Проте повернення до повноцінної реалізації усіх напрямків музейної діяльності можливе лише після повного припинення бойових дій і повернення до мирного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Батурин: історія в пам'ятках: Путівник Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» / Реброва Н.Б. [та ін.]. Друге видання, перероблене та доповнене. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2012. 112 с.
2. Батюк А. Археологічні дослідження 2021 р. в Батурині. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2021. № 4 (85). С. 1.
3. Батюк А. Випадкові знахідки в археологічній колекції «Гетьманської столиці». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2022. № 1 (88). С. 6.
4. Батюк А. Декоративні прикраси, які зберігають історію. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2017. № 5. С. 5.
5. Батюк А. Клинка зброя у фондівій колекції НІКЗ «Гетьманська столиця». *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наук. праць*. 2017. Вип. 26. С. 119–122.
6. Батюк А. О. «Подарунки» землі. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2017. № 3. С. 3.
7. Білоус Л. Від покоління до покоління. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 4 (103). С. 4.
8. Білоус Л. Внесок Тараса Лозинського у формування колекції НІКЗ «Гетьманська столиця». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 2 (101). С. 5.
9. Білоус Л. Історія формування колекції тканин у фондовому зібранні заповідника «Гетьманська столиця». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2023. № 4 (97). С. 6.
10. Білоус Л. Килими роботи Сергія Нечипоренка. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 5 (104). С. 4–5.
11. Білоус Л. Сергій Нечипоренко – корифей українського ткацтва. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2022. № 5 (92). С. 6.
12. Білоус Л. Тканина та одяг у фондівій збірці «Гетьманської столиці». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2023. № 3 (96). С. 4.

13. Блажко Ю. Бібліотечна скарбниця заповідника. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2015. № 2. С. 7.
14. Блажко Ю. Колекція настільників. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2010. № 5. С. 4.
15. Блажко Ю. Настільники з фондової колекції заповідника «Гетьманська столиця». *Переяславіка: Зб. наук. праць*. 2012. Вип. 6 (8). С. 14–17.
16. Будинок Генерального судді В. Кочубея: Брошура Нац. істор.-культ. заповідника «Гетьманська столиця» / Реброва Н.Б., Домашенко А.А. Чернігів, 2010. 12 с.
17. Бутенко Т. Люлька з колекції палацу. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2010. № 4. С. 4.
18. Верба Н. Оновлений музей запрошує! *Слово «Гетьманської столиці»*. 2013. № 3. С. 7.
19. Верба Н. Чорнильниці з будинку В. Кочубея. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2013. № 5. С. 8.
20. Герасько М. Археологічні дослідження в Батурині 2009 р. *Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: Матеріали IX Міжнар. студентської наук. археологічної конференції (Чернігів, 16–18 квітня 2010 р.)*. Чернігів: ЧНПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2010. С. 67–68.
21. Грабовець А. Колекція силуетів П. Розумовського. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2015. № 3. С. 4.
22. Гутник Ю. Колекція дукачів НІКЗ «Гетьманська столиця»: каталогізація, проблеми формування та дослідження. *Ніжинська старовина: Зб. регіональної історії та пам'яткознавства*. 2012. Вип. 14. С. 107–113.
23. Гутник Ю. Персні-печатки в експозиції Музею археології Батурина. *Конотопські читання: Зб. наук. праць*. 2011. Вип. II. С. 35–38.
24. Гутник Ю. Загадкова знахідка. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2011. № 4. С. 3.
25. Гутник Ю. Підсумки археологічного сезону 2011 р. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2011. № 5. С. 5.

26. Дзекун К. Годинники в експозиції палацу. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2011. № 4. С. 6.
27. Дивосвіт Батурина: Путівник Батуринського державного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» / Під заг. ред. Н.Б. Ребрової. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. 80 с.
28. Дивосвіт історії і природи Батурина: Путівник Батуринського державного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» / Дробязко Н.В., Реброва Н.Б., Карпенко Ю.О., Графін М.В., Додашева Т.Г. Чернігів, 2004. 84 с.
29. Домашенко А. Воскресіння, відродження, відновлення. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2008. № 6. С. 5.
30. Домашенко А. Завітайте до музею! *Слово «Гетьманської столиці»*. 2007. № 3. С. 3.
31. Домашенко А. Заходи заповідника «Гетьманська столиця». *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 295-ї річниці з дня смерті гетьмана України Івана Мазепи та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця»*. Ніжин: «Аспект-Поліграф», 2006. С. 51–54.
32. Домашенко А. Надбання заповідника «Гетьманська столиця» за роки його роботи (1994–2004 рр.). *Збереження історико-культурних надбань Сіверщини: Матеріали науково-практичної конференції*. Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. С. 201–203.
33. Домашенко А. Рушники з фондової колекції НІКЗ «Гетьманська столиця». *Рушник: символ, образ, знак*. Матеріали третьої науково-практичної конференції: доповіді та повідомлення. Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. С. 82–84.
34. Донець А. Козацькі пістолі у колекції заповідника. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2009. № 3. С. 4.
35. Донець А. Списи в експозиції Музею археології. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2010. № 1. С. 6.
36. Донець А. Списи у фондовій колекції НІКЗ «Гетьманська столиця». *Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: Матеріали*

IX Міжнар. студентської наук. археологічної конференції (Чернігів, 16-18 квітня 2010 р.). Чернігів: ЧНПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2010. С. 86–88.

37. Донець А. Шабля – символ свободи. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2009. № 4. С. 5.

38. Дробязко Н.М. Батуринські артефакти на міжнародній виставці у Швеції. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 2 (101). С. 2.

39. Дробязко Н.В. Богородичні ікони Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». *Батуринська старовина: Зб. наук. праць*. 2012. Вип. 3 (7). С. 68–70.

40. Дробязко Н. В. З історії Батуринського музею. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2015. № 2. С. 5.

41. Дробязко Н.М. Історія однієї книжки. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2023. № 4 (97). С. 4.

42. Дробязко Н.М. Книжка із збірки Ілька Борщака в колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2020. № 1 (76). С. 7.

43. Дробязко Н.М. Нагороди Григорія Орлика. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 3 (102). С. 4.

44. Дробязко Н.М. Нагороди Григорія Орлика у фондovій колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця». *Сіверянський літопис*. 2020. № 3. С. 136–141.

45. Дробязко Н.М. Пам'яткоохоронна справа в Батурині у середині ХХ ст. *Батуринська старовина: Зб. наук. праць*. 2019. Вип. 7 (11). С. 24–30.

46. Дробязко Н. «Пилип Орлик. Шлях гетьмана». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 3 (108). С. 1.

47. Дробязко Н. «Пилип Орлик. Шлях гетьмана» – ілюстрована історія України. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2023. № 6 (99). С. 2.

48. Дробязко Н. Шпага французького офіцера. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 5 (104). С. 4.

49. Євтушенко О. Археологічні дослідження на Гончарівці. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2010. № 4. С.3.

50. Євтушенко О. Давньоруські персні в колекціях Конотопського міського краєзнавчого музею та НІКЗ «Гетьманська столиця». *Конотопські читання*: Зб. наук. праць. 2010. Вип. I. С. 66–69.
51. Желіхівська Н. «Ангел з сурмою» в Музеї археології Батурина. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2014. № 6. С. 7.
52. Желіхівська Н. Кулі для ручної вогнепальної зброї. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2012. № 2. С. 7.
53. Желіхівська Н. Підсумки археологічного сезону 2013 р. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2013. № 4. С. 8.
54. Желіхівська Н. Повстанська зброя XVII ст. в експозиції Музею археології Батурина. *Берестецька битва в історії України*: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 360-річчю Берестецької битви. 2011. С. 23–25.
55. Желіхівська Н. Щедрі благодійники Батуринського проекту. *Телегурман*. 2012. 13 грудня (№ 49). С. 4.
56. Кербут Т. Батурин продовжує привертати увагу. *Голос Присеймів'я*. 2008. 13 лютого (№ 12). С. 1.
57. Кербут Т. Відбудова Цитаделі Батуринської фортеці. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2008. № 2. С. 4–5.
58. Кербут Т. Відбудуємо гетьманський Батурин. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2006. № 1. С. 5–6.
59. Кербут Т. Відтворений живопис фасадів церкви. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2015. № 1. С. 5.
60. Кербут Т. Допоможемо зупинити кривдників! *Голос Присеймів'я*. 2014. 29 серпня (№ 45). С. 4.
61. Кербут Т. Новини з Цитаделі. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2008. № 5. С. 8.
62. Кербут Т. Пам'яток архітектури побільшало. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2012. № 1. С. 7.
63. Кербут Т. Перше приміщення Батуринського музею. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2015. № 2. С. 7–8.

64. Кербут Т. Про руїни палацу К. Розумовського. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2014. № 4. С. 8.
65. Кіяшко Л. Батурин на давніх світлинах. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2023. № 1 (94). С. 8.
66. Кіяшко Л. До 100-річчя музейної справи в Батурині. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 4 (109). С. 3.
67. Кіяшко Л. З минулого музейної справи в Батурині. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2006. № 1. С. 2.
68. Кіяшко Л. Задля історичної пам'яті, піднесення гетьманської столиці – кожен, усією громадою збагатимо музейну скарбницю! *Голос Присеймів'я*. 2004. 24 листопада (№ 92).
69. Кіяшко Л. Комплектування фондів заповідника «Гетьманська столиця» за профілем: здобутки останніх років. *Проблеми і перспективи музеєфікації старовинних дворянських садиб України кінця XVIII – початку XX ст.*: Мат-ли Качанівських читань 7 липня 2006 р. Галич, 2007. С. 88–90.
70. Кіяшко Л. Музейна подія року. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2009. № 3. С. 2.
71. Кіяшко Л. Г. Наукові здобутки заповідника «Гетьманська столиця». *Світ-інфо*. 2019. 5 вересня (№ 158). С. 13.
72. Кіяшко Л. Наукові здобутки НІКЗ «Гетьманська столиця». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2018. № 2 (65). С. 2.
73. Кіяшко Л. Перші подвижники. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2015. № 2. С. 4.
74. Кіяшко Л. Перші подвижники музейної справи в Батурині у XX ст. *Історико-культурні надбання Сіверщини у контексті історії України*. Матеріали п'ятої науково-практичної конференції). Глухів: РВВ ГДПУ, 2006. С. 148–153.
75. Кіяшко Л. Формування збірки сакрального мистецтва в фондovій колекції заповідника «Гетьманська столиця»: історія та сучасна практика. *Могилянські читання–2004*: 36. наук. праць: Музейне збереження пам'яток

сакрального мистецтва. Історія, сучасна практика і майбутнє. Київ: Віпол, 2005. С. 284–288.

76. Кіяшко Л. Ювілей газети «Слово «Гетьманської столиці». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2016. № 4 (55). С. 1.

77. Кіяшко Л., Кербут Т. Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»: діяльність з охорони, збереження й використання культурної спадщини. *Охорона культурної спадщини історико-культурними заповідниками Чернігово-Сіверщини*. Київ: Видавець Олег Філюк, 2017. С. 48–59.

78. Коваленко В., Моця О., Ситий Ю. Археологічні дослідження Батурина в 1995-1997 рр. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. Київ, 1999. Вип.8. С. 4–8.

79. Коваленко В., Мезенцев В., Ситий Ю. Археологічні дослідження в Батурині. *Археологические исследования в Еврорегионе «Днепр» в 2011 г.* Чернигов, 2012. С. 35–39.

80. Коваленко В., Мезенцев В., Моця О., Ситий Ю. Батурин археологічний. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 295річчя з дня смерті гетьмана України Івана Мазепи та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця»*. Ніжин, 2006. С. 72–106.

81. Коваленко В., Ситий Ю. Батурин, відкритий археологами (частина 1). *Батуринська старовина: зб. наук. пр., присвяч. 300-літтю Батурин. Трагедії*. Київ, 2008. С. 97–145.

82. Коваленко В. Батурин – гетьманська столиця. *Mazepa e il suo tempo. Storia, Culture, Society (a cura di edited by Giovanna Siedina)*. Edizioni dell'Orso Alessandria, 2004. P. 205–228.

83. Коваленко В. Батурин: історико-топографічна структура та етапи розвитку. *Проблеми урбанізації та етнокультурних контактів в Південно-Східній Європі (IV сесія спільної Українсько-Румунської комісії з історії, археології, етнології та фольклористики при НАН України : тези доп. К., 1997*. С. 8–13.

84. Коваленко В., Ситий Ю. Відкриття Батурина. *Матеріали VI Міжнародного конгресу українців. Історія. Політологія*: зб. наук. ст. Київ, 2007. С. 210–225.

85. Коваленко В., Дмитрієнко С. Гетьманська столиця: спроба реконструкції. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2008. № 3. С. 18–27.

86. Коваленко В., Моця О., Ситий Ю. Городище І.Мазепи на Гончарівці в Батурині. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 1997. Вип. 8: Особливості розвитку культури Полісся XVIII–XX ст. та видатні її діячі. С. 24–26.

87. Коваленко В., Мезенцев В., Ситий Ю. Дослідження флігеля на подвір'ї садиби Івана Мазепи на Гончарівці в Батурині. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*: зб. наук. ст. Київ, 2012. Вип. 21, ч. 1. С. 74–83.

88. Коваленко В., Ситий Ю. Житло представника козацької старшини на Фортеці в Батурині *Батуринські читання 2007*: зб. наук. пр.: [матеріали наук. конф. «Козацька старшина кінця XVII-першої половини XVIII ст.», присвяч. 335-й річниці від дня народження Пилипа Орлика]. Ніжин, 2007. С. 113–129.

89. Коваленко В., Мезенцев В., Ситий Ю. Елементи планування садиби К. Розумовського в Батурині (за матеріалами археологічних досліджень). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Історичні науки. Чернігів, 2011. Вип. 87 (Серія № 8 – Історичні науки). С. 3–9.

90. Коваленко В., Мезенцев В., Ситий Ю. Новий етап в дослідженнях гетьманської столиці. *Історико-культурні надбання Сіверщини у контексті історії України*: зб. наук. пр.: матеріали П'ятої наук.-практ. конф., 18–19 трав. 2006 р. Глухів, 2006. С. 82–89.

91. Коваленко В., Ситий Ю. Оборонні споруди Литовського замку в Батурині. *Сіверщина в контексті історії України*: зб. наук. пр. : матеріали Шостої наук.-практ. конф. Суми, 2007. С. 68–73.

92. Коваленко В., Моця О., Ситий Ю. Основні етапи розвитку та соціально-топографічна структура середньовічного Батурина. *Україна на порозі XXI ст.: актуальні питання історії*: зб. наук. пр. Київ, 1999. С. 63–74.

93. Коваленко В. Погром Батурина 1708 р. у світлі новітніх археологічних студій [Текст]. *Український історик*: журнал історії і українознавства / за заг.

ред. Л. Винара. Нью-Йорк; Київ; Львів; Острог; Торонто; Париж, 2010–2011. С. 131–167.

94. Коваленко В., Мезенцев В. Резиденція гетьмана Івана Мазепи на Гончарівці в Батурині. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету*. Чернігів, 2008. Вип. 52, № 5: (Серія: Історичні науки) / На пошану 60-річчя зав. каф. всесвіт. історії ЧДПУ ім Т. Г. Шевченка д-ра іст. наук, проф. К. М. Ячменіхіна. С. 178–182.

95. Коваленко В., Когут З., Мезенцев В., Ситий Ю. Садиба Івана Мазепи у Батурині: розкопки 2011 року. Торонто: Гомін України, 2012. 28 с.

96. Коваленко В., Моця О., Ситий Ю. Садиба І. Мазепи на Гончарівці в Батурині. *Людина, суспільство, культура: історія та сучасність*: матеріали ювіл. наук. конф., присвяч. 80-річчю Черніг. держ. пед. ін-ту ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів, 1996. С. 39–42.

97. Коваленко В., Мезенцев В. Троїцький собор Батурина (близько 1692 р.) за писемними та археологічними джерелами: порівняльний аналіз архітектури. *Батуринська старовина*: зб. наук. пр., присвяч. 300-літтю Батурин. Трагедії. Київ, 2008. С. 286–309.

98. Коваленко В. Цвинтар Воскресенської Замкової церкви. *Культурно-релігійний розвиток Гетьманщини кінця XVII – початку XVIII ст.*: матеріали наук.-практ. конф. Ніжин, 2006. С. 86–88.

99. Коваленко В., Моця О., Ситий Ю. Цвинтар Воскресенської Замкової церкви в Батурині. *Батуринська старовина*: зб. наук. пр., присвяч. 300-літтю Батурин. трагедії. Київ, 2008. С. 168–174.

100. Коваленко С. Соліди в колекції заповідника. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 3 (108). С. 3–4.

101. Когут З., Мезенцев В., Ситий Ю., Скороход В. Палаці Івана Мазепи і Кирила Розумовського. Археологічні дослідження у Батурині 2013-2014 рр. Торонто, 2015. 32 с.

102. Кривонос Н. Візит Президента України. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2008. № 3. С. 1.

103. Кудлай Т. Батурин на старих світлинах. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 2 (95). С. 8.
104. Кудлай Т. Богородичні ікони святкового чину. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 3 (108). С. 5–6.
105. Кудлай Т. Ікона Богородиці Іверська із зібрання заповідника. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 2 (107). С. 6–7.
106. Кудлай Т. «Мадонна в кріслі» – ікона за твором Рафаеля Санті. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 3 (102). С. 7.
107. Кудлай Т. Поповнення колекції сакрального мистецтва заповідника «Гетьманська столиця». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2023. № 4 (97). С. 7.
108. Кудлай Т. Святитель Феодосій. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 1 (100). С. 7.
109. Кудлай Т. Створення електронного каталогу фотографій заповідника. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2023. № 5 (98). С. 7.
110. Куртова І. Еволюція весільного вбрання батуринських наречених ХХ ст. за фотоматеріалами із фондової колекції НІКЗ «Гетьманська столиця». *Науковий вісник Національного музею історії України*. 2021. Вип. 7. С. 218–227.
111. Куртова І. Підсвічник з колекції Олександра Кодакова. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2018. № 6. С. 5.
112. Ломко О. Батурин запрошує на фестиваль. *Голос Присеймів'я*. 2019. № 23. С. 2.
113. Ломко О. Же през шаблю маєм право, або II БАТУРИНФЕСТ «Шабля». *Деснянська правда*. 2019. № 22. С. 7.
114. Ломко О. Інтернет-технології «Гетьманської столиці». *Світ-інфо*. 2022. № 225. С. 13.
115. Ломко О. Історія однієї картини. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2017. № 5. С. 6.
116. Ломко О. Історія одного портрету. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2017. № 2. С. 6.
117. Ломко О. Національний заповідник «Гетьманська столиця» у 2021 році. *Світ-інфо*. 2022. № 215. С. 13.

118. Ломко О. НІКЗ «Гетьманська столиця» і суспільство: основні форми комунікації. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*: Зб. наук. статей. 2020. Вип. 29. С. 322–331.
119. Ломко О. Образ Івана Мазепи пером і пензлем Богдана Лепкого. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 2 (101). С. 4.
120. Ломко О. Скрині «Кассоне» В. П. Кочубея. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2018. № 1. С. 4.
121. Ломко О. Скрині «кассоне» Василя Кочубея. *Світ-інфо*. 2018. № 126. С. 13.
122. Ломко О. Срібний кубок із колекції П. А. Кочубея. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2017. С. 6–7.
123. Матушак І. Дарувальники. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2013. № 1. С. 3.
124. Матушак І. Дякуємо за нові надходження до бібліотеки. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2008. № 1. С. 7.
125. Матушак І. Запрошуємо прийняти участь в акції «Подаруй Гетьманській столиці експонат». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2017. № 2. С. 5.
126. Матушак І. Збереження пам'яток матеріальної культури релігійного призначення у фондовій колекції НІКЗ «Гетьманська столиця». *Науковий вісник Національного музею історії України*. Київ, 2016. Вип. І. Ч. II. С. 166–176.
127. Матушак І. Основні напрямки формування фондової колекції НІКЗ «Гетьманська столиця». *Ніжинська старовина*: зб. наук. праць. 2018. Вип. 26 (29). С. 132–135.
128. Матушак І. Підсумки акції. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2017. № 3. С. 8.
129. Матушак І. Скарбниця національного значення. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2015. № 2. С. 8.
130. Матушак І. У витоків музейної справи. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2008. № 5. С. 7.
131. Місечко Т. До історії одного експоната: вулик-колода з Рудні. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 3 (108). С. 4.

132. Мезенцев В. Археологічні дослід у Батурині 2007 р. *Бюлетень НТШ-А*. 2008. № 25 (41). С. 27.
133. Мезенцев В. Архітектурно-археологічні дослідження в Батурині. *Свобода*. 2010. № 19 (7 травня). С. 19.
134. Мезенцев В. Архітектурно-археологічні дослідження у Батурині 2004 р. *Альманах «Гомон України»*. Торонто, 2005. № 8 (3118). С. 6–7.
135. Мезенцев В. Батурин все голосніше свідчить... *Свобода*. 2005. № 2 (14 січня). С. 16, 17.
136. Мезенцев В. Батурин починає розповідати про минуле. *Свобода*. 2003. № 9. С. 14, 17.
137. Мезенцев, В. КІУС сприяє відродженню гетьманської столиці Батурина. *Бюлетень КІУСу*. 2009. № 24 (40). С. 3, 4.
138. Мезенцев В. Нові археологічні відкриття в Батурині 2002 р. *Бюлетень НТШ-А*. Нью-Йорк, 2002. Ч. 14. С. 27–29.
139. Мезенцев В. Проект розкопок у Батурині Українсько-Канадською археологічною експедицією. *Альманах «Гомон України»*. Торонто, 2002. № 15 (2987). С. 8.
140. Мезенцев В. Розкопки залишок палацу гетьмана Мазепи в Батурині. *Бюлетень КІУСу*. 2010. № 33 (49). С. 10.
141. Мезенцев В. Розкопки палаців гетьмана Мазепи у Батурині 2009 р. *Бюлетень КІУСу*. 2010. № 29 (45). С. 40.
142. Мезенцев, В. Розкопки та реконструкції споруд старого Батурина у 2008 р. *Бюлетень КІУСу*. 2009. № 27 (43). С. 60, 63.
143. Мезенцев, В. Розкопки у Батурині 2002 року та нове відео про козацько-гетьманську столицю. *Альманах «Гомон України»*. Торонто, 2003. № 9 (3073). С. 8.
144. Мезенцев, В. Скарби гетьмана Мазепи. *Політика і час*. 2007. № 3. С. 57.
145. Місечко Т. Корсетка з фондової колекції НІКЗ «Гетьманська столиця». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2021. № 4 (85). С. 7.

146. Місечко Т. Шафа книжкова (за переказами шафа з палацу К. Г. Розумовського) в фондovій колекції НІКЗ «Гетьманська столиця». *Маєток*. Науково-краєзнавчий збірник Державного історико-культурного заповідника «Самчики». Самчики, 2011. С. 101–105.
147. Музей археології Батурина: Брошура Нац. істор.-культ. заповідника «Гетьманська столиця» / Саєнко Н.А. Чернігів, 2013. 12 с.
148. Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»: Брошура Нац. істор.-культ. заповідника «Гетьманська столиця» / Реброва Н.Б., Кіашко Л.Г., Сердюк Н.Ф. Чернігів, 2016. 12 с.
149. Нескуба М., Солдатова К. Декоративна кахля з гербом гетьмана Івана Мазепи. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 4 (103). С. 6–7.
150. Нескуба М. Пояс знатного воїна з посрібленням. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 2 (107). С. 4–5.
151. Нескуба М. Ремесло на плечах не висить і хліба не просить, а хліб дає. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 2 (101). С. 3.
152. Новік О. Ікона Покрова Богородиці з фондovої збірки НІКЗ «Гетьманська столиця». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2019. № 2 (71). С. 5.
153. Новік О. Ікони з покуті світлиці музейного комплексу «Козацький двір». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2021. № 3 (84). С. 2.
154. Новік О. Коралі – не просто прикраса. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2015. № 1. С. 7.
155. Новік О. Мальована скриня. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2015. № 4. С. 7.
156. Новік О. Народна ікона у фондovому зібранні НІКЗ «Гетьманська столиця». Богородичні ікони. *Батуринська старовина: Зб. наук. праць*. 2020. Вип. 8 (12). С. 190–194.
157. Новік О. Народна ікона у фондovому зібранні. Ікони Господнього циклу. *Науковий вісник Національного музею історії України*. 2021. Вип. 7. С. 265–272.
158. Новік О. Твори Феодосія Гуменюка у фондovій збірці заповідника. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2020. № 5 (80). С. 6.

159. Огієвська Р. Вулик-дуплянка з пасіки П.І. Прокоповича. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2017. № 4 (61). С. 7.
160. Огієвська Р. Вулик-дуплянка (за переказами вулик з пасіки П.І. Прокоповича) з фондової колекції НІКЗ «Гетьманська столиця». *Ніжинська старовина: Зб. наук. праць*. 2014. Вип. 18 (21). С. 147–149.
161. Огієвська Р. Петро Прокопович: історія життя і пошана крізь покоління. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 4 (109). С. 2.
162. Оксін Т. Меценатство як запорука реставрації та музеєфікації палацу К. Розумовського. *Меценатство та його роль в суспільно-економічному і культурному житті України: Матеріали наук. конференції*. Качанівка, 2010. С. 126–132.
163. Олефіренко Н. Відкриття Музею археології Батурина. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2008. № 5. С. 6.
164. Олефіренко Н. Відкриття Музею археології Батурина. *Голос Присеймів'я*. 2009. 22 квітня (№ 30). С. 2.
165. Олещинська А. Допомогою меценатів відроджується історія Батурина. *Шлях перемоги*. 1997. 3 липня.
166. Паламарюк І. Благодійники «Гетьманської столиці». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2023. № 6 (99). С. 3–4.
167. Паламарюк І. Живопис у зібранні заповідника «Гетьманська столиця». Історія формування колекції (1993–2022) *Слово «Гетьманської столиці»*. 2023. № 4 (97). С. 3–4.
168. Паламарюк І. Національно-патріотичне виховання в роботі НІКЗ «Гетьманська столиця». *Переяславіка: Зб. наук. статей Всеукраїнської наукової конференції «Переяславська земля та її місце у розвитку української нації, державності і культури»* (29 листопада 2018 р.). 2018. Вип. 14 (16). С. 371–378.
169. Паламарюк І. Привілей творити добро: благодійники «Гетьманської столиці». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 6 (105). С. 1.
170. Паламарюк І. Скарбниця «Гетьманської столиці». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 4 (109). С. 6.

171. Паламарюк І. Твори Георгія Якутовича у фондівій колекції заповідника. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 2 (107). С. 5.
172. Палацово-парковий ансамбль гетьмана України Кирила Розумовського: Брошура Нац. істор.-культ. заповідника «Гетьманська столиця» / Фурсова Ю.В. Мена, ТОВ «ДОМІНАНТ», 2020. 12 с.
173. Парфененко К. Козацькі старожитності у фондівій колекції заповідника «гетьманська столиця». *Батуринські читання-2007*: Зб. наук. праць. 2007. С. 230–233.
174. Парфененко К. Портрети І. Мазепи у зібранні заповідника «Гетьманська столиця». *Батуринська старовина*: Зб. наук. праць. 2011. Вип. 2 (6). С. 104–105.
175. Парфененко К. Щира подяка благодійникам. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2009. № 4. С. 3.
176. Пільтяй Н. Мисливський гарнітур Олексія Розумовського. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2017. № 5. С. 5.
177. Потребенко А. До питання про портрети К. Розумовського у фондівій колекції НІКЗ «Гетьманська столиця». *Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи*: Матеріали доповідей Х Міжнар. студентської наук. археологічної конференції. Чернігів, 2011. С. 163–165.
178. Потребенко А. Культурне життя вирує в палаці К. Розумовського в Батурині. *Світ*. 2013. 25 травня (№ 19). С. 11.
179. Прокопенко Н. Жорна водяних млинів у зібранні заповідника «Гетьманська столиця». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2021. № 5 (86). С. 6.
180. Прокопенко Н. Жорно – символ жертвності і незнищенності українського народу. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2022. № 5 (92). С. 5.
181. Путівник. Батурин / Реброва Н.Б. та ін. Київ: Богдана, 2014. 104 с.: іл.
182. Реброва Н. Батуринфест «Шабля». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2018. № 1 (64). С. 1.
183. Реброва Н. Будинок генерального судді В. Кочубея: історія пам'ятки. *Сіверянський літопис*. 2013. № 4–6. С. 65–70.

184. Реброва Н. Відродження історії у відродженому заповіднику. *Конотопський край*. 2002. 19 жовтня. С. 7.
185. Реброва Н. Віра восторжествує. *Голос Присеймів'я*. 2002. 6 липня. С. 3.
186. Реброва Н. Гетьманська столиця. *Україна козацька*. 2006. липень-серпень (№ 11–12).
187. Реброва Н. Гетьманська столиця та її клопоти. *Літературна Україна*. 2003. 13 листопада (№ 40). С. 3.
188. Реброва Н. Із досвіду національно-патріотичного виховання НІКЗ «Гетьманська столиця»: про основні дієві напрямки роботи, які перевірені часом і відвідувачами. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2017. № 6 (63). С. 3–4.
189. Реброва Н. «Заповідні» мрії здійснюються. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2006. № 1. С. 1.
190. Реброва Н. Заходи НІКЗ «Гетьманська столиця» по відновленню історичного вигляду пам'ятки садово-паркового мистецтва – парку «Кочубеївський» (2002–2012 рр.). *Парки Діонісія Міклера: Матеріали міжнар. наук.-практ. конференції*. Збараж, 2012. С. 160–164.
191. Реброва Н. Збудуємо пам'ятник гетьману І. Мазепі в Батурині! *Слово «Гетьманської столиці»*. 2007. № 6. С. 1.
192. Реброва Н. Здобутки 2006 року. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2007. № 2. С. 1.
193. Реброва Н. Із досвіду останніх років роботи НІКЗ «Гетьманська столиця» в питанні формування музейної збірки. *Історико-культурні надбання Сіверщини у контексті історії України: Матеріали п'ятої науково-практичної конференції*). Глухів: РВВ ГДПУ, 2006. С. 232–234.
194. Реброва Н. Музей мадам Тюссо по-батуринськи. *Деснянська правда*. 2019. 20 червня (№ 24). С. 4.
195. Реброва Н. Національний заповідник в Батурині. *Пам'ятки України*. 2008. № 3. С. 2–7.

196. Реброва Н. Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця». *Батуринська старовина*: Зб. наук. праць, присвяч. 300-літтю Батуринської трагедії. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. С. 465–475.
197. Реброва Н. Повернемо Батурину колишню славу. *Український музей*. 2005. Червень. № 3. С. 4.
198. Реброва Н. Приїздіть, помилуйтеся цією красою! *Голос Присеймів'я*. 2006. 14 червня.
199. Реброва Н. Про Батуринський історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця». *Гомін України*. 2004. 22 березня (№ 12). С. 8.
200. Реброва Н. У гетьманській столиці. *Отчий поріг*. 2004. 1 січня (№ 25).
201. Реброва Н. Фестиваль «Батурин. Ренесанс Незалежності». *Голос Присемів'я*. 2018. № 33. С. 3.
202. Реброва Н. Щоб пам'ятали минуле. *Голос Присеймів'я*. 2002. 18 травня (№ 22). С. 3.
203. Реброва Н., Горіхіна Т. Професіоналізм, патріотизм, взаємодопомога: про колектив «Гетьманської столиці» у 2021 році. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2022. № 1 (88). С. 1–2.
204. Реброва Н., Кіяшко Л. Шляхи поповнення фондowego зібрання заповідника «Гетьманська столиця». *Могиланські читання 2006 року*: Зб. наук. праць: Доля музейних зібрань. Київ: Фенікс, 2007. Ч. 2. С. 128–133.
205. Рибець О. Мірка для пороху. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2013. № 1. С. 2.
206. Рибець О. Козацька нагайка. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2013. № 3. С. 5.
207. Ромашко О. Другий рік в умовах війни подолано! *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 1 (100). С. 2.
208. Ромашко О. Культура у військовий час: як заповідник працював у 2024 році. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 1 (106). С. 8.
209. Саєнко Н. Археологічний сезон 2016. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2016. № 4. С. 6.

210. Саєнко Н. Археологічний сезон 2017 р. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2017. № 4 (55). С. 6.
211. Саєнко Н. Батурин: як археологи повернули українцям правду про минувшину. *Україна молода*. 2018. 21 листопада (№ 127). С. 8.
212. Саєнко Н. Батурин: як археологи повернули українцям правду про минувшину. *Україна молода*. 2019. № 7 (5464). С. 11.
213. Саєнко Н. Благодійницькі проєкти для «Гетьманської столиці» 2021 року. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2021. № 6 (87). С. 1.
214. Саєнко Н. День археолога в Батурині. *Світ*. 2014. 28 серпня (№ 37). С. 4.
215. Саєнко Н. Знахідки та відкриття 20-го археологічного сезону в Батурині. *Голос Присеймів'я*. 2016. № 38. С. 2.
216. Саєнко Н. Іван Мазепа і його епоха в музейній діяльності НІКЗ «Гетьманська столиця» *I. Мазепа та його епоха: 3б. наук. праць*. Київ: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, НАККіМ, 2019. С. 95–102.
217. Саєнко Н. На варті історії. Заповідник «Гетьманська столиця» в умовах війни. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 4 (109). С. 1.
218. Сердюк Н. Актуальні питання функціонування та розвитку історико-культурних комплексів. *Голос Присеймів'я*. 2013. 24 квітня (№ 32). С. 1.
219. Сердюк Н. Візит Президента до Батурина. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2008. № 5. С. 1.
220. Сердюк Н. В Гетьманській залі – музика. *Деснянська правда*. 2014. 30 жовтня (№ 43). С. 7.
221. Сердюк Н. День музеїв у Батурині. *Гомін України*. 2013. 4 червня (№ 22). С. 8.
222. Сердюк Н. День Соборності в Батурині. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2009. № 1. С. 1–2.
223. Сердюк Н. Завітайте до нового музею! *Вісті Борзнящини*. 2014. 2 серпня (№ 31). С. 8.

224. Сердюк Н. І шпага ХІХ ст. *Деснянська правда*. 2013. 27 червня (№ 26). С. 7.
225. Сердюк Н. На честь ювілею. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2009. № 2. С. 7–8.
226. Сердюк Н. НІКЗ «Гетьманська столиця» – 20 років. *Голос Присеймів'я*. 2013. 22 червня (№ 48). С. 1, 3.
227. Сердюк Н. Национальный историко-культурный заповедник «Гетманская столица». *ГУАМ – политика, экономика, культура. Международный издательский проект*. Киев: Киевская книжно-журнальная фабрика, 2010. С. 168–169.
228. Сердюк Н. Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця». *Світ-інфо*. 2015. 19 лютого (№ 49). С. 11.
229. Сердюк Н. Популяризація життя та діяльності гетьмана України К. Розумовського в роботі НІКЗ «Гетьманська столиця». *Розумовські зустрічі: Зб. наук.-практ. конференції*. Чернігів, 2012. С. 206–209.
230. Сердюк Н. Розпочинаємо екскурсійний сезон–2018. *Голос Присеймів'я*. 2018. 31 березня (№ 13). С. 4.
231. Сердюк Н. 100-й ювілейний номер газети! *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 1 (100). С. 1.
232. Сердюк Н. 35 років – музейній справі. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2016. №1. С. 5.
233. Сердюк Н. 302 роки Батуринській трагедії. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2010. № 5. С. 1.
234. Сердюк Н. У витоків заповідника. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2015. № 2. С. 6.
235. Сердюк Н. Хай не збідніє рука щедрого. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2012. № 4. С. 4–5.
236. Сердюк Н. Ювілейні Батуринські читання. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2009. № 3. С. 1.
237. Ситий Ю., Виноградська Л. Батуринська кахля. *Пам'ятки України*. 2008. № 3. С. 28 – 38.

238. Ситий Ю. Гетьманський палац на Цитаделі. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2007. № 6. С. 7.
239. Ситий Ю. Гетьманські палаци Івана Мазепи в Батурині та деталі їхнього оздоблення *Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха*: зб. наук. пр. Київ, 2008. С. 257–268.
240. Ситий Ю. До питання про іконографію Батурина кінця XVII – початку XVIII ст. *Батуринська старовина*: зб. наук. пр. Чернігів, 2011. Вип.2 (6). С. 36–38.
241. Ситий Ю., Виноградська Л. Колекція кахлів з розкопок у Батурині в 1997-2002 рр. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. Київ, 2004. Вип.13. С. 110–121.
242. Ситий Ю., Виноградська Л. Колекція кахлів з розкопок на території Батуринської фортеці 2001-2002 рр. *Батуринська старовина*: зб. наук. пр., присвяч. 300-літтю Батуринської трагедії. Київ, 2008. С. 261–277.
243. Ситий Ю. Оборонні конструкції столиці Лівобережної України – Батурина другої половини XVII – початку XVIII ст. Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини: зб. матеріалів Всеукр. наук. військово-істор. конф. Київ, 2011. С. 105–109.
244. Ситий Ю. Обстеження будинку Кочубея в Батурині Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 295-ї річниці з дня смерті гетьмана України Івана Мазепи та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця» (25-26 травня 2004 р.). Ніжин, 2006. С. 163–173.
245. Ситий Ю., Дмитрієнко С. Реконструкція зовнішнього вигляду садиби В. Кочубея на Чорній річці *Батуринські читання 2007*: зб. наук. пр.: [матеріали наук. конф. «Козацька старшина кінця XVII-першої половини XVIII ст.», присвяч. 335-й річниці від дня народження Пилипа Орлика]. Ніжин, 2007. С. 267–272.
246. Ситий Ю., Дмитрієнко С. Реконструкція зовнішнього вигляду садиби В. Кочубея на Чорній річці. *Праці Центру пам'яткознавства*: збірник наукових праць. Київ, 2012. Вип. 22. С. 102 –107.

247. Ситий Ю. Цвинтарі Батурина XVII–XVIII ст. *Чигиринщина: історія та сьогодення*: матеріали наук.-практ. конф. (30 вересня – 1 жовтня 2010 р.). Черкаси, 2011. С. 107–143.
248. Ситнєва Ю. Підсумки 2015 року. Слово «Гетьманської столиці». 2016. № 1. С. 7.
249. Ситнєва Ю. Фінансова діяльність Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» за 2016 рік. Слово «Гетьманської столиці». 2017. №1. С. 2–3.
250. Солдатова К. Археологічна колекція садиби Кочубеїв (друга половина XVII–XVIII ст.). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*: збірник наукових праць. 2015. Вип. 24. С. 32–36.
251. Солдатова К. Археологічний сезон 2019 в Батурині. Слово «Гетьманської столиці». 2019. № 5 (74). С. 1.
252. Солдатова К. Археологічні дослідження 2018 р. у Батурині. Слово «Гетьманської столиці». 2018. № 4. С.1.
253. Солдатова К. Археологічні дослідження 2019 р. в Батурині. *Голос Присеймів'я*. 2019. 7 вересня (№ 36). С. 5.
254. Солдатова К. Археологічні таємниці Батурина–2017. Слово «Гетьманської столиці». 2017. № 4. С. 6.
255. Солдатова К. Гетьман Іван Самойлович» Наталії Павлусенко. Слово «Гетьманської столиці». 2023. № 2 (95). С. 3.
256. Солдатова К. Гончарні скарби Батуринського музею. *Порадник*. 2015. 27 листопада–3 грудня (№ 49). С. 5.
257. Солдатова К. Гральні «крем'яхи» XVII – XVIII століть із зібрання національного заповідника «Гетьманська столиця». Слово «Гетьманської столиці». 2025. № 2 (107). С. 7.
258. Солдатова К. До 15-річчя музею археології Батурина. Слово «Гетьманської столиці». 2024. № 1 (100). С. 2–3.
259. Солдатова К. До 30-річчя започаткування археологічних досліджень в Національному заповіднику «Гетьманська столиця». Слово «Гетьманської столиці». 2025. № 4 (109). С. 4.

260. Солдатова К. Колекція керамічних мисок та тарілок НІКЗ «Гетьманська столиця» (XVII–XVIII ст.). *Гетьманські читання*: Зб. наук. статей. 2017. Вип. 8. С. 80–88.
261. Солдатова К. Нові археологічні відкриття. *Світ-інфо*. 2019. 19 вересня (№ 159). С. 13.
262. Солдатова К. Підсумки археологічних досліджень 2024 року в Батурині. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 5 (104). С. 1.
263. Солдатова К. Підсумки археологічного сезону–2015. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2015. № 5. С. 3.
264. Солдатова К. Садина Пилипа Орлика, відкрита археологами. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2022. № 6 (93). С. 4.
265. Солдатова К. Таємнича реліквія із садиби Кочубеїв. *Світ-інфо*. 2016. 19 травня (№ 79). С. 13.
266. Солдатова К. Унікальна люлька з Батурина. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 3 (108). С. 3.
267. Солдатова К. Хрестики козацьких часів з Батурина. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2016. № 5. С. 7.
268. Солдатова К. Ювілейні археологічні дослідження 2020 року в Батурині. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2020. № 4 (79). С. 1.
269. Солдатова К., Сушко Н. Музею археології Батурина – 10 років. *Голос Присеймів'я*. 2019. 2 лютого (№ 5). С. 4.
270. Сушко Н. Відкрийте для себе «Гетьманську столицю» онлайн. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 6 (105). С. 4.
271. Сушко Н. Відкрийте для себе Музей археології Батурина! *Голос Присеймів'я*. 2018. 21 липня (№ 29). С. 3.
272. Сушко Н. Каблучка з сердоліком. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2018. № 4. С. 6.
273. Сушко Н. Ринки у Музеї археології Батурина. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2018. № 6. С. 4.

274. Сушко Н. Янгол з сурмою – фрагмент оправи старовинної книги із заміської резиденції Івана Мазепи. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2019. № 4 (73). С. 6.

275. Сушко Н. YouTube канал заповідника у 2023 році. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2024. № 1 (100). С. 3–4.

276. Фурсова Ю. 10 років життя палацу гетьмана України Кирила Розумовського. *Культура і життя*. 2019. 30 серпня (№ 34–35). С. 15.

277. Фурсова Ю. «Гетьман Кирило Розумовський». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 1 (106). С. 1.

278. Фурсова Ю. Палац гетьмана Кирила Розумовського: 15 років діяльності музею. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 4 (103). С. 1.

279. Фурсова Ю. «Славу примножувати справами. Гетьман Кирило Розумовський». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 2 (107). С. 1.

280. Хармак М. Виставкові проекти заповідника «Гетьманська столиця» на території музейного комплексу «Цитадель Батуринської фортеці». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2025. № 4 (109). С. 5.

281. Юхно Ф. Археологічний сезон в Батурині. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2014. № 5. С. 5.

282. Юхно Ф. Глиняні іграшки. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2015. № 6. С. 3–4.

283. Юхно Ф. Козацькі люльки із Гончарівки. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2015. № 4. С. 3–4.

284. Юхно Ф. Козацькі люльки із заміської резиденції гетьмана Івана Мазепи. *Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: Матеріали XIV Міжнародної студентської наукової археологічної конференції*. Чернігів, 2015. С. 118–122.

285. Ярмач Н. Акція «Подаруй заповіднику експонат». *Слово «Гетьманської столиці»*. 2007. № 4. – С. 6.

286. Ярмач Н. Велика подяка колегам! *Слово «Гетьманської столиці»*. 2008. № 2. С. 2.

287. Ярмак Н. До історії формування фондової колекції історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 295-ї річниці з дня смерті гетьмана України Івана мазети та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця»*. Ніжин: «Аспект-Поліграф», 2006. С. 180–184.

288. Ярмак Н. Кахлі з фондової колекції БДІКЗ «Гетьманська столиця». *Чернігівські старожитності: Наук. збірник*. Чернігів, 2008. С. 166–169.

289. Ярмак Н. Подаруй заповіднику експонат. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2010. № 5. С. 3.

290. Ярмак Н. Поповнюємо фондову скарбницю. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2008. № 6. С. 2–3.

291. Ярмак Н. Речі П.І.Прокоповича в фондовій колекції заповідника «Гетьманська столиця». *Матеріали науково-практичної конференції «Видатні діячі Батуринського краю», присвяченої 230-й річниці з дня народження П.І.Прокоповича*. 2005. С. 28–32.

292. Ярмак Н. Спілка майстрів – Гетьманській столиці. *Слово «Гетьманської столиці»*. 2008. № 2. С. 6.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ З КУРСУ ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Тема:

**Археологічна колекція Національного історико-культурного заповідника
«Гетьманська столиця» в Батурині**

2 години

Питання для обговорення:

1. Археологічні дослідження Батурина
2. Класифікація археологічних знахідок Батурина
3. Музей археології м. Батурина

Джерела та література:

Батурин: історія в пам'ятках: Путівник Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» / Реброва Н.Б. [та ін.]. Друге видання, перероблене та доповнене. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2012. 112 с.

Дивосвіт Батурина: Путівник Батуринського державного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» / Під заг. ред. Н.Б. Ребрової. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. 80 с.

Домашенко А. Надбання заповідника «Гетьманська столиця» за роки його роботи (1994–2004 рр.). *Збереження історико-культурних надбань Сіверщини: Матеріали науково-практичної конференції*. Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. С. 201–203.

Кіяшко Л. Комплектування фондів заповідника «Гетьманська столиця» за профілем: здобутки останніх років. *Проблеми і перспективи музеєфікації старовинних дворянських садиб України кінця XVIII – початку XX ст.:* Матеріали Качанівських читань 7 липня 2006 р. Галич, 2007. С. 88–90.

Кіяшко Л. Формування збірки сакрального мистецтва в фондовій колекції заповідника «Гетьманська столиця»: історія та сучасна практика. *Могиланські читання–2004: Зб. наук. праць: Музейне збереження пам'яток сакрального мистецтва. Історія, сучасна практика і майбутнє*. Київ: Віпол, 2005. С. 284–288.

Кіяшко Л., Кербут Т. Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»: діяльність з охорони, збереження й використання культурної спадщини. *Охорона культурної спадщини історико-культурними заповідниками Чернігово-Сіверщини*. Київ: Видавець Олег Філюк, 2017. С. 48–59.

Коваленко В., Мезенцев В., Ситий Ю. Археологічні дослідження в Батурині. *Археологические исследования в Еврорегионе «Днепр» в 2011 г.* Чернигов, 2012. С. 35–39.

Коваленко В., Мезенцев В., Моця О., Ситий Ю. Батурин археологічний. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 295річчя з дня смерті гетьмана України Івана Мазепи та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця».* Ніжин, 2006. С. 72–106.

Коваленко В., Ситий Ю. Батурин, відкритий археологами (частина 1). *Батуринська старовина: зб. наук. пр., присвяч. 300-літтю Батурин. Трагедії.* Київ, 2008. С. 97–145.

Коваленко В., Ситий Ю. Відкриття Батурина. *Матеріали VI Міжнародного конгресу українців. Історія. Політологія: зб. наук. ст.* Київ, 2007. С. 210–225.

Матушак І. Основні напрямки формування фондової колекції НІКЗ «Гетьманська столиця». *Ніжинська старовина: зб. наук. праць.* 2018. Вип. 26 (29). С. 132–135.

Музей археології Батурина: Брошура Нац. істор.-культ. заповідника «Гетьманська столиця» / Саєнко Н.А. Чернігів, 2013. 12 с.

Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»: Брошура Нац. істор.-культ. заповідника «Гетьманська столиця» / Реброва Н.Б., Кіяшко Л.Г., Сердюк Н.Ф. Чернігів, 2016. 12 с.

Олефіренко Н. Відкриття Музею археології Батурина. *Слово «Гетьманської столиці».* 2008. № 5. С. 6.

Олефіренко Н. Відкриття Музею археології Батурина. *Голос Присеймів'я.* 2009. 22 квітня (№ 30). С. 2.

Парфененко К. Козацькі старожитності у фондовій колекції заповідника «Гетьманська столиця». *Батуринські читання-2007: Зб. наук. праць.* 2007. С. 230–233.

Путівник. Батурин / Реброва Н.Б. та ін. Київ: Богдана, 2014. 104 с.: іл.

Реброва Н. Із досвіду останніх років роботи НІКЗ «Гетьманська столиця» в питанні формування музейної збірки. *Історико-культурні надбання Сіверщини у контексті історії України: Матеріали п'ятої науково-практичної конференції.* Глухів: РВВ ГДПУ, 2006. С. 232–234.

Реброва Н. Національний заповідник в Батурині. *Пам'ятки України.* 2008. № 3. С. 2–7.

Реброва Н. Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця». *Батуринська старовина: Зб. наук. праць, присвяч. 300-літтю Батуринської трагедії.* Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. С. 465–475.

Реброва Н., Кіяшко Л. Шляхи поповнення фондового зібрання заповідника «Гетьманська столиця». *Могиланські читання 2006 року: Зб. наук. праць: Доля музейних зібрань.* Київ: Фенікс, 2007. Ч. 2. С. 128–133.

Солдатова К., Сушко Н. Музею археології Батурина – 10 років. *Голос Присеймів'я.* 2019. 2 лютого (№ 5). С. 4.

Сушко Н. Відкрийте для себе Музей археології Батурина! *Голос Присеймів'я.* 2018. 21 липня (№ 29). С. 3.

Ярмак Н. До історії формування фондової колекції історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 295-ї річниці з дня смерті гетьмана України*

Івана мазепи та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця». Ніжин: «Аспект-Поліграф», 2006. С. 180–184.

Методичні рекомендації:

В ході семінарського заняття передбачається обговорення процесу формування Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в Батурині та його колекцій у контексті пам'яткоохоронної діяльності та збереження історико-культурних надбань у регіоні. Перш за все, варто наголосити, що об'єктивне вивчення минулого Батурина, як і його матеріальних надбань, стало можливим лише після відновлення незалежності України. Ключовою у цьому процесі стала позиція влади, передусім третього президента України Віктора Ющенка, що уможливило створення батуринського заповідника, його розвиток і отримання статусу національного, подальше розгортання різноманітних напрямків музейної та пам'яткоохоронної діяльності.

При розгляді першого питання слід схарактеризувати передумови, причини та основні етапи розгортання археологічних досліджень Батурина. Необхідно проаналізувати внесок провідних учених регіону та закордоння – В. Коваленка, Ю. Ситого, В. Скорохода, В. Мезенцева, З. Когути та інших в архітектурно-археологічне вивчення гетьманської столиці. Необхідно окреслити коло найбільш репрезентативних об'єктів: Цитадель, будинок генерального судді В. Кочубея, палац гетьмана К. Розумовського, заміська резиденція гетьмана І. Мазепи на Гончарівці тощо. Визначити найвагоміші результати археологічних досліджень Батурина, до яких, безумовно, належить відкриття Батуринської трагедії 1708 р., перспективи подальших досліджень.

При підготовці відповіді на друге питання слід звернути першочергову увагу на основні джерела поповнення археологічної колекції заповідника, провідне місце серед яких належить результатам археологічних розкопок. Слід класифікувати археологічні джерела за різноманітними класифікаційними характеристиками. Спеціальну увагу варто на ступінь вивченості археологічних джерел, можливості виявлення і підвищення їх інформаційного потенціалу. Вказати на можливості використання археологічної колекції заповідника в різних формах і напрямках культурно-масової роботи заповідника.

Розглядаючи третє питання, необхідно відзначити передумови створення археологічного музею в Батурині – стрімке зростання кількості виявлених археологічних артефактів, здобутих під час розкопок гетьманської столиці. Слід схарактеризувати фондову, експозиційну та культурно-масову діяльність музею, проаналізувати наповнення його експозиційних залів, в тому числі інноваційні форми та методи подачі інформації, можливість застосування колекцій музею для проведення масових заходів та інших форм роботи з відвідувачами.

Контрольні питання

Якими були основні причини та передумови початку археологічних досліджень у Батурині?

Кому з вітчизняних археологів належить найбільший внесок в археологічне вивчення гетьманської столиці?

Які результати археологічних досліджень Батурина, мають, на Вашу думку, найбільше суспільне значення?

Якими, на вашу думку, можуть бути подальші перспективні напрямки археологічних досліджень Батурина?

Які основні види археологічних джерел вдалося здобути під час археологічних досліджень гетьманської столиці?

Наскільки археологічні джерела дозволяють дослідити перебіг та наслідки Батуринської трагедії 1708 р?

Якою є роль археологічних артефактів при реконструкції суспільного життя гетьманської столиці XVII – XVIII ст?

Наскільки вагомими є результати археологічних розкопок для визначення основних етапів розвитку Батурина?

Наскільки повно в експозиції музею археології м. Батурина представлені оригінальні речові джерела?

Наскільки широко в експозиції музею археології м. Батурина представлені заміники (муляжі, макети, моделі тощо) оригінальних пам'яток? З якої причини це зроблено?

Якими є основні напрямки культурно-масової роботи, яку здійснює музей археології м. Батурина і які напрямки, на Вашу думку, доцільно впроваджувати в майбутньому?

Наскільки широко в музеї археології м. Батурина застосовуються інноваційні музейні технології?